

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE’DE HAYVAN HAKLARI POLİTİKALARININ TARİHSEL
GELİŞİMİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Ersin DİZLEK

Danışman: Doç. Dr. Hakan YAŞAR

TOKAT-2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Hakan YAŞAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Türkiye’de Hayvan Hakları Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Yansımaları.” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Mehmet Ersin DİZLEK

JÜRİ KABUL VE ONAY

Mehmet Ersin DİZLEK tarafından hazırlanan “**Türkiye’de Hayvan Hakları Politikalarının Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Yansımaları.**” Adlı tez çalışmasının savunma sınavı 22.08.2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)**İmzası**

Üye (Başkan) : Doç. Dr. Demo Ahmet ASLAN

.....

Üye (Danışman) : Doç. Dr. Hakan YAŞAR

.....

Üye: Doç. Dr. Fehim KURULOĞLU

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin hayvan hakları politikasının tarihsel gelişimini ve bu politikanın toplumsal yansımalarını inceleyerek, bu alandaki eksiklere ışık tutmayı ve hem akademik hem toplumsal düzeyde bir farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Hayvan hakları, sadece hukuki bir düzenleme meselesi değil, aynı zamanda bir vicdan, etik ve toplumsal bilinç meselesidir. Konu seçimimde, hayvan haklarına ve onların yaşam hakkına duyduğum saygı ve hassasiyet belirleyici olmuştur. Bu çalışma, kişisel değerlerimle akademik hedeflerimin buluştuğu, benim için özel anlamlar taşıyan bir süreçtir.

Tez sürecim boyunca pek çok zorlukla karşılaştım; ancak her bir engel, bu konunun önemini daha iyi kavramama ve çalışmama olan bağlılığımı pekiştirmeme katkı sağladı. Akademik yolculuğumun en önemli destekçilerinden biri olan, bilgeliği, sabrı ve yol göstericiliğiyle beni her daim motive eden değerli danışmanım Doç. Dr. Hakan Yaşar'a en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca kıymetli katkıları ve önerileriyle çalışmamın şekillenmesine yardımcı olan Doç. Dr. Fehim Kuruloğlu'na da teşekkür ederim. Akademik desteklerin yanında, manevi destek de bu sürecin ayrılmaz bir parçası oldu. Her zaman yanımda olan, abim Yusuf Sefa Dizlek'e, moral ve desteğini esirgemeyen Fatmanur Türk'e gönülden teşekkür ederim. Onların varlığı, yalnızca bu tez çalışmasında değil, tüm akademik yolculuğumda benim için bir dayanak olmuştur.

Tez yazım sürecinde edindiğim deneyimler, yalnızca bir akademik çalışma ortaya koymakla kalmayıp, kişisel gelişimime, sabır ve kararlılık yeteneklerime de önemli katkılarda bulunmuştur. Araştırma sürecinde destek veren aileme, arkadaşlarıma ve hocalarıma minnettarlığımı belirtmeden geçemem.

Mehmet Ersin DİZLEK – TOKAT/Mayıs 2025

ÖZET

TÜRKİYE’DE HAYVAN HAKLARI POLİTİKALARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Dizlek, Mehmet Ersin

Yüksek Lisans, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan Yaşar

Mayıs 2025, xv+164 sayfa

Türkiye’de hayvan haklarına ilişkin politikaların tarihsel gelişimini inceleyen bu tez, özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi’ni odağa alarak Osmanlı’dan devralınan mirasın Cumhuriyet politikalarına ve toplumsal algıya etkilerini çok yönlü biçimde analiz etmektedir. Geç Osmanlı’dan 1950’lere kadar uzanan dönemde hayvanlara yönelik devlet politikaları, toplumsal tepkiler ve sivil inisiyatifler karşılaştırmalı olarak ele alınmış; İslami değerler, bireysel vicdan ve hayırseverlik üzerinden şekillenen Osmanlı merhamet anlayışının Tanzimat sonrasında modernleşme ve kamu düzeni politikalarıyla dönüşerek kent estetiği ve temizlik bağlamında yeniden tanımlandığı ortaya konmuştur. Bu yaklaşım II. Meşrutiyet döneminde daha sistematik bir nitelik kazanmış, özellikle sahipsiz hayvanlar kentsel yaşamın “istenmeyen unsurları” olarak konumlandırılmıştır. Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte ise düzenlemeler kentleşme, halk sağlığı ve modernleşme hedefleri çerçevesinde ele alınmış; bu da hayvanların zorunlu tasfiyesi yönünde uygulamaların kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın yöntemsel çerçevesi nitel araştırma paradigmasına dayandırılmıştır. Bu kapsamda arşiv belgeleri, hukuki metinler, belediye raporları, gazete ve dergi içerikleri incelenmiş; veriler tematik kodlama yöntemiyle analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı tarihsel analizle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki süreklilik ve kopuş noktaları belirlenmiş; kamu politikasının biçimlenmesinde etkili normatif, kültürel ve ekonomik faktörler ortaya konmuştur. Ayrıca toplumsal refleksleri görünür kılmak amacıyla sivil

toplum girişimleri, edebî metinler ve dönemin görsel malzemeleri de değerlendirilmiş; böylece hayvan hakları politikalarının yalnızca yasal düzenlemelerle sınırlı olmayıp toplumsal belleğe ve kültürel dinamiklere de derinden sirayet ettiği gösterilmiştir.

Yeni rejimde politikaların temel motivasyonu, bireysel haklardan ziyade şehir yönetiminin düzen, hijyen ve kalkınma hedefleridir. 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki düzenlemeler hayvanları bağımsız hak öznesi olarak tanımamış; onları mülkiyet ilişkileri çerçevesinde ele alarak esasen hayvan sahibinin menfaatlerini korumaya odaklanmıştır. Bu yaklaşımın en çarpıcı örneği 521. maddede görülmekte; müdahaleler yalnızca mülkiyet hakkının ihlali durumunda yaptırıma bağlanmaktadır. Böylece hayvan refahı kamu yararı temelinde değil, bireysel mülkiyet hakkının uzantısı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada ayrıca, bu hukuki ve idari çerçevenin ötesinde ortaya çıkan ahlaki ve kültürel tepkiler de ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Dönemin basınında yayımlanan hiciv karikatürleri, edebî metinler, çeşitli toplumsal kesimlerden gelen tepkiler ve hatta çocukların katıldığı sokak nöbetleri, hayvanların salt idare edilen varlıklar değil, kolektif hafızada sembolik bir unsur olarak yer aldığını göstermektedir. Bu durum, modernleşme sürecinin doğurduğu etik ikilemleri görünür kılmakta ve insan-hayvan ilişkilerindeki kültürel dönüşümün dinamiklerini ortaya sermektedir.

Sonuç olarak, bu tez konuya toplumsal duyarlılıklar ve kültürel pratiklerle kesişen çok katmanlı bir alan olarak yaklaşmaktadır. Arşiv belgeleri, basın kaynakları ve yerel idari belgelerin incelendiği bu analiz, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamakta; hayvanların politik ve kültürel özneler olarak ele alınmasının insan-merkezli tarih yazımına bir alternatif sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışma, etik temelli ve katılımcı politikaların geliştirilmesine tarihsel bir referans noktası sağlayarak, hayvan hakları alanına disiplinler arası bir perspektif kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Hakları, Hayvan Refahı, Hayvan Koruma Yasaları, Sokak Hayvanları.

ABSTRACT**TURKEY’S HISTORY OF ANIMAL RIGHTS POLICIES AND THEIR
SOCIETAL IMPLICATIONS**

Dizlek, Mehmet Ersin

M.A. Thesis, Department of Republican History

Supervisor: Assoc. Hakan Yaşar

May 2025, xv+164 Pages

This dissertation investigates the historical development of animal rights policies in Turkey, with a particular focus on the Early Republican era. It analyzes in a multidimensional manner how the legacy inherited from the Ottoman Empire influenced Republican policies and social perceptions. Covering the period from the late Ottoman era through the 1950s, the study comparatively examines state policies toward animals, societal responses, and civil initiatives. It demonstrates that the Ottoman notion of compassion—shaped by Islamic values, individual conscience, and philanthropy—underwent a transformation after the Tanzimat reforms, being redefined within the frameworks of urban aesthetics and public hygiene. During the Second Constitutional Period, this approach became more systematic, and especially stray animals were increasingly framed as the “undesirable elements” of urban life. Following the establishment of the Republic, animal-related regulations were shaped by the goals of urbanization, public health, and modernization, which laid the groundwork for the institutionalization of practices aimed at their compulsory elimination.

Methodologically, the research is based on a qualitative paradigm. Archival documents, legal texts, municipal reports, and periodical sources were analyzed through thematic coding. By employing a comparative historical approach, the study identifies points of continuity and rupture between the Ottoman and Republican periods, while revealing the normative, cultural, and economic factors that influenced policy formation. In addition, to make visible the social dynamics, civil society initiatives, literary works, and visual

materials of the period were examined. This demonstrates that animal policies were not confined to legal regulations but also permeated collective memory and cultural practices.

The study further shows that in the new regime, the central motivation behind policies toward animals was not the recognition of individual rights, but rather the pursuit of urban order, hygiene, and developmental objectives. The Turkish Penal Code No. 765 did not acknowledge animals as independent rights-bearing subjects; instead, they were addressed within the framework of property relations, with the main concern being the protection of the owner's interests. The most striking example appears in Article 521, where interventions against animals were sanctioned only in cases of property rights violation. Thus, animal welfare was conceived not as a matter of public interest, but as an extension of individual property rights.

Beyond the legal and administrative framework, the dissertation also explores the cultural and moral mechanisms of response that emerged. Satirical cartoons, literary texts, reactions from different social groups, and even street vigils involving children indicate that animals functioned not merely as managed beings, but as symbolic elements within collective memory. This highlights the ethical dilemmas produced by modernization and reveals the dynamics of cultural transformation in human–animal relations.

In conclusion, the dissertation approaches the history of animal rights in Turkey as a multilayered field intersecting with legal, social, and cultural dimensions. By integrating archival documents, press materials, and local administrative sources, it seeks to fill a significant gap in the literature. The study argues that conceptualizing animals as political and cultural subjects offers an alternative to anthropocentric historiography, while also providing a historical reference point for the development of ethically grounded and participatory policies.

Keywords: Animal Rights, Animal Welfare, Animal Protection Legislation, Stray Animals.

İÇİNDEKİLER

Etik Sözleşme.....	i
Jüri Kabul ve Onay.....	ii
Önsöz.....	iii
Özet	iv
Abstract.....	vi
İçindekiler.....	viii
Şekiller Listesi	xi
Tablolar Listesi.....	xii
Kısaltmalar	xiii
 GİRİŞ	 1
1.1. Tezin Konusu Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Literatür Özeti ve Kaynak Tahlili.....	3
1.3. Temel Kavramlar	5
1.3.1. Hak Kavramı Ve Hayvan Hakları	5
1.3.2. İnsan Merkezilik Kavramı.....	6
1.3.3. Hayvan Refahı Kavramı.....	6
1.4. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve ile Hayvan Haklarına Genel Bir Bakış	7
1.4.1. Hayvan Haklarının Dini Temelleri.....	8
1.4.2. Hayvan Haklarının Felsefî Temelleri	11
1.5. Erken Dönem Hukukî Düzenlemelerinden Modern Hayvan Haklarına Giden Süreç	15
1.5.1. Hayvanların Ekonomik Değerlerine Dayalı Erken Hukukî Düzenlemeler	15
1.5.2. Modern Hayvan Haklarına Geçiş.....	22

2. BÖLÜM ESKİ TÜRKLERDEN II. MEŞRUTİYET'E KADAR HAYVAN ALGISI VE UYGULAMALARINA KISA BİR BAKIŞ 30

- 2.1. Tarih Boyunca Türklerde Hayvanlara Yönelik Tutum: İnanç, Kültür ve Haklar 31
- 2.2. II. Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı'da Hayvana Yönelik Algı ve Çevre Anlayışı: Kültürel, İnanç Temelli ve Hukuki Uygulamalar 34
 - 2.2.1. Osmanlı'da Hayvan Refahının Toplumsal Kurumsallaşması: Vakıf Müessesesi 35
 - 2.2.2 Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı'da Hayvanlara Yönelik Yaklaşımlar 38
 - 2.2.3 Osmanlı Devleti'nde Hayvanlara Yönelik Uygulamalar: Yasal Düzenlemeler 43

3. BÖLÜM II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET DÖNEMİNE HAYVAN HAKLARI POLİTİKALRININ GEŞİŞİMİ 52

- 3.1. Abdullah Cevdet'in Batılaşma Söyleminde Köpekler..... 54
- 3.2. 1910 Hayırsızada Vakası 56
- 3.3. Sürgünden Yerinde İtlafa: Hayırsız Ada Vakası Sonrası Durum 60
 - 3.3.1. İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti..... 62
 - 3.3.2. Basın ve Kamuoyunda Hayvan İtlafı Politikalarına İlişkin Çelişkili Yaklaşımlar 65

4. BÖLÜM ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAYVAN HAKLARININ HUKUKİ GELİŞİMİ (1923-1950): YASAL ÇERÇEVE VE PATİKTEKİ YANSIMLARI..... 73

- 4.1. Yasal Çerçeve 74
 - 4.1.1. Muzır Hayvanların İtlâfı Hakkında Kânun 74
 - 4.1.2. 1924 Tarihli 442 Sayılı Köy Kanunu 79
 - 4.1.3. Türk Ceza Kanunu 79
 - 4.1.4. 1930 Tarihli Belediye Kanunu 81
 - 4.1.5. 1932 Yılında Yayımlanan Tamim..... 82

4.1.6. Hayvan Sağlığı ve Korunmasına İlişkin Diğer Gelişmeler.....	84
4.2. Pratik Yansımalar ve Uygulamalar	85
4.2.1. Köpekler ile Mücadele	85
4.2.2. Kediler İle Mücadele.....	108
SONUÇ	136
KAYNAKLAR.....	139
EKLER	157
ÖZGEÇMİŞ	164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil No.....Sayfa

Şekil 4.1. Evde Köpek Besleme Merakı İle ilgili Karikatür (Akşam, 2 Şubat 1934, 1.)87

Şekil 4.2. İstanbul’da Yeni Bir Moda: Köpekli Kadınlar (Büyük Gazete, 4 Ekim 1928)
..... 89

Şekil 4.3. Evde Köpek Besleme Merakının Kent Yaşamındaki Yansımalarına Dair Hicivsel Bir Karikatür (Akşam 29 Kasım 1934, 1.) 90

Şekil 4.4. Kadınların Fino Köpek Tercihini Yansıtan Gazete Küpürü (Akşam, 27 Ekim 1929, 6.) 91

Şekil 4.5. Süs Köpekleri Sokağa Atılıyor Başlıklı Haber (Akşam, 7 Ekim 1948, s. 5) .. 93

Şekil 4.6. Kuyruğundan Tutularak Yakalanan Köpek – 1930 Yılı Uygulama Örneği (Milliyet, 25 Mayıs 1930, s. 3) 97

Şekil 4.7. İtlaf Politikalarına Dair Bir Karikatür (Akşam 7 Haziran 1934, 1)..... 99

Şekil 4.8. Sokak Köpekleriyle Mücadeleye Dair Eleştirel Bir Karikatür. (Son Posta, 5 Birinci Kanun/ Aralık 1935, s. 2)..... 100

Şekil 4.9.“Et Buhranı” Başlıklı Haber (Milliyet, 24 Kasım 1929, s. 4). 109

Şekil 4.10. “Kedi Eti Yenir mi Yenmez mi?” Başlıklı Haber (Vakit, 25 Ağustos 1929, s. 1.) 110

Şekil 4.11. Kedi İtlafına Dair Bir Fotoğraf, (Son Posta, 23 Temmuz 1937, s. 1.) 119

Şekil 4.12. Sokak Kedilerinin Toplanma Anına Ait Görsel (Son Posta, 23 Temmuz 1937, s. 1)..... 121

Şekil 4.13. Teşvik Uygulamasına Dair Karikatür (Akşam, 26 Temmuz 1937, s. 1). 123

Şekil 4.14. Teşvik Uygulamasına Dair Bir Karikatür (Aksam 07 Temmuz 1937, 1.). 128

TABLÖLAR LİSTESİ**Tablo No..... Sayfa**

Tablo 1.1. Antik Çağ ve Erken Modern Dönem Hukuk Metinlerinde Hayvanların
Korunmasına İlişkin Karşılaştırma 21

KISALTMALAR

ASPCA	Amerikan Hayvanlara Zulmü Önleme Derneği
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
DH.EUM	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
İİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.F.	Hikmet Ferudun
HR.TO.	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. DH.	İrade Dahiliye
İ.	İçtima
İHHC	İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti
KKÇD	Kutsal Kitap Çevirisi Derneği
MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzatı
No.	Numara

RSPCA	Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.H. R	?
SPCA	Society for the Prevention of Cruelty to Animals
TCK	Türk Ceza Kanunu
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV İA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
THKD	Türkiye Hayvanları Koruma Derneği
TNA	The National Archives (UK)
UGA	Université Grenoble Alpes
YB.021	Yabancı Arşivler- Makedonya Arşivi
YCTL	Yeshiva College Torah Library
ZB	Zabiti

GİRİŞ

1.1. TEZİN KONUSU AMACI VE ÖNEMİ

Bu tez çalışmasının amacı, Türkiye’de hayvan hakları politikalarının tarihsel gelişimini, özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi’ni merkeze alarak incelenmektedir. Bu doğrultuda tezde, Osmanlı Dönemi’nden devralınan yapıların ve mirasın Cumhuriyet Dönemi’ndeki yasal düzenlemeler, idarî uygulamalar ve toplumsal algı üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren hayvan hakları alanında gerçekleştirilen değişim ve dönüşümlerin hukukî ve toplumsal yansımaları kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir. Bu çerçevede varsa, Osmanlı’dan kalan uygulamaların ve kurumsal geleneklerin Cumhuriyet Dönemi politikalarıyla nasıl etkileşime girdiği, hangi noktalarda dönüştüğü ve ne tür toplumsal sonuçlar doğurduğu, ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Tezin temel amacı, Türkiye’de hayvan hakları kavramının erken Cumhuriyet Dönemi’nden günümüze uzanan süreçte nasıl şekillendiğini ve bu şekillenmeye etki eden dinamikleri görünür kılmaktır. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında yürürlüğe konulan düzenlemeler idarî kararlar ve uygulamalar, hem dönemin politik yönelimlerini yansıtması açısından hem de hayvan hakları kavramının toplumsal bellekteki yerini şekillendirmesi bakımından özel bir öneme sahiptir.

Tezin kapsamı, genel hatlarıyla Osmanlı Dönemi’ndeki hayvan haklarına dair anlayışı ve uygulamaları dikkate alarak, odak noktasını ağırlıklı biçimde Cumhuriyet Dönemi’ndeki değişim ve gelişmeler üzerine kurmaktadır. Tarihsel bir perspektifle, hayvan hakları kavramının sadece yasal mevzuat değişiklikleriyle değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve idari alanlardaki dönüşümlerle de yakından ilişkili olduğu vurgulanmak istenmektedir. Bu sebeple tezde, hayvan haklarının tarihsel seyrini anlama çabası, tek boyutlu bir yaklaşım yerine çok boyutlu bir analizle desteklenmeye çalışılacaktır. Söz konusu çok boyutlu analizde hukukî düzenlemelerin yanı sıra dönemin basın arşivleri, sivil toplum girişimleri ve resmi raporlar gibi kaynaklar da yer bulmaktadır.

Bu tezde benimsenen yöntemsel çerçeve, tarihsel, hukukî ve toplumsal boyutları bir bütünlük içerisinde ele alarak hayvan haklarına yönelik politikaların ve uygulamaların geçirdiği dönüşümü derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma süreci, resmî belge ve mevzuat taramasını, dönemin gazete ve dergi içeriklerinin incelenmesini ve sivil toplum ile devlet kurumlarının konuya dair tutumlarının analizini kapsamaktadır. Toplanan belgeler ve metinler sistematik bir şekilde değerlendirilerek hayvan hakları alanında ortaya çıkan süreklilik ve kopuş noktaları ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Araştırma boyunca elde edilen veriler, kronolojik bir yaklaşımla düzenlenerek, yasal düzenlemelerin, toplumsal yaklaşımların ve kurumsal politikaların zaman içinde nasıl evrildiği irdelenmektedir. Bu sayede, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen reformların hayvan hakları perspektifine yaptığı katkılar ve genel olarak hayvan hakları ile ilgili kavramsal çerçevenin hangi aşamalardan geçerek bugünkü hâline ulaştığı gözler önüne serilmektedir.

Tarihsel analiz kapsamında, toplanan belgelere dayanarak hayvan haklarına yönelik politikaların gelişimi ve toplumsal etkileri ortaya konulmaktadır. Bu yöntem, özellikle, yasal düzenlemeler ve gazetelerde yer alan haberler üzerinden yürütülerek, hayvan haklarına ilişkin anlayıştaki dönüşümleri ve farklı dönemlerin hukukî çerçevelerini karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Elde edilen veriler, kronolojik olarak sıralanmakta ve çeşitli dönemler arasındaki benzerlik ve farklılıklar belirlenmektedir. Böylece, tarihsel perspektif içinde şekillenen hayvan hakları yaklaşımları anlaşılır bir bütünlük kazanmakta, dönemsal geçişlerdeki siyasî ekonomik ve kültürel dinamiklerin bu dönüşüm üzerindeki etkileri de daha net biçimde ortaya çıkmaktadır.

İçerik analizi ise araştırmadaki verilerin ayrıntılı ve sistematik biçimde incelenmesine olanak sağlamaktadır. Gazete kupürleri, dergi yazıları, yasal metinler ve akademik çalışmalar içinden elde edilen metinler belirli kodlara tasniflenmekte, ardından bu kodlar arasındaki ilişkiler ve sık tekrarlanan temalar belirlenmektedir. Böylece, hayvan hakları konusunda farklı dönemlerde öne çıkan söylemler, kurumsal uygulamalar ve toplumsal algılar tematik olarak gruplandırılmaktadır. Kodlama sürecinin ardından oluşan tema ve kategoriler, araştırmanın hem tarihsel boyutunu hem de hukukî ve toplumsal boyutlarını bir arada değerlendirmeye elverişli bir zemin sunmaktadır. Farklı zaman

dilimlerine ait verilerin karşılaştırmalı analizi, hayvan haklarına yönelik yaklaşımın hangi noktalarda benzerlik veya kopuş gösterdiğini somut örneklerle açığa çıkarmaktadır.

Tüm bu veriler nitel analiz teknikleriyle incelenerek, hayvan hakları politikalarının oluşum süreci, toplumsal etkileri ve yasal düzenlemeler arasındaki karşılıklı etkileşim değerlendirilmekte, tarihten günümüze uzanan çizgide öne çıkan eğilimler ve yapısal değişimler saptanmaktadır. Karşılaştırmalı analiz yöntemiyle farklı dönemlerdeki politikalar ve uygulamalar ele alınarak, günümüz hayvan hakları politikalarına ışık tutacak sonuçlar üretilmektedir. Bu yaklaşım, güncel sorunların tarihsel kökenlerini anlamayı kolaylaştırmakta ve bu sorunlara daha bütüncül, sürdürülebilir çözümler getirebilmek için gerekli arka plan bilgisini sağlamaktadır. Böylelikle tez, geçmişteki deneyim ve uygulamalardan hareketle geleceğe dair daha insancıl ve kapsayıcı hayvan hakları politikalarının tasarlanmasına katkı sunmayı hedeflemekte; aynı zamanda toplumun bilinçlenmesine ve duyarlılığın artmasına aracılık eden bir işlev görmeyi amaçlamaktadır.

1.2. LİTERATÜR ÖZETİ VE KAYNAK TAHLİLİ

Hayvan hakları literatürü incelendiğinde, konunun hukuk, sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi çeşitli disiplinlerde ele alındığı görülmektedir. Ancak tarihsel perspektiften yapılan kapsamlı analizlerin oldukça sınırlı kaldığı dikkati çekmektedir. Hayvan haklarına ilişkin sürecin tarihsel bağlamda bütüncül biçimde ele alındığı akademik çalışmalar yok denecek kadar azdır ve bu durum, alanyazında önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Mevcut çalışmalar ise genellikle yalnızca belirli dönemlere ya da yasal düzenlemelere odaklanmakta; arşiv belgeleri, dönemin basın organları, akademik yayınlar ve belediye kayıtları gibi birincil kaynakların sistematik analizi yeterince yapılmamaktadır. Türkiye bağlamında hayvan haklarının tarihsel gelişimine ilişkin detaylı incelemelerin eksikliği hem akademik hem de uygulamaya dönük yaklaşımların tarihsel birikimden mahrum kalmasına yol açmaktadır.

Literatürde yer alan sınırlı sayıdaki çalışma, Türkiye’de hayvan haklarına ilişkin politikaların tarihsel seyrini anlamada bazı tematik odaklar sunmaktadır. Bu bağlamda özellikle kuduz hastalığı üzerinden şekillenen kamu sağlığı politikaları öne çıkmaktadır.

Süleyman Tekir'in erken Cumhuriyet döneminde kuduzla mücadelede odaklanan çalışması, hayvanların kamusal sağlık açısından bir tehdit olarak konumlandırıldığını göstermektedir.¹ Benzer şekilde, Cihan Özgün'ün Osmanlı'nın son dönemindeki devlet politikalarını ele aldığı çalışması ile Kübar Işık'ın kamu sağlığı, modernleşme ve sokak köpekleri ilişkisini incelediği eseri, erken dönem hayvan politikalarının koruma odaklı değil, denetim ve müdahale temelli olduğunu ortaya koymaktadır.²

Sivil toplum gelişmeleri bağlamında, Berfin Melikoğlu'nun Himaye-i Hayvanat Cemiyeti üzerine yürüttüğü çalışma, Türkiye'deki ilk hayvan koruma derneğinin nasıl şekillendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.³ Hukuki düzenlemeleri merkeze alan Ayşe Menteş Gürler ve Şule Osmanağaoğlu'nun Hayvanları Koruma Kanunu'nun tarihsel gelişimini analiz eden çalışması ile Halis Yerlikaya ve Aşkın Yaşar'ın, Türkiye ve dünyada hayvan haklarının tarihsel gelişimini inceleyen çalışması, normatif dönüşümlerin uluslararası hukukla ilişkisini ortaya koymaktadır.⁴

Modernleşme süreçlerinin hayvanlara yönelik politikaları nasıl dönüştürdüğünü inceleyen çalışmalar arasında ise Mehmet Sümer'in, Abdullah Cevdet'in *Köpekler Risalesi* üzerinden gerçekleştirdiği analiz; İrvin Cemil Schick'in 1910 İstanbul köpek itlafını mekânsal bağlamda değerlendirdiği çalışması ile Ömer Obuz'un, Erken Cumhuriyet dönemindeki itlaf politikalarına odaklanan araştırması dikkat çekmektedir.⁵ Bu çalışmalar, hayvanlara yönelik uygulamaların modernleşme sürecindeki anlamını irdelemekte ancak çoğunlukla belirli dönemlere ya da tekil temalara odaklanmaktadır.

¹ Süleyman Tekir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950)." *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Çağrı Büke (ed.), Şükran Köse (ed.), Fevzi Çakmak ve Eren Akçiçek (ed.). Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.

² Cihan Özgün, "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Darü'l-keleb (Kuduz Hastalığı)". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 32/2 (Aralık 2017), 491–529.; Kübar Işık, *Modernleşmenin Mantığı: Geç Osmanlı Döneminde Kamu Sağlığı, Kuduzla Mücadele ve Sokak Köpekleri*. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır, 2022.

³ Berfin Melikoğlu, "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi". *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* 80/1 (2009), 37–44.

⁴ Ayşe Menteş Gürler, – Şule Osmanağaoğlu, "Türkiye'de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi". *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15/3 (2009), 325–330.; Halis Yerlikaya, – Aşkın Yaşar, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi". *Veteriner Bilimleri Dergisi* 20/4 (2004), 39–46.

⁵ Mehmet Sümer, "Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in *İstanbul'da Köpekler* Risalesi." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (Aralık 2021): 2628–2652.; İrvin Cemil Schick, "İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlafı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası". *Toplumsal Tarih* 200 (2010), 22–33.; Ömer Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Literatürde, dönemler arası süreklilik ve kopuşları tartışmaya açacak bütüncül bir yaklaşımın eksik olduğu görülmektedir.

Bu tez, söz konusu boşluğu gidermeyi hedefleyerek, arşiv belgeleri, basın materyalleri ve belediye kayıtlarını içeren çok katmanlı bir veri seti üzerinden, erken Cumhuriyet döneminden itibaren şekillenen hayvan hakları politikalarını tarihsel, toplumsal ve hukuki boyutlarıyla eş zamanlı ve karşılaştırmalı biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1.3. TEMEL KAVRAMLAR

1.3.1. Hak Kavramı Ve Hayvan Hakları

“Hak” kavramı, hukukun temel taşlarından biridir ve “hukuk” kelimesi, “hak” kelimesinden türetilmiştir. “Hak, kişilere irade gücü tanıyan ve hukuk düzeni tarafından korunan çıkarları ifade eder. Türk Dil Kurumu’na (TDK) göre, “toplumu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze” olarak tanımlanır.⁶ Bu noktada önemli olan, kişi kavramıdır. Hukukta kişi, hak sahibi olabilen, taleplerde bulunabilir ve yükümlülük altına girebilen varlıklar olarak tanımlanır. Bu bilgiler doğrultusunda, kişilik kavramı hak ehliyetini ifade eder. “Klasik bakış açısına göre, hak sahibi olma niteliği yalnızca insanlar ve tüzel kişiler için geçerlidir; hayvanlar ise yalnızca hakların konusu olabilirler”⁷

Bu bağlamda, hayvan hakları; bireylerin hayvanlar üzerindeki haklarına getirilen kısıtlamaları ve hayvanların sahip oldukları yaşam ve davranış alanlarını tanımlar. Kısaca, hayvan hakları, bireylerin ve devletin hayvanlarla ilişkisindeki etik ve yasal sınırlarını çizer.

⁶ TDK, *Hukuk*, TDK Güncel Türkçe Sözlük (Erişim Aralık 29, 2024).

⁷ Emre Cumalıoğlu, “Medeni Hukukta Hayvan Hakları ve Hayvanlar Üzerindeki Hak”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi* (19 Şubat 2017), 182.

1.3.2. İnsan Merkezilik Kavramı

“İnsanmerkezcilik, insan dışındaki tüm varlıkların değerini insan ihtiyaç ve çıkarları doğrultusunda belirleyen bir düşünce sistemi olarak tanımlanır.”⁸ TDK’ya göre insanmerkezcilik; “İnsanı evrenin merkezi sayan, bütün öbür yaratıkların insan için yaratılmış olduklarını söyleyen dinî nitelikli öğreti, insaniçincilik, antroposantrizm”⁹ anlamına gelir.

1.3.3. Hayvan Refahı Kavramı

Hayvan refahı kavramı, hayvanların yaşadıkları koşullarda acı, stres, korku ve hastalıktan uzak, sağlıklı ve türüne özgü davranışlarını sergileyebildiği bir yaşam sürmesini ifade eder. Uluslararası Salgın Hastalıklar Ofisi (OIE), hayvan refahını “bir hayvanın içinde yaşadığı koşulların üstesinden gelebilmesi durumu” olarak tanımlar. Buna göre, bir hayvan sağlıklıysa, rahatsa, iyi besleniyorsa, güven içindeyse, ağrı çekmiyor ve korku yaşamıyorsa refah içerisindedir. Hayvan refahının sağlanması; uygun barınma, beslenme, bakım, hastalıkların önlenmesi ve gerektiğinde insancıl yollarla öldürülmeyi kapsar.¹⁰

Savaş, Yurtman ve Tölu (2009) hayvan refahının felsefî temellerinin hayvan hakları ve koruma anlayışına dayandığını, ancak günümüzde kavramın daha çok “hayvanın kendini iyi hissetme hali”nin bilimsel göstergelerle tanımlanmasına odaklandığını belirtmektedir. Bu bağlamda hayvan refahı, hayvanların davranışları, sağlık durumları, üretkenlik düzeyleri ve çevre koşullarına uyum yetenekleri üzerinden değerlendirilmektedir. Dolayısıyla hayvan refahı yalnızca etik bir sorumluluk alanı değil, aynı zamanda bilimsel araştırmalarla desteklenen disiplinler arası bir çalışma sahası olarak görülmektedir.¹¹

⁸ Mehmet Avcu, *Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği (NEP) ile İlgili Bir Sistematiği* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 11.

⁹ TDK, *İnsanmerkezcilik*, TDK Güncel Türkçe Sözlük (Erişim 6 Ocak 2025).

¹⁰ Erol Şengör, “Hayvan Refahı”, Kocatepe Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootečni ve Hayvan Besleme Bölümü, 1.

¹¹ Türker Savaş, İsmail Yaman Yurtman, Cemil Tölu, “Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış – Nesnel Arayışlar”, *Hayvansal Üretim*, 50/1 (2009), 56-57.

1.4. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE İLE HAYVAN HAKALRI TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Hayvan haklarının tarihsel gelişimi, çeşitli sosyal hareketler, felsefî yaklaşımlar ve politik girişimlerle şekillenen karmaşık ve çok katmanlı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreci daha iyi kavrayabilmek için öncelikle insanın tarih boyunca hayvana bakış açısını, dinî ve felsefî düşüncelerin hayvanlar üzerindeki etkisini ve erken dönemde yapılan hukukî düzenlemeleri incelemek gerekir. İnsanın besin zincirindeki konumu, tarih boyunca genellikle orta seviyelerde yer almıştır. Milyonlarca yıl boyunca insanlar, doğadan topladıkları kaynaklarla ve daha küçük hayvanları avlayarak hayatta kalmaya çalışırken, aynı zamanda daha büyük yırtıcılar için bir av olma tehlikesiyle de karşı karşıya kalmıştır. Harari'nin ifade ettiği üzere, “Yaklaşık 400.000 yıl önce bazı insan türleri büyük hayvanları düzenli olarak avlamaya başladı ve yalnızca son 100.000 yılda, Homo sapiens'in yükselişiyle birlikte, insanlar besin zincirinin zirvesine tırmandı.”¹² Bu yükseliş, insanlara büyük bir güç kazandırmakla birlikte, bu gücün getirdiği sorumluluk da bir dizi süreci tetiklemiştir. İnsanların hem kendi türleri hem de diğer canlılar üzerinde baskı kurarak ekolojik dengeyi bozması, bu süreçlerin en dikkat çekici sonuçlarından biri olmuştur.

Hayvan haklarının kavramsal ve hukukî boyutları, yalnızca günümüz tartışmalarının değil, aynı zamanda yüzyıllar boyunca şekillenen dinî, felsefî ve hukukî metinlerin de konusu olmuştur. Tek tanrılı dinler, kutsal metinlerinde hayvanların korunmasına yönelik çeşitli ilkelere yer vererek, insanın doğa ve diğer canlılar üzerindeki sorumluluklarını vurgulamıştır. Öte yandan, hayvan haklarının felsefî temelleri, Antik Yunan'dan günümüze uzanan kapsamlı bir düşünce geleneğinin ürünü olarak karşımıza çıkar. Pythagoras, Platon ve Aristoteles gibi erken dönem filozofların yaklaşımlarından, Immanuel Kant, Jeremy Bentham, Peter Singer ve Tom Regan gibi modern düşünürlerin görüşlerine kadar uzanan bu çizgide, hayvanların değeri ve insanın hayvanlara karşı sorumlulukları çeşitlilik gösteren kuramlar bağlamında tartışılmıştır.

¹² Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens – İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, 7. Basım (İstanbul: Kolektif Kitap, 2017), 21.

Bu bölümün ilerleyen kısımlarında, hayvan hakları kavramının tarihsel temellerini daha iyi anlamak amacıyla Antik Mezopotamya (Hammurabi Kanunları) ve Antik Roma dönemlerine ait hukukî metinler ile modern sayılabilecek yasal düzenlemeler ele alınacaktır. Söz konusu metinler, hayvanları büyük ölçüde ekonomik, sembolik ve mülkiyet odaklı bir perspektifle düzenlemiş olsa da, aynı zamanda hayvanlara yönelik belirli sorumluluklar ve dolaylı koruma önlemleri içermektedir. Bu yönleriyle, hayvan refahı ve hayvan hakları anlayışlarının gelişimine zemin hazırlayan önemli bir tarihsel bağlam sunmaktadır. Her ne kadar bu metinlerde modern anlamda “hayvan hakları” kavramı açıkça yer almasa da, erken dönemden modern döneme geçişteki kritik dönüm noktalarını belirlemek, hayvanların statüsündeki dönüşümleri tarihsel bir süreklilik ve değişim ekseninde değerlendirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

1.4.1. Hayvan Haklarının Dini Temelleri

Çok tanrılı dinlerin başlangıcında hayvanlar, mitolojiler ve kutsal metinlerde merkezi bir rol oynamış; hatta bazı hayvanların tanrılaştırılarak ilahi bir statüye yükseltildiği bilinmektedir. Bu dönemde hayvanlar, insanlar tarafından yalnızca hizmet aracı olarak değil, kutsal ve saygın varlıklar olarak da algılanmış; toplumsal ritüeller ve inancın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ancak, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte bu anlayış köklü bir değişim göstermiştir. Tek tanrılı dinlerin köken aldığı anlayış, insanı merkeze koyarak hayvanları insan yararına hizmet eden varlıklar olarak görme eğilimindedir. Özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi İbrahimi dinlerde, hayvanların konumu antroposentrik bir bakış açısıyla değerlendirilir.

Tevrat’ın Tekvin kitabında hayvanların ve insanın yaratılışı ilahi bir düzenin parçası olarak tanımlanırken, insanın yeryüzüne hâkim kılındığı şu ifadeyle belirtilir: “...Ve Allah dedi: ‘Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım; ve denizin balıklarına, göklerin kuşlarına, sığırlara ve bütün yeryüzüne, yerde sürünen her şeye hâkim olsun.’”¹³ Bu hüküm, insanın hayvanlar ve doğa üzerindeki üstünlüğünün ilahi bir temele dayandığını ortaya koyar. Ancak bu hiyerarşik düzen, hayvanlara karşı belli sınırlamalar getiren önlemleri de içermektedir.

¹³ Altan Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 34/1 (2008): 42.

Tevrat'ta hayvanların refahına dair ayrıca önemli düzenlemeler yer almaktadır. Tesniye bölümünde, hayvanlara dinlenme hakkı tanınması ve onların çektiği acıların azaltılmasına yönelik emirler dikkat çeker: “Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın. Fakat yedinci gün sen ve oğlun [...] ve öküzün ve eşeğin ve hiçbir hayvanın [...] hiçbir iş yapmayacaksınız.”¹⁴ Hayvanlara gereksiz acı çektirilmesini yasaklayan “Tza’ar Ba’alei Chaim” ilkesi, Yahudi hukuku ve etiğinin temel prensiplerinden biridir. Bu ilke, hayvanlara karşı etik sorumluluğun bireysel boyutun ötesinde, toplumsal bir yapıyı da kapsadığını göstermektedir.¹⁵

Tevrat'ın bir başka bölümü olan Mezmurlar'da yer alan “Bütün orman yaratıkları, dağlardaki bütün hayvanlar benimdir.”¹⁶ ve “Dağlardaki bütün kuşları korurum, kırlardaki bütün yabancı hayvanlar benimdir.”¹⁷ ifadeleri, hayvanların Tanrı'nın mülkü olarak kabul edilip korunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde, Yahudi hukukunda hayvanların yiyecek ya da iş gücü gibi meşru amaçlarla kullanılması durumunda dahi, onlara zarar verilmesini en aza indirme sorumluluğu vurgulanmaktadır.¹⁸

Hristiyanlıkta ise, hayvanların insanların manevi dünyasındaki yeri genellikle sembolik bir anlam taşır. Yeni Ahit'te kuzu, masumiyetin ve fedakârlığın sembolü olarak ele alınmış; insanın Tanrı tarafından hayvanlar üzerinde egemenlik sahibi kılındığı düşüncesi vurgulanmıştır.¹⁹ İncil'de ayrıca, Tanrı'nın insanları kendi suretinde yarattığı ve insanların — hayvanlar da dâhil olmak üzere — doğal kaynakları kullanma hakkına sahip olduğu belirtilir.²⁰ Dolayısıyla hayvanlara manevi anlam yükleyen Hristiyan yaklaşım kimi zaman onların insan çıkarlarına tabi kılındığı bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Bu durum dinlerin hayvanları koruma amacını tam anlamıyla yerine getirmesini engellemiş olabilir.

¹⁴ Armutak, “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”, 45.

¹⁵ Yeshiva College Torah Library, “Tza’ar Ba’alei Chaim: A Case Study in Halakha and Values “. (Erişim 6 Ocak 2025).

¹⁶ Kutsal Kitap Çevirisi Derneği, “Mezmurlar 50:10“, Kutsal Kitap Online (Erişim 26 Aralık 2024).

¹⁷ KKÇD, “Mezmurlar 50:10“.

¹⁸ YCTL, “Tza’ar Ba’alei Chaim “

¹⁹ KKÇD, “Yaratılış 1:26“, Kutsal Kitap Online (Erişim 26 Aralık 2024); Ali Çelik ve Mehmet Karakaş, “Semavi Dinlerin Perspektifiyle Hayvan Hakları Kuramı Mümkün Müdür?”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/4 (2023), 1511.

²⁰ KKÇD, “Yaratılış 1:26“, Kutsal Kitap Online (Erişim 26 Aralık 2024).

İslam inancı ise insanı “eşref-i mahlukat”, yani yaratılanların en onurlusu olarak tanımlarken, hayvanları da insanlara hizmet etmek üzere yaratılmış varlıklar olarak kabul eder.²¹ Kur'an'da bu anlayışı destekleyen ama aynı zamanda sorumluluklar da yükleyen dikkat çekici bir vurgu yer alır. Kur'an'a göre hayvanlar da insanlar gibi bir “ümme” oluşturmaktadır. Söz konusu ifade şu şekildedir: “Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki onlar da sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra onlar Rablerinin huzuruna toplanacaktır.”²² Bu ifade, hayvanların da toplumsal bir yapıya sahip olduklarını ve kendi içinde bir düzeni temsil ettiklerini ima eder. Dolayısıyla İslam, hayvanlara eziyet etmeyi yasaklamış ve insanlara hayvanlara karşı sorumluluklar yüklemiştir.

Kur'an, hayvanların insanlara hizmet için yaratıldığını ifade ederken insanların onlara karşı sorumluluklarını da hatırlatır. Hz. Muhammed'in bir hadisi, hayvanlara karşı merhametli olmanın dini bir sorumluluk olduğunu şöyle dile getirir: “Kim bir kuşu boş yere öldürürse o kuş, avazını Arş'ın etrafında sararcasına yükseltip kıyamet gününde mahşerine gelerek şöyle der: Ey Rabbim! Beni boş yere öldüren bu kişiyi cezalandır.”²³ Bir başka hadiste, susuz bir köpeğe su vererek Allah'ın hoşgörüsünü kazanılabileceğinden bahsedilmektedir.²⁴ Bu örnekler, hayvanlara yardımın manevi bir değer taşıdığını ve İslam'ın hayvanların insan hayatındaki önemini vurguladığını göstermektedir.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet, hayvanlara yönelik etik sorumlulukları ilahi bir temele dayandırarak, hayvanlara karşı merhamet ve adaletin önemini dini bir zorunluluk olarak vurgulamış; ancak, bu yaklaşımın uygulamada kimi zaman hayvanların çıkarlarını insanların ihtiyaçlarına tabi kıldığı da gözlemlenmiştir.²⁵

²¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, “*Yâsîn Suresi 71-76 Ayet Tefsiri*” (Erişim 6 Ocak 2025).

²² Kur'an Yolu Tefsiri *En'âm Suresi*, 6/38 *Ayet Tefsiri*. (Erişim Haziran 7, 2024).

²³ Çetin Çakır Sinmez, Mehmet Köse Arıcan ve Ahmet Yaşar, “Hadislerde Hayvanları Koruma ve Gönenci (Refahı) Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 12/2 (2015): 116.

²⁴ Sinmez, Arıcan ve Yaşar, “Hadislerde Hayvanları Koruma ve Gönenci”, 118.

²⁵ Bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılan dinlerin hayvanlara bakışı bağlamında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Süleyman Turan (ed.), *Kutsal ve Hayvan – Dinlerin Hayvanlara Bakışı* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024).

1.4.2. Hayvan Haklarının Felsefi Temelleri

Hayvanlara yönelik insan yaklaşımları, tarihin derinliklerinden günümüze kadar filozofların düşünceleri ve felsefî akımlar tarafından büyük ölçüde şekillendirilmiştir. Bu bölümde, hayvan haklarına ilişkin felsefî perspektifleri incelemek ve bu perspektiflerin günümüz hayvan hakları tartışmalarına etkisini anlamak amacıyla, Antik Yunan'dan modern döneme kadar uzanan belirli filozofların düşünceleri analiz edilmiştir. Filozofların seçimi, hayvan hakları ve etik ilişkiler konusundaki görüşlerinin tarihsel etkisi, felsefî çeşitliliği ve modern tartışmalara katkısı göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

Pythagoras, insan ruhlarının hayvan bedenlerine geçebileceği düşüncesinden yola çıkarak tüm canlıların akraba olarak görülmesi gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda hayvan eti yemenin yamyamlık olarak kabul edilmesi, hayvanları öldürmenin ise insan öldürmekle eşdeğer sayılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.²⁶ Pythagoras'ın bu yaklaşımı, hayvanların sadece besin kaynağı olarak görülmemesi gerektiğini, aksine onların da insanlarla aynı ruhsal özelliği taşıdıklarını vurgulamaktadır. İnsanların nefes alan canlıların bedenlerini tüketmelerini vahşet olarak değerlendiren Pythagoras, bu eylemin ahlaki ve ruhsal boyutlarına dikkat çekmiştir. Bu düşünce, hayvanalar zarar vermenin ahlaki bir çelişki oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Pythagoras'a göre, insanların barış ve huzura ulaşabilmesi için diğer canlılara zarar vermekten kaçınmaları gerekmektedir. Chakraborty'nin aktardığına göre Pythagoras, hayvanları katleden insanların birbirlerini de öldürmeye devam edeceklerini ve şiddetin toplumsal ve ahlaki çöküşe yol açacağını belirtmiştir.²⁷ Pythagoras'ın hayvanlara yönelik bu etik ve merhamet odaklı yaklaşımı, Antik Yunan felsefesinde önemli bir yer tutarken, ondan sonra gelen filozoflar bu konuya farklı perspektiflerle yaklaşmışlardır.

²⁶ Mary Ann Violin, "Pythagoras- The First Animal Rights Philosopher," *Between the Species* 6/3 (1990), 123.

²⁷ Sanjit Chakraborty, "Animal Rights- 'One-of-Us-ness': From the Greek Philosophy towards a Modern Stance," *Philosophy International Journal* 1/1 (Eylül 2018), 2.

Aristoteles, hayvanların insanlar karşısındaki konumunu farklı bir etik çerçevede ele almıştır. Bu çerçevede, Pythagoras'ın yaklaşımının aksine hayvanları “rasyonel olmayan canlılar” olarak tanımlamış ve doğadaki her varlığın belirli bir amaç doğrultusunda yaratıldığını savunmuştur. Ona göre hayvanların temel amacı insanlara hizmet etmektir. “Politika” adlı eserinde bu düşüncesi açıkça görülebilir.²⁸ Bu yaklaşım, hayvanların insan ihtiyaçlarına hizmet eden araçlar olarak görülmesi gerektiğini savunur ve hayvanların kendi başlarına bir değeri olmadığını ima eder. Aristoteles'in düşünceleri, insanın doğadaki üstünlüğünü ve diğer canlılar üzerindeki hâkimiyetini meşrulaştıran bir temel oluşturmuş ve bu insan merkezli yaklaşım, sonraki dönemlerde de etkili olmuştur.

René Descartes ise hayvanları bir tür “makine” olarak değerlendirerek mekanik bir görüş savunmuş; onların bilinçli hareket etmek yerine yalnızca organlarının düzenine bağlı olarak işlediğini ileri sürmüştür.²⁹ Bu yaklaşım, hayvanların insanlar gibi duygusal ya da bilinçli varlıklar olmadığı düşüncesine dayanmaktadır ve hayvanların duygusal deneyimlerini ve acılarını göz ardı etmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda Aydınlanma felsefesinin etkisiyle hayvan hakları düşüncesinde köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Bireysel özgürlük, akıl ve eleştirel düşüncüyü merkeze alan Aydınlanma düşüncesi, insanın doğa ve diğer canlılarla olan ilişkisini yeniden değerlendirme gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu dönemde gelişen felsefi yaklaşımlar, doğa ve hayvanların yalnızca insanın çıkarlarına hizmet eden araçlar olarak görülmesini sorgulamış ve bu anlayışın ötesine geçilmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, hayvanlara yönelik etik düşünce, insan-merkezli bakış açısından uzaklaşarak daha kapsayıcı, duyarlılığa dayalı ve adalet temelli bir etik çerçevenin oluşmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Aydınlanma dönemi filozofları arasında, hayvanlara yönelik etik yaklaşımlarıyla dikkat çeken isimlerden biri de Immanuel Kant'tır. “Kant’a göre, kendi varoluşlarının bilincinde olmayan hayvanlar sadece bir araçtır; insan ise amaç olarak var olduğu için

²⁸ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 18.

²⁹ René Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Kaan H. Ökten (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 29,30.

hayvanlara karşı doğrudan ödevlerimiz yoktur.”³⁰ Bu görüş, hayvanlara yönelik yükümlülüklerimizin yalnızca insan ahlakına olan dolaylı etkileri üzerinden anlam kazandığını ifade eder. Kant'ın bu yaklaşımı, Descartes'ın mekanik hayvan anlayışıyla benzerlik gösterir.

Immanuel Kant, Hayvanlara yönelik şiddet veya istismarın, insanın içindeki insanlık duygusunu zedelediğini ve bu nedenle hayvanlara iyi davranmanın, insanın ahlaki erdemlerinin gelişimi açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Kant, hayvanlara yönelik etik sorumluluğun insanın ahlaki gelişimiyle dolaylı bir ilişki içinde olduğunu ifade eder. Ona göre, “Bir köpek sahibine uzun süre ve sadakatle hizmet etmişse, bu hizmet, insan hizmetine benzerlik gösterir ve ödüllendirilmelidir. Köpek artık hizmet edemeyecek kadar yaşlandığında, sahibi ona ölene kadar bakmalıdır.”³¹ Bu yaklaşım, dönemin insan-hayvan ilişkilerine dair bir perspektif sunarak, hayvanlara karşı etik sorumlulukların, insanın ahlakî değerleri ve erdemleriyle nasıl bağlantılı olduğunu vurgular.

Jean-Jacques Rousseau ise, duyguları ve doğal hali merkeze alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Rousseau'ya göre, insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik akıl değil, onun duygusal kapasitesidir. Rousseau, hayvanların evcilleştirilmesinin onların doğal özelliklerini bozduğunu ve bu sürecin insanın doğadan kopuşuyla paralellik gösterdiğini savunmaktadır.³² Rousseau hem insanların hem de hayvanların toplumsallaşma ve medenileşme süreçleriyle doğal iyilik hallerini yitirdiklerini ve yozlaştıklarını ileri sürmüştür.³³

Aydınlanma dönemi, hayvanların acı çekme yetisinin önem kazandığı ve Jeremy Bentham'ın modern hayvan hakları felsefesine öncülük ettiği bir dönemdir. Bentham'a göre, hayvanların acı çekme kapasitesi, onlara yönelik ahlaki ve hukukî sorumluluklarımızın belirlenmesinde en temel kriter olmalıdır. Bentham, hayvanlarla

³⁰ Haluk Aşar, *Canlı-Merkezcilik İnsan-Merkezcilik İkileminde Biyoetiği Yeniden Düşünmek* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 30.

³¹ Immanuel Kant, *Lectures on Ethics* (London: Methuen & Co. Ltd., 1930), 239,240.

³² Emrullah Kılıç, “Kıydan (Doğa) Uzaklaşan İnsana Karşı Jean-Jacques Rousseau’da Yeni İnsan ve Ahlak,” *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2021), 116.

³³ Emrullah Kılıç, “Kıydan (Doğa) Uzaklaşan İnsana Karşı Jean-Jacques Rousseau’da Yeni İnsan ve Ahlak”, 116.

ilgili asıl sorunun onların akıl yürütüp yürütememeleri ya da konuşup konuşamamaları değil, acı çekip çekememeleri olduğunu vurgulamıştır.³⁴

Bentham'ın hayvan haklarına yönelik görüşlerinin günümüzdeki yansımaları da oldukça önemlidir. Bugün hayvan hakları hareketinin temelindeki ilkelerin birçoğu, Bentham'ın ortaya koyduğu ahlakî yaklaşımlarla şekillenmiştir. Hayvanların acı çekmesini en aza indirmeyi amaçlayan politikalar, hukukî düzenlemeler ve toplumsal farkındalık, bu felsefî temellere dayanmaktadır. Bentham'ın ahlakî sorumluluk vurgusu, bireylerin ve toplumların hayvanlara yönelik davranışlarında ciddi bir dönüşüm yaratmıştır.

Hayvan hakları ve hayvan etiği, 20. yüzyılın sonlarından itibaren toplumsal ve felsefî tartışmaların merkezine yerleşmiş ve etik alanında dönüşümsel bir etki yaratmıştır. Bu alanın önde gelen isimlerinden biri olan Peter Singer, “Hayvan Özgürleşmesi” adlı eserinde türçülüğün ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi diğer ayrımcılık biçimleriyle aynı temelden hareket ettiğini savunur.³⁵ Peter Singer, acı çekme yetisi açısından insanlar ile hayvanlar arasında bir fark olmadığını ve bu durumun hayvanların da çıkarları olduğu anlamına geldiğini savunmaktadır. Ona göre, hayvanların çıkarlarını sırf bizimle aynı türe mensup olmadıkları gerekçesiyle göz ardı etmek, kaba ırkçılık ya da cinsiyetçilik mantığını benimsemekle eşdeğerdir. Bu durumu kitabında şu şekilde ifade etmektedir:

“Eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının [...] herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar. [...] Bir varlık acı çekiyorsa, bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe öne sürülemez [...] Irkçılar kendi ırklarına, cinsiyetçiler kendi cinsiyetlerine öncelik tanıyarak eşitlik ilkesini ihlal ederler. Türçüler de, kendi türlerinin çıkarlarının diğer türlerin üyelerinin daha önemli çıkarlarının önüne geçmesine izin verirler. [...] İnsanların büyük bölümü türçüdür.”³⁶

Peter Singer, “Hayvan Özgürleşmesi” adlı eserinde bu eşitlik ilkesinin nasıl çiğnendiğini ve türçülüğün diğer ayrımcılık biçimleriyle ortak zeminde nasıl konumlandığını ayrıntılı biçimde tartışır. Singer’ın argümanlarının temelinde Jeremy Bentham’ın faydacılığına dayalı bir düşünce yapısı bulunur. Aynı zamanda, hayvanların

³⁴ Johannes Kniess, “Bentham on Animal Welfare,” *British Journal for the History of Philosophy* 26/2 (2018), 557.

³⁵ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, çev. Hayrullah Doğan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 53.

³⁶ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*. 55,56.

hissettiği acıyı (ya da hazzı), insanların hissettiği aynı miktardaki acıdan (ya da hazdan) daha önemsiz görmenin hiçbir ahlaksal gerekçesi olamayacağını savunur. Bu bakış açısına farklı bir boyut kazandıran Tom Regan ise hayvanların yalnızca acı ve haz temelinde değil, içsel değer taşıyan bireyler olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Regan'ın temel tezi şöyledir: “Hayvanlar tıpkı insanlar gibi bir yaşamın öznesi (subject of a life) oldukları ve dolayısıyla hayvanların da hak temelli etik tasavvurların biricik öznesi sayılmaları gerektirir.”³⁷ Regan, ahlakî topluluğun her bir üyesine eşit derecede içsel bir değer atfedilmesi gerektiğini savunur ve bu anlayışa bağlı olarak, bireylerin zarar görmeme hakkına sahip olmaları gerektiğini öne sürer.³⁸ Bu düşünce, ahlakî topluluğun yalnızca çoğunluğun çıkarlarını değil, her bireyin haklarını ve değerini dikkate alması gerektiğini savunur. Bu yönüyle, Regan'ın düşünceleri, hayvan hakları felsefesinde önemli bir yenilik getirir ve önceki filozofların görüşleriyle etkileşim halinde gelişir.

Hayvanlara yönelik felsefî yaklaşımlar, tarih boyunca önemli dönüşümler geçirmiş ve insan-doğa ilişkisini derinlemesine etkilemiştir. Antik çağlardan günümüze uzanan bu düşünsel miras, hayvan hakları ve etik tartışmaların temelini oluşturmuştur. Pythagoras'ın merhamet çağrısından Bentham, Singer ve Regan'ın modern teorilerine uzanan bu zenginlik, hayvan hakları mücadelesine etik, toplumsal ve hukukî bir perspektif sunmaktadır. Günümüzdeki yasal düzenlemeler ve toplumsal farkındalık, bu küresel felsefî birikimden beslenmektedir.

1.5. ERKEN DÖNEM HUKUKİ DÜZENLEMELERİNDEN MODERN HAYVAN HAKLARINA GİDEN SÜREÇ

1.5.1. Hayvanların Ekonomik Değerlerine Dayalı Erken Hukukî Düzenlemeler

İnsanın hayvanları evcilleştirmesi tarım devrimi ile başlamış ve bu süreç, insan uygarlığının bugünkü aşamasına gelmesinde kritik bir rol oynamıştır. M.Ö. 10.000 civarında ilk bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle “yerleşik” yaşam tarzına

³⁷ Mehmet Kanatlı, “Çağdaş Siyaset Felsefesinde Hayvan Hakları Tartışmaları Üzerine Bir Literatür İncelemesi,” *Akademik Hassasiyetler* 9/19 (2022), 191.

³⁸ Özgür Aktok, “Between Utility and Right: Where to Meet Animals?”, *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy* 54 (2021), 35.

geçilmiş. Bu değişim süreci insan uygarlığının temelini oluşturmuştur.³⁹ Hayvanların evcilleştirilmesi, sadece beslenme ve iş gücü sağlama amacıyla değil, aynı zamanda dini ve sembolik amaçlarla da yapılmıştır. Hayvanların insan yaşamındaki bu çok yönlü kullanımı, onların yalnızca birer ekonomik ya da sembolik varlık olarak değil, aynı zamanda hukukî bir çerçevede ele alınmasını da gerekli kılmıştır.

Bu bağlamda, Hammurabi tarafından oluşturulan kanunlar, antik döneme ait en eski ve kapsamlı hukuk metinleri arasında yer almaktadır. Söz konusu kanunlar, özellikle hayvanların ekonomik işlevlerini—örneğin tarımda çalışma, taşıma ya da üretim süreçlerindeki rollerini—koruma amacını taşımaktadır. Zira o dönemde hayvanlar; hem tarımsal üretimin hem de yolculuk ve taşımacılık faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası olmuş, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında vazgeçilmez roller üstlenmişlerdir. Söz konusu kanunlar, bu işlevsel değerın zarar görmemesi ve toplumsal istikrarın devamlılığı için çeşitli maddeler öngörerek hayvanların korunmasını amaçlamıştır. Bu konuya örnek olarak 248. madde gösterilebilir. Buna göre: “Eğer bir kişi bir öküzü kiralar ve boynuzunu kırar, kuyruğunu keser ya da toynağına zarar verirse, öküzün değerinin dörtte biri kadar gümüş tazminat öder.”⁴⁰ Bu tür tazminatlar, hayvanlara verilen zararın boyutuna göre farklılaşmakta ve hayvanların ekonomik değeri koruma altına alınmaktadır.

Hammurabi Kanunları, hayvan hırsızlığına ilişkin önemli düzenlemeler içermektedir. Bir kişi hayvan çaldığında, tazminat ödemesi zorunlu kılınmış; çalıntı mal tapınağa veya saraya aitse otuz katı, özgür bir bireye aitse on katı geri ödenmesi şart koşulmuştur. Hırsızın bu tazminatı ödeme gücünün olmaması durumunda ise ölüm cezası öngörülmüştür.⁴¹ Tapınağa veya saraya ait hayvanların daha fazla korunması, bu hayvanların hem dinsel ve kamusal değerini hem de ekonomik ve toplumsal önemine dikkat çekmektedir.

³⁹ Nihat Falay. “Asya’da Eski Türklerin Ortaçağdaki Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Yaşamları”. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 62 (Aralık 2017),10.

⁴⁰ Martha T. Roth, “Laws of Hammurabi,” Open Educational Resources for the Ancient Near East, 134 (2022), 27.

⁴¹ J. Dyneley Prince, “The Code of Hammurabi,” *The American Journal of Theology* 8/3 (Temmuz 1904), 606.

Hammurabi Kanunları, çobanların hayvanlara ilişkin sorumluluklarını ayrıntılı olarak ele almıştır. Çobanlar, kendilerine teslim edilen hayvanların ölümünden ya da doğal artışın hatalı beyanından sorumlu tutulmuş; izinsiz satış gibi durumlarda on kat tazminat ödemeleri öngörülmüştür. Hayvanların ahırda ölmesi durumunda ise çobanın hukuki sorumluluğu, ihmalin varlığına göre belirlenmiştir. Bu hükümler, hayvanların hem ekonomik hem de toplumsal düzeyde taşıdığı önemi ve bu unsurların korunmasına yönelik hukuki düzenlemeleri yansıtmaktadır.⁴² Bu düzenlemeler, hayvanların ekonomik değerinin korunmasında denetim ve gözetimin önemini vurgular. Hammurabi Kanunları, hayvanların ekonomik değerini korurken, fiziksel bütünlüklerine yönelik dolaylı bir güvence sağlar ve hayvanların toplumsal düzenin sürdürülebilirliği için korunması gerektiğini ortaya koyar.

Benzer biçimde, farklı bir tarihsel ve kültürel bağlamda gelişen Antik Roma Hukuku da hayvanlara ilişkin sorumluluk ve mülkiyet ilişkilerini ele almış; bu alandaki yaklaşım zamanla önemli dönüşümler geçirmiştir. Antik Roma Hukuku'nda hayvanlar başlangıçta büyük ölçüde “eşya” statüsünde değerlendirilmekteydi. Ancak zamanla bu anlayış değişmiş ve hayvanlar, yalnızca mülkiyet nesnesi olarak görülmekten öte, sahipleriyle sorumluluk bağları bulunan canlılar olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, Roma düşüncesindeki doğal hukukun kapsayıcılığı ile de uyum göstermektedir. Nitekim, “Roma düşüncesine göre doğal hukuk, yalnızca insanlar için değil, hayvanlar için de geçerlidir.”⁴³

Hammurabi döneminin hukuk kodlarından yaklaşık on beş asır sonra ortaya çıkan Lex Aquilia ve çağdaş Roma hukukuyla ilgili diğer belgeler incelendiğinde, hayvanların konumunda radikal bir dönüşüm gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Antik Roma'da, hayvanlara atfedilen değer hâlen ekonomik fayda çerçevesiyle tanımlanmış; buna karşın, belirli hükümlerde hayvanlara yönelik zararların önüne geçmeye dönük tedbirler benimsendiği görülür. Dolayısıyla, hayvan refahının korunmasına ilişkin ilk işaretler bu dönemde ortaya çıkmış olsa da hukuken mal muamelesinden tamamen kurtuldukları

⁴² Yale Law School (Avalon), “The Code of Hammurabi” (Erişim 30 Aralık 2024).

⁴³ Cengiz Koçhisarlıoğlu- Özlem Söğütü Erişgin, “Hayvanın Hukukî Konumu”, *Prof. Dr. Kemal Gözler'e Armağan* 1/1 (Ocak 2013), 1692.

söylenemez; mülkiyet ve tazmin esaslarına dayanan yaklaşımlar ağır basmaya devam etmiştir.

Lex Aquilia, haksız fiil ve zarar tazmini konusunda hayvanların hukukî statüsünü önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bu yasa, hayvanların mülk olarak görülmesine dayalı olarak, zararların ekonomik tazminatla giderilmesini ve mülkiyet haklarının korunmasını amaçlamaktadır. Hayvanların neden olduğu zararlar bağlamında ise Actio de Pauperie düzenlemesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda, “evcil hayvanların uysal olmayan davranışlarda bulunmaları, her zaman için bir risk oluşturmaktadır. Roma hukukunda, hayvan sahibi böyle bir riskin doğuracağı sonuçlara katlanmak zorundadır.”⁴⁴

Actio de Pauperie, 12 Levha Kanunları’na dayanmaktadır ve bu kanunlardan kaynaklanan dava hakkı çerçevesinde, hayvan sahibinin ya zarara yol açan hayvanı zarar görene teslim etmesi ya da zararı tazmin etmesi gerekmektedir.⁴⁵ Evcil hayvanların doğalarına aykırı şekilde davranışları (örneğin saldırganlık göstermeleri) durumunda, sahiplerinin sorumlu tutulması esası benimsenmiştir. Ancak, vahşi hayvanların neden olduğu zararlar Actio de Pauperie kapsamında değerlendirilmemiştir. Bu hayvanlar için farklı düzenlemeler yapılmış ve evcil hayvanların uysallığına dayalı sorumluluk ilkesi vahşi hayvanlar açısından uygulanmamıştır.⁴⁶ Evcil hayvanların uysal doğası gereği, sebep oldukları zararların sorumluluğu sahiplerine yüklenmiştir. Buna karşın, vahşi hayvanların saldırgan doğası nedeniyle, onların zararlarında sahipleri sorumlu tutulmamıştır. Ayrıca, kaçan hayvanların kontrol dışına çıkmasıyla, sahibinin hukukî sorumluluğu sona ermiştir. Bu ayrım, hayvanların doğası ve evcilliğinin hukukî sorumlulukta belirleyici olduğunu göstermektedir.

Lex Aquilia’nın birinci bölümünde, hayvanların ve kölelerin değerinin son bir yıl içindeki en yüksek piyasa değerine göre hesaplanması gerektiği belirtilir: “Bir başkasının kölesini veya [...] dört ayaklı bir hayvanını [...] öldüren kimse, o yıl içindeki en yüksek değeri kadar para ödesin.”⁴⁷ Pegasus, “Aklı yerinde olmayan bir kişide nasıl bir kusur

⁴⁴ Gökçe Türkoğlu Özdemir, “Roma Hukukunda Hayvanların Yol Açtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (Aralık 2006), 84.

⁴⁵ Türkoğlu Özdemir, “Roma Hukukunda Hayvanların Yol Açtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk”, 73.

⁴⁶ Türkoğlu Özdemir, “Roma Hukukunda Hayvanların Yol Açtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk”, 78.

⁴⁷ Université Grenoble Alpes, “Lex Aquilia” (Erişim 10 Aralık 2024).

olabilir?”⁴⁸ ifadesiyle, akıl hastalarının cezai sorumluluğunun olmadığını ve bu yaklaşımın hayvanlara da uygulanabileceğini vurgular.

Lex Aquilia, hayvanlara yönelik doğrudan zararları ele almakla kalmamış, aynı zamanda dolaylı zararları da sorumluluk çerçevesinde değerlendirmiştir. Örneğin, bir katırın aşırı yüklenmesi ve bu sebeple bacağının kırılması gibi durumlar, yasanın öngördüğü sorumluluk hükümlerine dahildir.⁴⁹ Bu hüküm, insan eylemlerinin hayvanlar üzerindeki etkisini bir sorumluluk meselesi olarak görmesi bakımından dikkat çekicidir. Benzer şekilde, hasta bir köleye ya da hayvana hafif bir darbe verilmesi ve bu darbenin zayıf durumları nedeniyle ölümle sonuçlanması da Lex Aquilia kapsamında sorumluluk doğuran bir eylem olarak değerlendirilmiştir.⁵⁰ Bu düzenleme, hayvanların ve kölelerin fiziksel durumlarının hukukî sorumluluk açısından önem taşıdığını göstermektedir.

Üçüncü bölümde yer alan hükümler, hayvanlara yönelik zararların yanı sıra diğer maddi varlıklara verilen zararları da kapsamaktadır. Şu şekilde ifade edilir: “Köleler veya öldürülen sığırlar dışında, eğer biri başka birine ait bir şeye yanlış bir şekilde yakarak, kırarak veya zarar vererek hasar verirse, o şeyin son otuz gün içindeki değeri kadar tazminat ödemeye mahkûm edilir.”⁵¹ Roma İmparatorluğu dönemindeki hukuki düzenlemelerde, hayvanlar doğrudan hak sahibi olarak görülmek yerine sahip oldukları maddi fayda üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda, atları, öküzleri ve diğer çalışma hayvanlarını kölelerle kıyaslanabilecek düzeyde bir mal varlığı olarak kabul eden anlayış, onların bedensel varlıklarının zarar görmesini önleyecek dolaylı tedbirler geliştirmiştir.

1641 yılında kabul edilen Massachusetts Body of Liberties, New England’da Avrupa kökenli kolonistler tarafından oluşturulan ve halkın haklarını listeleyen ilk yasal kod olma özelliğiyle tarihsel açıdan büyük önem taşır. Bu metin, yalnızca bireysel hak ve özgürlüklere odaklanmakla kalmaz; aynı zamanda hayvanların korunmasına yönelik

⁴⁸ UGA, “Lex Aquilia”.

⁴⁹ James B. Thayer, Lex Aquilia: Text, Translation and Commentary, (Clark, NJ: The Lawbook Exchange, Ltd., 2010), 26.

⁵⁰ James Thayer, Lex Aquilia: Text, Translation and Commentary, 8.

⁵¹ James. Thayer, Thayer, Lex Aquilia: Text, Translation and Commentary. 22.

hükümler içermesiyle de dikkat çeker.⁵² Bu durum, toplumsal bir sorumluluk anlayışı ile hukukî bir zorunluluk fikrinin erken dönemlerde dahi var olduğunu göstermektedir.

Massachusetts Body of Liberties'in, Capital Laws bölümünün 7. Maddesi, dönemin hayvanlara yönelik ahlakî ve hukukî sınırlarını açıkça belirler. Bu maddeye göre, "Herhangi bir erkek veya kadın, bir hayvanla cinsel ilişkiye girerse, kesinlikle idam edileceklerdir. Hayvan ise öldürülecek, gömülecek ve eti yenmeyecektir."⁵³ Söz konusu hüküm, hayvanlarla ilgili ciddi ahlakî ihlallerin hem insanlar hem de hayvanlar açısından toplumsal bir yaptırıma tabi tutulduğunu ortaya koyar. Öte yandan, 92. ve 93. maddeler hayvan refahını doğrudan koruma altına alır. 92. maddede, "Hiç kimse, insan kullanımı için tutulan herhangi bir hayvana karşı zalimlik veya tiranlık uygulayamaz."⁵⁴ ifadesi yer alırken, 93. maddede "Herhangi bir kimse, hayvanları uzak bir yere taşımak zorunda kalırsa ve hayvanlar yorulur, aç kalır, hastalanır veya zayıf düşerse, onları tarla, çayır veya özel olarak kapatılmış yerler dışında herhangi bir açık alanda dinlendirmesi ve beslemesi yasal olacaktır."⁵⁵ hükmü bulunmaktadır.

Bahsi geçen bu iki madde, hayvanların insan kullanımına hizmet etmelerini kabul etmekle birlikte, onlara yönelik kötü muameleyi yasal olarak yasaklamakta ve böylece hayvanların korunmasını toplumsal bir sorumluluk haline getirmektedir. Kolonilerin tarıma dayalı ekonomik yapısı düşünüldüğünde, Massachusetts Body of Liberties 'teki bu düzenlemeler, hayvan haklarının hukukî çerçevede ele alındığı erken örneklerden biri olarak önem kazanır.⁵⁶

Farklı coğrafyalardan iki Antik Çağ yasası ile bir Erken Modern Dönem hukuk sistemi incelendiğinde, hayvanların, ekonomik değerleriyle mülkiyetin parçası olarak görüldüğü ve zararları genelde bu değer üzerinden tazmin edildiği görülür. Aşağıdaki

⁵² State Library of Massachusetts (SLM), "Massachusetts Body of Liberties" (Erişim 16 Aralık 2024); Teaching American History (TAH), "The Massachusetts Body of Liberties" (Erişim 16 Aralık 2024).

⁵³ Hanover College History Department (HCHD), "The Massachusetts Body of Liberties (1641)" (Erişim 16 Aralık 2024).

⁵⁴ HCHD, "The Massachusetts Body of Liberties"

⁵⁵ HCHD, "The Massachusetts Body of Liberties"

⁵⁶ Massachusetts Body of Liberties hakkında daha fazla bilgi için bkz. *The Colonial Laws of Massachusetts: Reprinted from the Edition of 1660, with the Supplements to 1672; Containing also, the Body of Liberties of 1641*, ed. William Henry Whitmore (Littleton, CO: F.B. Rothman, 1889)

tablo, Antik Çağ'dan Erken Modern Döneme uzanan süreçte hayvanların hukukî statüsünü ve korunmasıyla ilgili temel unsurları özetlemektedir.

Tablo 1.1. Antik Çağ ve Erken Modern Dönem Hukuk Metinlerinde Hayvanların Korunmasına İlişkin Karşılaştırma

Karşılaştırma Kriteri	Hammurabi Kanunları	Antik Roma Hukuku (Lex Aquilia.)	(Massachusetts Body of Liberties, 1641)
Oluşum Dönemi	M.Ö. 18. yüzyıl civarında Mezopotamya'da hazırlanmıştır.	M.Ö. 3. yüzyıldan gelişmiştir.	1641 yılında, Massachusetts'te oluşturulmuştur.
Metnin Amacı ve Kapsamı	Toplumsal istikrarı sağlamak, tarım ve hayvancılık alanında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklara hukukî çözümler sunmak.	Mülkiyet haklarını ve haksız fiilden doğan tazmin yükümlülüklerini tanımlamak; hayvanların sebep olduğu zararların nasıl giderileceğini sistematik bir biçimde ele almak.	Bireysel hakları belirlemek ve ahlaki yaptırımları düzenlemek; hayvanlara yönelik kötü muameleyi yasaklayan hükümler içererek dönemin şartlarında hayvan refahı fikrine işaret eder.
Hayvanların Hukukî Statüsü	Hayvanlar, mülkiyet hukuku çerçevesinde değerlendirilen ve ekonomik değerleri nedeniyle korunması gereken varlıklar olarak yer alır.	Hayvanların "mal" veya "eşya" statüsünde görülmesi anlayışı, kısmen esnetilerek hayvanların da hukukî düzenlemelerin konusu olabileceğini gösterir.	İnsan kullanımına tabi varlıklar olarak kabul edilirler; ancak "zalimlik" ve aşırı kötü muameleye karşı getirilen yasaklar, hayvanların korunmasına yönelik ahlaki bir yaklaşımı yansıtır
Koruma Gerekçesi / Motivasyon	Ekonomik kayıpları önlemek ve üretimi devam ettirmek; sorumluluklarını düzenleyerek toplumsal düzeni muhafaza etmek.	Mülkiyet hakkını korumak ve zararın tazminini sağlamak. Kısmen ahlaki bir boyut da içerir.	Hayvanlara yönelik aşırı şiddet veya cinsel istismar toplumsal ve dini düzeni bozucu kabul edilir; bu çerçevede ekonomik motivasyondan ziyade ahlaki-dini gerekçeler ağırlık kazanır.
Zararın Tazmini / Ceza Yaptırımları	Zararı ekonomik değer üzerinden tazmin eder; hırsızlık veya ağır zararda yüksek cezalar ya da ölüm cezası uygulanır. Mülkiyet ve hayvanın ekonomik değeri korunur.	Evcil hayvanların verdiği zarardan sahibin sorumlu olduğu; vahşi hayvanlarda ise sorumluluğun sınırlı kaldığı bir sistem söz konusudur.	Kanun, hayvanlara kasten zarar veren ağır ihlallerde bulunan kişilere yönelik sert yaptırımlar içerir; bu yolla koloni toplumunun ahlaki yapısını korumayı hedefler

Hammurabi döneminin kanunları ile Roma hukukundaki hayvan düzenlemeleri, uzun süre boyunca bu canlıları öncelikle birer malî değer unsuru olarak tanımlamış; söz konusu kodifikasyonlar da bu ekonomik perspektifi esas almıştır. Buna karşılık, 1641 yılında kaleme alınan Massachusetts Body of Liberties metni, hayvanlarla ilgili hükümlerinde ilahî öğretiler ve ahlâkî normların rolünü açıkça öne çıkarmıştır. Bu belge aracılığıyla, canlıların korunmasına dair yaklaşımların yalnızca mülkiyet temelli değil, aynı zamanda inanç ve vicdan temelli gerekçelere dayandığı ortaya konulmuştur.

Her ne kadar söz konusu düzenlemeler, hayvan refahı ve hakları konusunda çağdaş standartlardan uzak olsa da bu normlar hayvanların insan toplumundaki konumlarını şekillendiren ekonomik, hukukî, ahlaki, dini ve sembolik yapıların erken örneklerini sunar. Bu dönemlerde hayvan haklarından bahsedilirken, günümüzdeki anlamıyla hayvan haklarını değil, daha çok insan merkezli bir anlayış çerçevesinde hayvanların ekonomik ve toplumsal faydasına odaklanan yaklaşımlar kastedilmiştir. Ancak bu normlar, ilerleyen yüzyıllarda hayvan hakları konusunda ortaya çıkacak tartışmalar, düzenlemeler ve hukukî mekanizmaların başlangıç noktasını oluşturması bakımından önem taşır. Özellikle bu tür erken düzenlemeler, hayvanların ahlaki ve hukukî statüsü hakkında ilk soruların sorulmasını sağlamış ve modern hayvan hakları anlayışına evrilen süreçte bir temel teşkil etmiştir.

Bu çerçevede, erken dönem normların insan-hayvan ilişkileri üzerindeki etkisini, günümüz hayvan hakları anlayışıyla karşılaştırmak, bu ilişkilerin tarihsel gelişimini anlamada kritik bir perspektif sunmaktadır. Böylece antik düzenlemeler, hayvanların evcilleştirildiği ilk çağlardan itibaren sadece ekolojik değil, hukukî ve toplumsal bağlamda da birer aktör olduklarını hatırlatır.

1.5.2. Modern Hayvan Haklarına Geçiş

19. yüzyıl başlarında İngiltere’de hayvan refahına ilişkin ilk ciddi hukukî düzenlemeler, hayvanların toplumsal konumunda önemli bir dönüşümün başlangıcıdır. Hayvanların hukuk nezdinde büyük ölçüde “mülkiyet” olarak görüldüğü ve kötü muamelenin cezai karşılığının bulunmadığı bir dönemde, 1822 yılında, parlamentoda savunuculuğunu Richard Martin’in üstlendiği “Cruel Treatment of Cattle Act” yürürlüğe

konulmuş olup, bu düzenleme Türkiye literatüründe genellikle “Martin Yasası” veya “Sığırlara Zalimce ve Uygunsuz Davranışları Önleme Yasası” adıyla anılmaktadır.⁵⁷ Bu yasa, çiftlik hayvanlarına yönelik zalimce davranışları yasaklayarak hayvan haklarının korunmasında ilk hukukî adımlardan biri olmuştur.

1822 tarihli Cruel Treatment of Cattle Act; atlar, sığırlar, koyunlar ve benzeri çiftlik hayvanlarına yönelik “keyfi ve zalimce” davranışı suç sayarak, bu eylemlere para veya hapis cezası öngörmüştür. Böylece insan-hayvan ilişkisinde hukukî bir eşğin aşıldığını söylemek mümkündür. Bu yasa, özellikle çiftlik hayvanlarına karşı keyfi ve zalimce davranışları yasaklamış ve hayvan haklarının korunması için önemli bir hukukî temel oluşturmuştur.⁵⁸ Yasayla birlikte, zalimane davranışlarda bulunan kişiler için beş pounda kadar para cezası ya da bu cezayı ödememeleri hâlinde üç aya kadar hapis cezası öngörülmüştür.⁵⁹ Bu yaptırımlar dönem için son derece yenilikçi sayılmakla beraber sözü edilen bu uygulama, hayvanların hukukî anlamda korunmaya değer canlılar olarak görülmeye başlandığını göstermektedir.

Leth-Espensen'e göre Martin Yasası, teorik olarak hayvanları koruma amacı taşısa da modern anlamda tam bir hayvan refahı standardını karşılamaktan uzaktı. Yasanın, yalnızca gereksiz ya da zalimce dövme, kötü muamele ve ihmal gibi durumları suç saydığı, bu nedenle insaniyetçi bir bakış açısına göre yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.⁶⁰ Bu sınırlılığa rağmen yasa, İngiltere’de hayvanlara yönelik ilk ciddi koruyucu yasal çerçeveyi sunması nedeniyle önemlidir. Richard Martin, yasayı hazırlayan, tanıtan ve uygulanması için etkin çaba gösteren kilit figürlerden biridir. Anderson’un aktardığına göre Martin, yasanın kabul edilmesinin ardından Smithfield Pazarı gibi yerlerde hayvanların maruz kaldığı kötü muameleleri bizzat gözlemlemiş ve bu ihlalleri raporlayarak suçluların mahkemeye çıkarılmasını sağlamıştır. Erken dönemdeki davaların çoğunu kendisi açan Martin, Londra sokaklarını sık sık devriye gezerek

⁵⁷ Gazinin Patileri (GP), “Hayvan Hakları Tarihçesi” (Erişim 18 Mayıs 2025).

⁵⁸ Statutes.org.uk, “1822 (3 George 4 c. 71) Cruel Treatment of Cattle Act” (Erişim 26 Aralık 2024).

⁵⁹ Statutes.org.uk, “1822 (3 George 4 c. 71) Cruel Treatment of Cattle Act”.

⁶⁰ Marie Leth-Espensen, “Anti-Cruelty, Violence and the Law. Animal Protection in Early 19th-Century England”, *Argos – Historical & Archaeological Animal Studies* 1/1 (2020), 2.

hayvanlara yapılan kötü muameleyi tespit etmeye çalışmıştır.⁶¹ (İlgili resim için bkz. Ek-1).

Bu tespit çalışmalarının sonucu olarak yasanın hayata geçişinde yaşanan ilk önemli dava, James Harris isimli bir arabacının hasta ve yorgun bir atı zorla çalıştırması nedeniyle mahkûm edilmesi olmuştur.⁶² Bu dava, Martin Yasası'nın pratikte uygulanabilirliğinin ve caydırıcılığının bir sembolü hâline gelmiştir. Bu örnek, toplumsal algıyı değiştirmeye yönelik ilk somut adımlardan biri olarak kabul edilebilir.

Martin'in yasa teklifinin kabul edilmesi kolay olmamıştır. Başta Parlamento olmak üzere, dönemin siyasî çevrelerinde hayvanların korunması fikri çoğu zaman alay konusu edilmiştir.⁶³ Bu alaycı yaklaşım, dönemin hayvan refahı anlayışının ne denli emekleme döneminde olduğuna işaret etmektedir. Yine de Martin, destekçileriyle birlikte hayvanlara yönelik zalimliği resmen suç kategorisine dahil eden ilk parlamentodan geçirmeyi başarmıştır. Yasaların etkin uygulanması, yalnızca kâğıt üzerinde kural koymakla sınırlı kalmayıp, gerçek dünyada somut adımlar atmaya gerektiriyordu. Bu gereklilik, 1824'te hayvan haklarını koruma amacıyla kurulan Society for the Prevention of Cruelty to Animals (SPCA) ile somutlaşmıştır. SPCA, kötü muameleleri raporlama, yasal süreçleri destekleme, kamuoyunu bilinçlendirme ve denetim yapma gibi faaliyetlerle yasaların sıkı şekilde uygulanmasını sağlama yönünde çalışmalar yürütmüştür.⁶⁴

SPCA, kısa sürede saygın kişilerin desteğini kazanmış ve aristokratlar, üst-orta sınıf temsilcileri, din adamları ile parlamenterlerin ilgisini çekmiştir. "1840 yılında Kraliçe Victoria'nın himayesine giren dernek, bu tarihten itibaren Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA) adını almıştır."⁶⁵ Derneğin denetimleri sonucu açılan davalar, hayvan hakları yasalarının uygulanmasına yönelik ciddi bir fark

⁶¹ Jerry L. Anderson, "The Origins and Efficacy of Private Enforcement of Animal Cruelty Law in Britain", *Drake Journal of Agricultural Law* 17/2 (2012), 265,277.

⁶² "Cruel Treatment of Animals", *New Times (London)*, 2 Temmuz 1824, 3.

⁶³ Anderson, "The Origins and Efficacy of Private Enforcement", 269.

⁶⁴ Statutes.org.uk, "1822 (3 George 4 c. 71) Cruel Treatment of Cattle Act".

⁶⁵ Christophe Traïni, *The Animal Rights Struggle: An Essay in Historical Sociology* (Paris: Presses Universitaires de France, 2016), 8.

yaratmış, “1830’larda yalnızca iki müfettişe başlayan SPCA, 1890’lara gelindiğinde 120 müfettişten oluşan ulusal bir güce ulaşarak 71.657 dava açmıştır.”⁶⁶

RSPCA’nın başarılı modelinin uluslararası düzeyde etkili olduğu görülmektedir. Saygın destekçilere sahip olması, hayvan hakları savunusunu farklı ülkelere taşımış ve kısa sürede Almanya, Avusturya ve İsviçre’de benzer hayvan koruma derneklerinin kurulmasına ilham olmuştur. Örneğin, Londra’da RSPCA’nın bir toplantısına katılan Henry Bergh, bu deneyimden etkilenerek 1866 yılında Amerika’da Amerikan Hayvanlara Zulmü Önleme Derneğini (ASPCA) kurmuştur. Aynı şekilde, Fransa’da da RSPCA komite üyesi Sir John de Beauvoir’un 1834 yılında Paris’e giderek başlattığı girişimler, on yıl süren çabaların ardından 1840’larda Société Protectrice des Animaux’nun (SPA) kurulmasına olanak sağlamıştır.⁶⁷

ASPCA kurulduğu günden itibaren hayvanları kurtarma ve koruma misyonunu üstlenmiştir. Örneğin, 1867’de yaralı atlar için dünya çapında ilk ambulans hizmetini başlatması dikkat çekicidir. (Bkz. Ek- 2: Yaralı Atlar İçin Ambulans Hizmeti.) Ayrıca ASPCA, hayvanların uzun mesafeli taşımacılığı sırasında yiyecek, su ve egzersiz sağlanmasını zorunlu kılan federal yasanın yürürlüğe girmesinde önemli rol oynamıştır.⁶⁸ Böylece, hayvan refahına ilişkin düşünce, bireysel girişimlerin ötesine geçerek, kamu politikalarını etkileyen, yasal düzenlemeler getiren ve toplumsal vicdanı dönüştüren bir güç haline gelmiştir. Bu dönemde hayvanlara zulüm, sadece ahlaki değil, ekonomik argümanlarla da ele alınmaktaydı. Örneğin, 1866’daki *The Nation* dergisinde, ASPCA’nın buzağılara verdiği yardım övgüyle bahsedilirken, yeşil kaplumbağaların güneş altında bırakılmasının dikkati çektiği vurgulanmıştır. Bu durum, toplumun hayvanların yaşam değerini yalnızca insaniyetçilik değil, aynı zamanda kâr ve ürün kalitesi üzerinden de değerlendirdiğini göstermektedir.⁶⁹

⁶⁶ Anderson, “The Origins and Efficacy of Private Enforcement”, 278.

⁶⁷ Traïni, *The Animal Rights Struggle*. 9,10.

⁶⁸ American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA), “History of the ASPCA” (Erişim 20 Aralık 2024).

⁶⁹ The Nation, “April 10, 1866: American Society for the Prevention of Cruelty to Animals Founded” (Erişim 24 Aralık 2024).

19. yüzyılın ikinci yarısında, hayvanları deneysel amaçlarla kullanmaya karşı toplumsal duyarlılığı yükselten antiviviseksiyon⁷⁰ akımı, günümüz hayvan hakları düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilir. Bu akımın örgütlü ilk örnekleri arasında, 1875'te İngiltere'de "Bilimsel Deney Hayvanlarının Korunması Derneği" adıyla kurulan oluşum; 1879'da Almanya'da "Deneysel Hayvanlara Karşı Alman Birliği"; ve 1883'te Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyete geçen "Antiviviseksiyon Derneği" sayılabilir.⁷¹

Söz konusu dernekler, laboratuvarlarda kullanılan hayvanları denetimsiz testlerden korumayı hedefleyerek, bilimsel etkinliklerle etik sorumluluğun dengelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu girişimler, 1876 yılında İngiltere Parlamentosu tarafından kabul edilen Cruelty to Animals Act'in hazırlanmasına önyak olmuş; böylece hayvan deneylerini düzenleyen ilk kapsamlı idari mekanizma oluşturularak, bilimsel araştırmaların hayvan refahını gözeten bir çerçeveye yürütülmesi amaçlanmıştır.⁷² 1876 Yasası, anestezi kullanımının zorunlu kılınması, belirli hayvan türlerinin korunması ve halka açık gösteri amaçlı deneylerin yasaklanması gibi hükümlerle dikkat çeker. Bu, hayvan hakları açısından önemli bir aşamadır çünkü hayvanların artık sadece mülkiyet olarak değerlendirilmediği, onların acı çeken duyarlı varlıklar olarak kabul edildiği bir hukukî metinle karşı karşıyayız.

Cruelty to Animals Act, curare gibi maddelerin anestezik olarak kabul edilmeyeceğini özellikle vurgulamış, hayvanın deney süresince acı duymamasını sağlamak için anestezi kullanılmasını temel bir şart haline getirmesinin yani sıra deneylerde kullanılacak hayvan türleri konusunda da sınırlamalar getirir.⁷³ Köpekler, kediler, atlar, katırlar ve eşekler ancak sertifikalandırılmış izinlerle kullanılabilirken,

⁷⁰ Anti-viviseksiyon: Canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneysel kesim uygulamalarına (viviseksiyon) karşı gelişen etik ve toplumsal tepki hareketidir. Bkz. Animal-Free Science Advocacy. *History of the Anti-Vivisection Movement*. Erişim 19 Mayıs 2025.

⁷¹ Halis Yerlikaya ve Aşkın Yaşar, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi", *Veteriner Bilimleri Dergisi* 20/4 (2004) 41.

⁷² Michael A. Finn ve James F. Stark, "Medical Science and the Cruelty to Animals Act 1876: A Re-examination of Anti-vivisectionism in Provincial Britain", *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 49 (Ocak 2015), 12.

⁷³ "Urari" olarak da literatürde geçen, ancak yaygın olarak "curare" adıyla anılan bu madde, zehirli bir bitkiden elde edilen bir bileşiktir. Sinir iletimi yoluyla kasları etkileyerek bilinç kaybına yol açmadan kas felcine neden olmaktadır.

omurgasız hayvanların yasa kapsamı dışında tutulduğu ifade edilmektedir.⁷⁴ Yasa hükümlerinin uygulanmasını sağlamak amacıyla müfettişlerin istihdamı ve deney yapılan yerlerin denetlenmesi düzenlenmiştir. Bu çerçevede “İçişleri Bakanlığı, müfettişlerin kayıtlı laboratuvarları periyodik olarak ziyaret etmesini zorunlu kılmıştır.”⁷⁵ Yasa ihlalleri için “özet yargı” yöntemi öngörülmüş, cezalar para cezasından üç aya kadar hapis cezasına kadar uzanmıştır.⁷⁶

20. yüzyıla gelindiğinde, hayvan hakları ve refahı kavramı hukukî açıdan daha da gelişmiştir. 1911 tarihli The Protection of Animals Act (Hayvanların Korunması Yasası), İngiltere ve Galler’de evcil ve tutsak hayvanların gereksiz acı çekmesini önlemek amacıyla kapsamlı bir yasal çerçeve sunmuş ve bu sayede hayvan refahında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Yasa, fiziksel acının yanı sıra zihinsel ıstırapı da dikkate almış; “gereksiz acı” ilkesini benimsemiş ve hayvan dövüşleri, korkutma, ağır işkence gibi uygulamaları açıkça yasaklayarak hukukî standartların yükselmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, "hayvan" tanımını genişleterek evcil ve tutsak tüm hayvanları kapsama dahil etmiş, böylece korunma alanını daha geniş bir çerçevede tanımlamıştır.⁷⁷

Yasanın en önemli hükümleri, 1(1). bölümde yer almaktadır. Bu bölüm, hayvana acımasızca vurma, tekmeleme, kötü muamele etme, aşırı yük veya çalışma koşullarına maruz bırakma, işkence etme, hayvanı öfkeliendirme ya da korkutma gibi davranışları doğrudan zulüm suçu kapsamına alır.⁷⁸ Bu geniş tanım, fiziksel acı kadar zihinsel ıstırapın da hukukî olarak dikkate alınmasını sağlamıştır. Böylece, yasanın koruma kapsamı yalnızca fiziksel şiddet eylemlerine değil, aynı zamanda hayvanların psikolojik bütünlüğünü zedeleyici davranışlara da uzanmaktadır.

Bu bağlamda, 1911 Yasası, günümüzdeki hayvan refahı yasalarına ilham kaynağı olmuş ve “gereksiz acı” kavramını temel alarak modern hukukî standartların

⁷⁴ TNA, “Habitual Criminals Act 1876 (39 & 40 Vict. c. 77).”

⁷⁵ Shira Shmueli, “Law and the Laboratory: The British Vivisection Inspectorate in the 1890s,” *Law & Social Inquiry* 00/00 (2021), 7.

⁷⁶ TNA, “Habitual Criminals Act 1876 (39 & 40 Vict. c. 77).”

⁷⁷ Animal Legal & Historical Center (ALHC), “Detailed Discussion of Offences of Cruelty to Domestic and Captive Animals in the UK” (Erişim 23 Aralık 2024).

⁷⁸ The National Archives UK (TNA), “Protection of Animals Act 1911 (1 & 2 Geo. V c. 27).” (Erişim 25 Aralık 2024).

şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çeşitli düzenlemeler, hayvan haklarının sadece yerel veya ulusal meseleler olarak kalmamasına, uluslararası düzeyde de tartışılmasına yol açmıştır. Bu alandaki en sembolik girişimlerden biri, 1978 yılında Paris'teki bir UNESCO binasında ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir.⁷⁹"Bu Beyanname, hiçbir uluslararası kurum tarafından resmi olarak onaylanmamış olmasına karşın, uluslararası ölçekte bir etik çerçeve sunarak hayvan haklarının küresel tartışma alanına taşınmasına yardımcı olmuştur."⁸⁰ Söz konusu belge, 14 maddelik kapsamlı bir çerçeve çizerek, hayvanların var olma, saygı görme, acıdan korunma gibi temel haklarını ilan etmiştir. Gordilho ve Brito'ye göre, Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi hukukî bağlayıcılığı olmasa da uluslararası sözleşmeler, anayasal normlar, genel hukuk ilkeleri ve mahkeme kararlarına yön veren "yumuşak hukuk" niteliğindedir.⁸¹ Hayvanlara yönelik gereksiz şiddetin "yaşama karşı suç" ve türlerin yok edilmesinin "soykırım" olarak tanımlanması, türler arası eşitsizliğin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Beyanname'nin sunduğu etik ve normatif çerçeve, insanın diğer canlılarla kurduğu ilişkiye eleştirel bir bakış kazandırmakta, Homo sapiens'in yaşam alanlarını genişletirken diğer türlerin yaşam alanlarını daraltmasıyla ortaya çıkan çelişkilere dikkat çekmektedir. Bu bakış açısı, ekoloji, çevre politikaları, sürdürülebilirlik, biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği gibi güncel tartışmaların içinde hayvan hakları konusunu da yeni bir boyutla ele alma olanağı sağlamaktadır.

Modern hayvan haklarına geçiş, yüzyıllar süren etkileşim, tartışma, kurumsallaşma ve hukukî düzenlemelerin ürünüdür. Başlangıçta sadece mülkiyet ve ekonomik kaynak olarak değerlendirilen hayvanlar, zamanla duyarlı, acı çeken ve bilişsel varlıklar olarak kabul görmeye başlamıştır. Bu süreç, insanın hayvanlara bakış açısının evrimini, karşılaşılan zorlukları ve reformların nasıl gerçekleştiğini anlamak için

⁷⁹ Beyannamenin tam metni için bkz.: Pet Veteriner (PV), "Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi" (Erişim 3 Haziran 2025).

⁸⁰ Jean-Marc Neumann, "The Universal Declaration of Animal Rights or the Creation of a New Equilibrium Between Species", *Animal Law Review* 19/1 (Ocak 2012), 103.

⁸¹ Heron José de Santana Gordilho ve Fernando de Azevedo Alves Brito, "Universal Declaration of Animal Rights and Brazilian Law System", *Revista Jurídica Luso-Brasileira* 5/4 (2019), 997.

önemlidir. Gelecekte daha etik ve sürdürülebilir bir insan-hayvan ilişkisi kurmak için bu tarihsel süreç ilham verici bir temel sunmaktadır.

2. BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDEN II. MEŞRUTİYET'E KADAR HAYVAN ALGISI VE UYGULAMALARINA KISA BİR BAKIŞ

Bu bölümde, eski Türk toplumlarından başlayarak II. Meşrutiyet'e kadar uzanan süreçte hayvanlara yönelik algı ve uygulamalar tarihsel bir çerçevede ele alınmaktadır. Temel olarak dört ana eksen üzerinde durulacaktır: Eski Türklerin hayvanlarla ilişkisini belirleyen inanç ve kültürel unsurlar; vakıf müessesesinin hayvanlara yönelik uygulamaları, Batılı seyyahların gözünden Osmanlı topraklarındaki hayvan-insan ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nde hayvanlara yönelik ilk fermanlar ile bazı yasal düzenlemeler.

Öncelikle, eski Türk toplumlarının inanç sistemleri çerçevesinde hayvanlara nasıl sembolik ve kutsal roller atfettiği kısaca değerlendirilecektir. Bu çerçevede, hayvanların Türk destanları ve masalları içindeki yeri ile sembolik anlamları üzerinde durulacaktır. Ardından, vakıflarda hayvanlara yönelik uygulamalardan kısaca bahsedildikten sonra, Batılı seyyahların gözünden Osmanlı toplumunda hayvanların nasıl algılandığına değinilecektir.

Böylece, ilerleyen dönemde II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan aşamada hayvan hakları ve refahının nasıl şekillendiğini analiz etme imkânı elde edilecektir. Hem inanç ve kültür boyutu hem de yasal düzenlemeler ile Batılı gözlemler, Osmanlı toplumunun hayvanlara dair yaklaşımının çok yönlü yapısını aydınlatmaya katkı sağlayacaktır. Bölümün bir diğer önemli alt başlığında, Osmanlı Devleti'nde hayvanlara yönelik uygulamaların hem yasal düzenlemelere hem de toplumsal kültüre nasıl yansıdığı incelenecektir. Yüklü hayvanlarının dinlendirilmesi, nalsız hayvan kullanılmasının yasaklanması, semerlerin düzenli olması gibi kuralların Osmanlı yönetimi tarafından titizlikle takip edildiği; buna aykırı davranışlara cezalar öngörüldüğü, kaydedilen belgeler ışığında incelenecektir. Bu dönemde “dilsiz canlılar” olarak anılan hayvanlara yönelik şefkat ve merhamet anlayışının, İslam inancı ve Orta Asya kültürel mirasıyla nasıl bütünleştiği ortaya konacaktır.

2.1. TARİH BOYUNCA TÜRKLERDE HAYVANLARA YÖNELİK TUTUM: İNANÇ, KÜLTÜR VE HAKLAR

Türk toplulukları, tarih boyunca hayvanlarla kurdukları güçlü ilişkilerle öne çıkmış; bu etkileşim, toplumsal yapının sosyal, kültürel ve dinî boyutlarının şekillenmesinde belirleyici bir unsur olarak rol oynamıştır. Göçebe yaşam tarzından yerleşik düzene geçiş sürecinde hayvanlar, yalnızca ekonomik bir unsur olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve inanç temelli ritüellerin ayrılmaz bir parçası olarak da varlık göstermiştir. Bu bağlamda, Türklerin hayvanlara yönelik tutumu derin tarihsel köklere dayanmaktadır. Hayvanlar, bir yandan besin ve iş gücü kaynağı olarak ekonomik yapının merkezinde yer alırken, diğer yandan kutsal kabul edilen varlıklar ya da dini törenlerin vazgeçilmez unsurları olarak kültürel ve manevi bir anlam kazanmıştır.

Özellikle at, öküz ve köpek gibi hayvanlar, üretim faaliyetlerinde ve ulaşımda oynadıkları kritik rol nedeniyle sadece ekonomik bir araç olarak kalmadı. Toplumsal hafızada derin izler bırakan bu semboller, insanların kolektif bilincinde birer kült unsuru hâline geldi.⁸² Hayvanlar, günlük yaşamın sürdürülebilmesinin ötesinde, toplumsal ve manevi kimliğin şekillenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştı. Tarihsel süreç boyunca farklı inanç ve toplumsal yapılar içinde hayvanların konumu, yalnızca fiziksel ihtiyaçları karşılayan varlıklar olarak değil, aynı zamanda kültürel ve manevi değerler taşıyan unsurlar olarak da görüldüğünü ortaya koydu. Özellikle Şamanizm gibi inanç sistemlerinde, hayvanların manevi dünyadaki rolü dikkat çekiciydi. Nitekim, Şamanizm’de yeraltı dünyası tasavvurunda, cehennem bekçisi köpek, hem korkutucu hem de kutsal bir varlık olarak algılanmıştır.⁸³ Bu durum köpeğin Türk kültüründe bir yönüyle koruyucu ve kutsal, diğer yönüyle de ürkütücü bir sembol hâline gelebileceğini göstermektedir. Bazı kaynaklar, köpeğin Türk inanç sisteminde kurt ile karşılaştırıldığında daha zayıf veya olumsuz bir sembol olarak algılanabildiğini bildirmekte, güçlü şamanların ayinler sırasında kurt ve kartal biçimine bürünmesine karşın, güçsüz şamanların köpek kılığına girdiği aktarılmaktadır. Ayrıca Türk kozmonolojisinde köpeğin ölüme işaret eden sembollerden biri olarak kabul edildiği de

⁸² Züleyha Türkeri Baltacı, *Türk Kültüründe Köpek (İnanış, Uygulama ve Anlatılar)* (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2015), 1.

⁸³ Baltacı, *Türk Kültüründe Köpek*. 94.

belirtilmektedir.⁸⁴ Diğer taraftan, köpekler yerleşik hayata geçiş sürecinde önemli roller üstlenmiştir.

Köpeklerin tarihsel süreçteki işlevleri incelendiğinde, ilk dönemlerde temel olarak av faaliyetlerine ve güvenlik sağlamaya yönelik kullanıldıkları görülür. Ancak zamanla bu roller, tarımsal üretimde sürülerin yönetilmesi, ekinlerin dış tehditlerden korunması, hatta insanların en değerli varlıkları olan çocukların güvenliğinin sağlanması gibi beklenmedik sorumluluklar da bu hayvanlara sorumluluk olarak yüklendiği görülmektedir.⁸⁵ Bu evrim, köpeklerin yalnızca birer "araç" değil, toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline geldiğini kanıtlar niteliktedir. Ayrıca köpek, Türk takviminde 11. yılı temsil etmektedir.⁸⁶ Bu bilgiler, köpek kavramına yüklenen anlamın tekdüze olmadığını; aksine, mitolojik ve toplumsal yaşamın farklı alanlarında kimi zaman olumlu, kimi zaman ise daha temkinli bir yaklaşımla şekillendiğini göstermektedir.

Destanlar ve masallar, hayvanların Türk kültüründeki yerini yansıtan en güçlü kaynaklar arasındadır. Bu anlatılarda at, köpek, kurt ve diğer hayvanların simgesel anlamları sıkça vurgulanmaktadır. Atın Türkölere yansıma biçimine ilişkin bir çalışmada şu ifadelere yer verilmektedir:

“Türkölere 'at' doğruluğun, mutluluğun, neslin devamının, muradın, iyi haberin simgesidir [...] Atın pazara çekilmesi ve satılması sahibinin öldüğünü gösterir. Keza, atın tavlada bağlı olması da sahibinin ölümü sebebiyledir, yas alametidir. Arab atları zenginliğin simgesidir. Atın eğrinin gümüş olması da zenginliğin başka bir göstergesidir.”⁸⁷

Bu söylem, at ile Türk toplulukları arasında kurulan özgün ilişkinin yalnızca yerel kültürel boyutla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda küresel tarih perspektifinde de bir dönüm noktası yarattığını göstermektedir.

F. Flor ’un belirttiği üzere, atın binek hayvanı olarak benimsenmesi, geleneksel tarım temelli hayvancılık anlayışının ötesinde yeni bir kültürel evrimin habercisi

⁸⁴ Gülhanım Bihter Yetkin- Gamze Öksüz, “Edebiyatın Sadık Kahramanları: Köpekler ve Mumu,” *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6, no. 47 (2021), 4251.

⁸⁵ Yetkin- Öksüz, “Edebiyatın Sadık Kahramanları”, 4249.

⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 563.

⁸⁷ Aktan Müge Yılmaz, “Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar,” *Folklor/Edebiyat* 17/66 (2011), 230.

olmuştur. Bu yorum, atın toplumsal dönüşümde oynadığı sembolik rolü vurgulamakta ve dönüşüm sürecinin Türk toplulukları tarafından hayata geçirildiğini ortaya koymaktadır.⁸⁸ Buna ek olarak, W. Schmidt'in görüşüne göre, Türkler ata binen ilk toplumdur.⁸⁹ Bu durum, erken dönemden itibaren at kültürüne verdikleri önemin tarihsel bağlamda ne denli belirleyici olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, atın Türklerin siyasal, ekonomik, sosyal ve dini yaşantılarında merkezi bir unsuru teşkil ettiği sonucuna ulaşılabilir. Ölen atlar için düzenlenen mezar taşları ve kitabeler, hayvana duyulan derin sevgi ve saygının bir somut göstergesi olarak yorumlanmalıdır.⁹⁰ Ayrıca, Türk toplumunun ateş, toprak ve ağaç gibi doğal unsurlara yüklediği kutsallık, bu varlıkların ruhani özelliklere sahip olduğuna dair inancı ortaya koymaktadır.⁹¹ Bu durum, hayvanlarla kurulan ilişkinin doğayla iç içe geçmiş boyutunu da gözler önüne sermektedir. Arkeolojik bulgular, Türklerin hayvanlara atfettiği sembolik anlamlara dair somut veriler sunarken, Orta Asya'da tespit edilen hayvan heykelleri arasında yer alan kaplumbağa figürü, uzun ömürlülük ve devletin kalıcılığı kavramlarını sembolize etmektedir. Moğolistan'daki Erdene Yuu Manastırı civarındaki kaplumbağa heykeli ise, bu sembolizmin pratikteki somut örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.⁹²

Totem ya da ongon inançları, hayvanların Türk kültüründeki yerini daha da derinleştiren önemli inanç sistemleri arasında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, çeşitli kaynaklarda, bazı Türk topluluklarının belirli hayvanları kutsal kabul ettikleri ve bu nedenle bu hayvanların etlerini tüketmekten kaçındıkları ifade edilmektedir. Örneğin, Yakut topluluklarında belirli hayvanlara kutsallık atfedilmekte, bu varlıkların soyunun devam ettiğine inanılarak etlerinin tüketilmesinden uzak durulmaktadır.⁹³ Benzer şekilde, Oğuz boyları arasında kuş ongonları özel bir öneme sahip olmuş; her boy, kendine özgü bir kuş ongunuyla ilişkilendirilmiş ve destanlarda bu kuşlara özgün anlamlar yüklenmiştir.⁹⁴ Ögel'in belirttiğine göre, doğan ve atmaca gibi yırtıcı kuşlar, Türk topluluklarında yalnızca av amaçlı kullanılan varlıklar olmanın ötesinde, evcil hayvan

⁸⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV İA), "Türk" (Erişim 30 Ekim 2024).

⁸⁹ TDV İA, "Türk."

⁹⁰ Yedikule Hayvan Barınağı (YHB), "Geçmişten Günümüze Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'de Hayvan Hakları" (Erişim 30 Ekim 2024).

⁹¹ TDV İA, "Türk."

⁹² TDV İA, "Hayvan" (Erişim 30 Ocak 2025).

⁹³ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/ 33.

⁹⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 1/ 33.

statüsüyle de değerlendirilmiştir. Buna karşın, yerleşik yaşam ve kent kültürüyle özdeşleşen kediler, Proto-Türk hayvancılık kültürü içinde genellikle göz ardı edilmiş, belirgin bir yer edinilememiştir.⁹⁵ Türklerin İslamiyet'i kabulünün ardından, hayvanlara yönelik bu yaklaşım kurumsal bir nitelik kazandı. Bu süreçte vakıflar; sokak hayvanlarına yiyecek sağlamak, yaralı hayvanları tedavi etmek ve hayvanların refahını artırmak gibi görevleri de üstlenmiştir.

Yukarıda sunulan bilgiler, Türk toplumlarında hayvanlarla kurulan ilişkinin inanç, kültür ve hukuki düzen boyutlarında tarihsel olarak nasıl şekillendiğini göstermektedir. Göçebe kültürün doğaya olan yakınlığı, Şamanizm gibi inanç sistemleriyle harmanlanarak hayvanlara yüklenen sembolik ve kutsal anlamları beslemiş; zaman içinde yerleşik düzene ve İslamî uygulamalara geçişle birlikte bu kültürel zenginlik farklı formlarda varlığını korumuştur.

2.2. II. MEŞRUTİYET'E KADAR OSMANLI'DA HAYVANA YÖNELİK ALGI VE ÇEVRE ANLAYIŞI: KÜLTÜREL, İNANÇ TEMELLİ VE HUKUKİ UYGULAMALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Orta Asya'dan miras alınan doğaya saygılı ve uyumlu kültürel bakış açısı, İslamiyet'in Allah'ın yarattığı tüm canlılara hoşgörü ve merhamet göstermeyi öğütleyen inancıyla birleşerek derin bir duyarlılık ve sorumluluk hissi oluşturmıştır. Bu yaklaşım, yalnızca günlük yaşam pratiklerine değil, aynı zamanda yönetim politikalarına ve çevreyle kurulan ilişkilere de yansımakta; doğaya zarar vermemek ve hayvanlara iyi muamele etmek bir görev bilincine dönüşmektedir. Hatta sinek, pire ve bit gibi küçük varlıkların dahi öldürülmesinin günah olarak kabul edilmesi ile Osmanlı mimarisinde yer alan suluklar, cami ve mezarlıklara inşa edilen kuş evleri ve hayvan hastaneleri, bu duyarlılığın somut örnekleri arasında sayılabilir.⁹⁶

Osmanlı toplumunda hayvanların yalnızca tarımsal üretim ve taşımacılık gibi işlevsel rollerinin ötesinde, sosyal yaşam içerisindeki yerleri de dikkat çekicidir.

⁹⁵ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2/ 544.

⁹⁶ Demet Cansız, "II. Meşrutiyet Döneminde Hayvan Hakları (1908-1918)", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Aralık 2021). 189,190.

Oryantalist, tarihçi ve diplomat Mouradgea d'Ohsson'un aktardığına göre, 18. yüzyıl İstanbul'unda zabıta memurları, hayvanlara aşırı yük binmesinin önüne geçmek amacıyla müdahalelerde bulunarak yüklerin azaltılmasını sağlamışlardır.⁹⁷ Bu uygulama, Osmanlı yönetiminin hayvan refahına verdiği önemi gözler önüne serdiği gibi, şehir düzeninin korunmasına yönelik çabaların da bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aynı bağlamda, şehirlerde özel olarak satılan ve “azad kuşları” olarak adlandırılan kafes hayvanlarının, dindar vatandaşlar tarafından satın alınıp doğaya salındığı örneği sunulmakta; bu uygulamanın ibadet boyutuna sahip olduğu da ifade edilmektedir.⁹⁸ Böylece, bu tür uygulamalar Osmanlı toplumunda hayvanlara yönelik koruma anlayışının toplumsal ve dini değerlerle ne denli desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hayvanların Tarımsal üretim ve taşımacılık başta olmak üzere pek çok alanda hayati roller üstlendikleri görülür. Tarıma dayalı bir imparatorluk olan Osmanlı'da, geniş topraklarda yaşayan nüfusun besin ihtiyacını karşılayabilmesi için gerekli olan işgücü, tarlaların ekiminden elde edilen ürünlerin taşınmasına kadar vazgeçilmez bir konumda oldukları bilinir. Osmanlı toplumunda atlar, develer ve eşekler gibi çeşitli hayvanlar, sadece fiziksel ihtiyaçları karşılamaktan öte, sosyal ve ekonomik yapının işleyişinde kilit bir rol üstlendiği de görülür. Ticaret yollarındaki canlılık, kervansarayların çevresindeki yoğun hayvan kullanımı ve taşımacılığın oluşturduğu geniş iletişim ağı, dönemin ekonomik yapısını ve toplumsal ilişkilerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu durum, binek ve yük hayvanlarının Osmanlı medeniyetinin işleyişindeki vazgeçilmez konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

2.2.1. Osmanlı'da Hayvan Refahının Toplumsal Kurumsallaşması: Vakıf Müessesesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıf kuran kişiler, toplumsal refahın yanı sıra hayvanların ihtiyaçlarına odaklanan kapsamlı bir sosyal destek ağı oluşturmuştur. Bu vakıflar, insanların ekonomik ve sosyal gereksinimlerini karşılayan bir araç olmanın

⁹⁷ Mouradgea d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane; l'autre, l'histoire de l'Empire Othoman*, (Paris: Imprimerie de Monsieur, 1791), 308.

⁹⁸ d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, 309.

ötesinde, canlılara yönelik yardım faaliyetlerini de sistemli bir şekilde yürütmüştür. Vakıf yapısını oluşturan unsurlar üç ana başlıkta incelenebilir: Vakfın kurucusu (vâkıf), vakfın temelini oluşturan maddi kaynaklar veya faaliyetler (mevkuf), ve vakıf hizmetlerinden faydalanan hedef kitle (mevkufun aleyh veya meşrutun leh).⁹⁹ Özellikle dikkat çeken nokta, bu vakıfların sınırlarını insan dışındaki canlılara genişletmiş olmasıdır. Sokaktaki hayvanların düzenli beslenmesi, yaralı veya hasta olanların tedavi edilmesi, kış şartlarında kuşlar ve yaban hayvanları için yiyecek temini gibi faaliyetler, vakıfların sorumluluk alanına dahil edildiği gözlemlenmektedir.¹⁰⁰ Kervansaraylar ise bu sistemin ne denli kapsamlı olduğunu gösteren somut örneklerden biridir. Vakıf gelirleriyle desteklenen bu yapılarda, yolculara ve beraberlerindeki hayvanlara; konaklama, yemek, nal bakımı, tıbbi destek gibi hizmetler sunulmaktadır.¹⁰¹

Osmanlı dönemindeki hayır kuruluşları, hayvanların yalnızca acil ihtiyaçlarının karşılanmasını değil, aynı zamanda yaşam standartlarının kalıcı olarak iyileştirilmesini de amaçlamıştır. Bu perspektifin somut bir yansıması olarak, İzmir Ödemiş'teki Mürselli İbrahim Ağa Vakfının vakfiyesinde belirtilen şartlar dikkat çekicidir: Hastalık nedeniyle sürüden geri kalan leyleklerin ciğer ve işkembe gibi besinlerle beslenmesi zorunlu tutulmakta; kış mevsiminde yiyecek bulmakta zorlanan yırtıcı canlılar ve kuşlar için düzenli et ve sakatat dağıtımı yapılması öngörülmektedir.¹⁰² İsmet Sungurbey 'in araştırmalarında işaret ettiği üzere, Bursa'da sokak kedilerine ciğer sağlayan bir vakfın varlığı da tarihi kayıtlarda doğrulanmaktadır.¹⁰³ (İstanbul Bedesteninde kedilere ciğer dağıtımı ile ilgili görsel için bkz. Ek-3) Bu tür veriler, Osmanlı toplumunda hayvan haklarına dair sistemli ve düzenli bir yaklaşımın benimsendiğinin göstergelerindendir.

Osmanlı toplumunda hayvan refahına yönelik duyarlılık, sivil girişimlerin ötesine geçerek dini kurumların vakfiyelerinde de somut örneklerle desteklenmiştir. Sultan

⁹⁹ Adnan Ertem, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar," *Vakıflar Dergisi* 36 (2011), 27.

¹⁰⁰ Ertem, "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar," 27.; Ömer Özdemir, "Osmanlı'da Bazı Vakıf Hizmetlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi," *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/ 2 (Aralık 2023), 559,561.

¹⁰¹ Yasin Akyıldız- Ali Rıza Abay, "Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti: Tarihsel Bir Değerlendirme," *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 15 (Aralık 2017): 149.; Nazif Öztürk, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anadolu'da Vakıf Geleneği," *Din ve Hayat Dergisi* 30 (2017), 34.

¹⁰² Ekrem Buğra Ekinci (EBE), "Merhamet Medeniyetinin Zarif Hâtıraları: Kuş Evleri" (Erişim 2 Ekim 2024).

¹⁰³ İsmet Sungurbey, "İslam Hukukunda Hayvanlar Yararına Vakıflar ve Vakıf Mevzuatımızdaki Önemli Bir Eksiklik", *Vakıf Haftası Dergisi* 7 (1990), 27.

Ahmed Camii'nin vakfiyesinde, imaretten artan yemeklerin kuşlara verilmesi şartı, hayır hizmetlerinin tüm canlıları kapsayan bir boyuta ulaştığını göstermektedir.¹⁰⁴ Benzer bir anlayışla, Adile Sultan'ın Validebağ'daki arazilerini insan ve hayvanların su ihtiyacını karşılamak üzere vakfetmesi ve bu amaçla kuyular inşa ettirmesi, toplumun farklı kesimlerinde ortak bir etik bilincin var olduğunu ortaya koyar.¹⁰⁵

Vakıfların hayvan refahına dair faaliyetleri, türlere göre çeşitlilik arz etmekteydi. Örneğin, 1778'de Hacı Mustafa oğlu Hacı Mustafa tarafından kurulan vakıf, her gün otuz Akçelik ekmeğin köpeklerle ayrılmasını şart koşarken;¹⁰⁶ 1538'de Piri Paşa bin Halil Bey'in yük hayvanlarının dinlenip beslenebilmesi için özel meralar tahsis etmesi ise, çalışan hayvanların refahının dönemin sosyal politikalarında ne denli önemli bir yer tuttuğunu yansıtır.¹⁰⁷ Sivas'ta Ahmed bin Rahat el-Hattab'ın tarımda kullanılan öküzlerin bakımını üstlenen vakfı, üretim süreçlerinde dahi hayvan haklarının gözetildiğine işaret eden bir diğer örnektir.¹⁰⁸ Hacı Evhad'ın cami vakfiyesinde kedilere günlük ciğer dağıtımı şartı ise, insan-hayvan ilişkisinin kurumsal bir çerçeveye oturtulduğunun açık göstergesidir.¹⁰⁹ Bu sivil girişimlerin yanı sıra, merkezi yönetim de hayvan refahını destekleyici politikalar geliştirmiştir. Arşiv belgelerinde, yaşlılık veya sakatlık nedeniyle çalışamaz hâle gelen hayvanların özel koruluklara yerleştirilerek korunması ve üremelerinin teşvik edilmesine dair kayıtlar mevcuttur.¹¹⁰ Bu uygulama, devletin hayvanların yaşam döngüsünü bütüncül bir perspektifle ele aldığını ve sürdürülebilir bir ekosistem anlayışını benimsediğini gösterir.

Bu noktada, söz konusu uygulamaların tarihsel bağlamını daha nesnel bir çerçevede değerlendirebilmek için, Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden Batılı seyyahların gözlemlerine başvurmak önemli bir metodolojik adım olacaktır. Zira bu seyyahlar, hem yerel pratikleri dışarıdan bir gözle kayda geçirmiş hem de Osmanlı toplumunun

¹⁰⁴ Tahsin Öz, "Yurdumuzda Tesis (Vakıf)," *Vakıflar Dergisi* 10 (2006), 133.

¹⁰⁵ Eyüp Sabri Kala, "Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları", *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019), 135.

¹⁰⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Tarihte İlginç Vakıflar* (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012), 14.

¹⁰⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Tarihte İlginç Vakıflar*, 26.

¹⁰⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Tarihte İlginç Vakıflar*, 117.

¹⁰⁹ Sungurbey, "İslam Hukukunda Hayvanlar Yararına Vakıflar", 27.

¹¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonraki dipnotlarda BOA kısaltması kullanılacaktır.) A.MKT.MHM., 318/22, Tarih: 16 Cemaziyelevvel 1281 / 16 Haziran 1864.

hayvanlarla kurduğu ilişkiyi Avrupa'daki çağdaş uygulamalarla karşılaştırmalı olarak yorumlama fırsatı sunmuştur. Bu bağlamda, bir sonraki bölümde, vakıflar aracılığıyla somutlaşan merhamet kültürünün evrensel boyutunu tartışmaya açmak amacıyla, bölgeye gelen seyyahların notları incelenecektir. Seyyahların hayvan bakımı, sokak hayvanlarına yönelik tutumlar ve devletin bu alandaki rolüne dair aktarımları, Osmanlı'nın hayvan haklarına bakışını küresel bir perspektifle yeniden okumamıza imkân tanıyacaktır. Bu analiz, yalnızca tarihsel sürekliliği değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin zaman içinde nasıl dönüştüğünü ya da korunduğunu anlamamıza da katkı sağlayacak; böylece yasal düzenlemeler ve uygulamalara geçiş öncesinde konuya bütüncül bir derinlik kazandıracaktır.

2.2.2 Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı'da Hayvanlara Yönelik Yaklaşımlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda hayvanlara yönelik tutumlar, Batılı seyyah, misyoner ve diplomatların gözlemlerinde kültürel, pratik ve etik boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu gözlemler, kent yaşamında hayvanların işlevleri ve davranışları, hijyen, sağlık ve toplumsal düzen üzerindeki etkileri ile halkın inanç temelli merhamet anlayışı olmak üzere üç temel başlık altında sınıflandırılabilir. Bu temalar, Osmanlı toplumundaki hayvan-insan ilişkisinin çok boyutlu bir analizini mümkün kılar. Ancak, bu kayıtların mutlak nesnellikten uzak olduğu göz ardı edilmemelidir; seyyahların kişisel perspektifleri, kültürel önyargıları ve dönemin oryantalist temsilleri, aktarımlarını kaçınılmaz biçimde etkilemiştir. Özellikle Osmanlı toplumunu egzotikleştiren veya tek taraflı eleştiren bir dil kullanan bu metinler, tarihsel bağlamları dikkate alınarak eleştirel bir okumaya tabi tutulmalıdır. Tüm bu değerlendirmeler, dönemin hayvan refahı pratiklerini anlamak için temel bir çerçeve oluşturacaktır.

1.2.2.1. Kent Yaşamında Hayvanların İşlevleri ve Davranışları

Batılı seyyahların Osmanlı şehirlerine dair aktarımları, hayvanların kentsel yaşamdaki işlevsel rollerinin ötesinde kültürel ve sosyal dokunun ayrılmaz bir unsuru olduğunu ortaya koyar. Bu durum, özellikle sokak köpekleri üzerinden şekillenen toplumsal kabullerde ve hayvanlara atfedilen sembolik değerde kendini gösterir. William

Wittman, İstanbul'da köpeklerin ve akbabaların organik atıkları temizleyerek doğal bir çöp yönetim sistemi oluşturduğunu belirtirken,¹¹¹ Albert Smith ve Alfred Colbeck de benzer şekilde bu hayvanların belediye hizmetlerini fiilen üstlendiğini vurgular.¹¹² Bu işlevsel katkı, hayvanların gündelik kent pratiklerindeki vazgeçilmez konumunu yansıtır.

Sokak köpeklerinin statüsüne ilişkin gözlemler, Osmanlı toplumunun kolektif sorumluluk anlayışına işaret eder. Charles Pertusier, köpeklerin bireysel mülkiyet yerine toplumun ortak koruması altında yaşadığını aktarır.¹¹³ Julia Pardoe ise bu yaklaşımın somut örneklerini, sokak köpekleri için yapılan saman kulübelerden ve onların düzenli olarak beslenip korunmasında gözlemler.¹¹⁴ (İstanbul'da Sokak Köpeklerine dair görseller için bkz. Ek- 4. Ek-5.)

Georgina Adelaide Grenfell Müller ise İstanbul'un, köpekleri bölgesel olarak sahiplenmelerine ve gruplar hâlinde örgütlenmelerine izin veren bir hoşgörü kültürüne sahip olduğunu ifade eder.¹¹⁵ Edmondo De Amicis de köpek nüfusunun şehrin "ikinci sakinleri" olarak görülüp korunduğunu kaydederek bu durumu Osmanlı kent kimliğinin özgün bir yansıması olarak yorumlar.¹¹⁶ Diğer taraftan, James Baillie Fraser gibi seyyahlar, at ve sığır gibi çalışan hayvanlara gösterilen özeni not ederek insan-hayvan etkileşiminin sadece köpeklerle sınırlı olmadığını ortaya koyar.¹¹⁷

Seyyahların büyük kısmı Osmanlı şehirlerindeki hayvan varlığını yalnızca bir temizlik mekanizması olarak değil, toplumsal ahlâkın, kolektif bilincin ve kültürel kodların taşıyıcısı olarak resmeder. Sonuç olarak, bu aktarımlar hayvanların Osmanlı

¹¹¹ William Wittman, *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During The Years 1799, 1800 and 1801 in Company with The Turkish Army, and The British Military Mission* (Londra: T. Gillet, 1803), 17.

¹¹² Albert Smith, *A Month at Constantinople* (London: Richard Bentley, 1850), 72-79.; Alfred Colbeck, *A Summer's Cruise in the Waters of Greece, Turkey and Russia* (London: Longmans, Green, and Co., 1893), 176.

¹¹³ Charles Pertusier, *Picturesque Promenades in and Near Constantinople, and on the Waters of the Bosphorus* (Londra: Sir Richard Phillips and Company, 1820), 23.

¹¹⁴ Julia Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks, in 1836*, 1. Cilt (London: George Virtue, 1837), 12,13.

¹¹⁵ Georgina Adelaide Grenfell Müller, *Letters from Constantinople* (London: Adam and Charles Black, 1897), 16.

¹¹⁶ Edmondo De Amicis, *Constantinople*, çev. Caroline Tilton, 1. Cilt / (New York: G.P. Putnam's Sons, 1878), 173.

¹¹⁷ James Baillie Fraser, *A Winter's Journey (Tâtar), from Constantinople to Tehran: With Travels Through Various Parts of Persia*, 1. Cilt (London: Richard Bentley, 1838), 167.

kentlerinde hem ekolojik dengeyi sağlayan aktörler hem de sosyal dokunun mimarları olarak konumlandığını gözler önüne serer.

1.2.2.2. Hijyen, Sağlık ve Toplumsal Düzen Üzerindeki Etkiler

Batılı seyyahların Osmanlı kentlerindeki hayvan varlığına dair değerlendirmeleri, hijyen ve toplumsal düzen ilişkisini paradoksal bir tutumla ele alır. Bu durum, hem hayvanların işlevsel katkılarının hem de yol açtığı sorunların eşzamanlı vurgulanmasıyla şekillenir. John Macdonald Kinneir, Kayseri’de kasapların hayvan artıklarını sokağa atmasını ve ölü hayvanların temizlenmemesini halk sağlığını tehdit eden bir ihmal olarak kaydederken.¹¹⁸ James Webster İstanbul’un denizden görülen ihtişamının ardında, sokaklarda biriken atıklar ve aç köpek sürüleriyle dolu bir gerçeklik barındığını aktarır.¹¹⁹ William Turner ise köpeklerin ve kedileri evlere alınmamasını Türklerin bu hayvanları kirli olarak algılamasına bağlar ve gece ulumalarının kent sakinlerini rahatsız ettiğini belirtir.¹²⁰

Henry A. V. Post, köpeklerin yiyecek artıkları için kavgaya tutuşmasını şehirdeki kaosuñ sembolü olarak yorumlar. Post’a göre, Osmanlı toplumunun hayvanlara yönelik geleneksel hoşgörüsü, nüfus kontrolünü imkânsız kılarak kentsel mekânın istila edilmesine yol açmaktadır.¹²¹ Buna karşın Osiah Brewer ve Walter Colton, devletin köpek popülasyonunu kontrol altına alma çabalarının halk direnci nedeniyle gizlice yürütüldüğünü iddia ederek resmî otorite ile toplumsal değerler arasındaki gerilime dikkat çeker.¹²²

Gece güvenliği ve hayvan davranışlarına dair gözlemler, seyyahlar arasında çelişkili anlatılar üretir. Charles William Vane Londonderry ve Elizabeth Mary Leveson-

¹¹⁸ John Macdonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814* (Londra: John Murray, 1818), 100.

¹¹⁹ James Webster, *Travels Through the Crimea, Turkey, and Egypt: Performed During the Years 1825-1828* (Londra: Henry Colburn ve Richard Bentley, 1830), 103.

¹²⁰ William Turner, *Journal of a Tour in the Levant*, Cilt 1 (Londra: John Murray, 1820), 82,83.

¹²¹ Henry A. V. Post, *A Visit to Greece and Constantinople, in the Year 1827-8* (Philadelphia: Carey & Hart, 1830), 316,317.

¹²² Josiah Brewer, *A Residence at Constantinople in the Year 1827: With Notes to the Present Time* (New Haven: Durrie & Peck, 1830), 122.; Henry Theodore Cheever, *Land and Lee in the Bosphorus and Ægean; Or, Views of Athens and Constantinople* (New York: Barnes, 1851), 107.

Gower Grosvenor, köpeklerin gece saldırganlaşması nedeniyle sokaklarda sopa taşıma zorunluluğunu vurgularken;¹²³ Andree Hope İstanbul'un gece güvenliğini Avrupa kentlerine kıyasla daha üstün bulur.¹²⁴ William John Hamilton ise bölgesel farklılıkları öne çıkarırken, İstanbul'daki köpekleri "vahşi", İzmir'dekileri "ılımlı", Erzurum'dakileri ise "temizlik işleviyle" özdeşleşmiş aktörler olarak tanımlar.¹²⁵

Hayvanların hijyen rolüne dair değerlendirmeler, modern belediye sistemlerinin eksikliği bağlamında analiz edilir. Albert Smith ve Frederick Arthur Neale, köpeklerin organik atıkları temizlemesini kentsel altyapı yetersizliğini kısmen telafi eden bir mekanizma olarak görse de ölü hayvanların sokaklarda kalmasını hijyen sisteminin sınırlarını gösteren bir zaaf olarak yorumlar.¹²⁶

1.2.2.3. Halkın İnanç Temelli Merhamet Anlayışı

Osmanlı toplumunda hayvanlara yönelik merhamet, İslami öğretilerin etik kodları ve Anadolu'nun kadim gelenekleriyle harmanlanan kolektif bir bilinci yansıtır. Charles Pertusier, İstanbul'da ciğer ve ekmek dağıtımının sadece bir yardım faaliyeti değil, aynı zamanda dini bir motivasyonun bir uzantısı olduğunu vurgular.¹²⁷ Julia Pardoe ise, köpek öldürenlerin cezalandırılmasını anlatan törensel bir uygulamadan bahseder bu cezanın, toplumsal adalet anlayışının hayvan haklarına sirayet ettiğini gösteren bir uygulama olduğunu şu sözler ile anlatır; "Ölü köpek, burnu yere degecek şekilde kuyruğundan asılır ve katili, onu tamamen mısır veya darı tohumuyla örtmek zorundadır; bu tohumlar yetkililer tarafından toplanarak yoksullara dağıtılır. Bu tören, suçluya genellikle yaklaşık bin kuruşa mal olur."¹²⁸

¹²³ Charles William Vane Londonderry, *A Steam Voyage to Constantinople, by the Rhine and the Danube*, 2. Cilt (London: Henry Colburn, 1840), 174.; Elizabeth Mary Leveson-Gower Grosvenor, *Narrative of a Yacht Voyage in the Mediterranean: During 1840-41*, 1. Cilt (London: John Murray, 1842), 291,292.

¹²⁴ Andree Hope, *Turkish Harems and Circassian Homes* (London: Hurst and Blackett, 1871), 89.

¹²⁵ William John Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of ...*, 1. Cilt (London: John Murray, 1842), 64,177.

¹²⁶ Smith, *A Month at Constantinople*, 72-73.; Frederick Arthur Neale, *Eight Years in Syria, Palestine and Asia Minor From 1842 to 1850*, 2. Cilt (London: Colburn and Co., 1851), 266.

¹²⁷ Pertusier, *Picturesque Promenades*, 23.

¹²⁸ Pardoe, *The City of the Sultan*, 1/ 90,91.

James Baillie Fraser, hayvanlara yönelik keyfi şiddetin neredeyse hiç görülmediğini, köpeklerle zarar verenlerin mahalle halkı tarafından sert tepkilerle karşılaştığını detaylandırırken,¹²⁹ Andree Hope, çocukların dahi hayvanlara karşı nezaketle davranmasını, İslam'ın canlıya saygı öğretisiyle açıklar.¹³⁰ Edmondo De Amicis, bu merhametin kökenini çok katmanlı bir perspektifle ele alır: Ona göre, bahsettiği merhametin temellerinde Kur'an'ın hayvan haklarına dair ayetleri, Hz. Muhammed'in hayvanlara duyduğu sevgiye ilişkin hadisler ve hatta Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a köpeklerle girişini konu alan efsaneler vardır. De Amicis'e göre, hayvanlara duyulan bu merhamet, toplumsal hafızada iç içe geçmiş bir motivasyon kaynağı olarak işlev görmektedir.¹³¹

Hayvanların kentsel ekosistemdeki işlevsel rolü ile dini değerlerle korunmaları arasındaki denge, kaçınılmaz bir gerilimi de beraberinde getirmiştir. Seyyahlar, hijyen sorunları ve nüfus kontrolü ihtiyacının, Osmanlı'nın geleneksel hoşgörüsüyle çatıştığına dikkat çekerken öte yandan, bu durum sorumluluk odaklı bir paradigma olarak yorumlanır. William Wittman'dan Edmondo De Amicis'e kadar tüm seyyahların, Osmanlı modelini Avrupa'daki sorun temelli yaklaşımla karşılaştırır; Batı'da hayvanlar genellikle sokak sorunu olarak görülürken, Osmanlı'da adeta toplumsal bir sözleşmenin parçası gibi kabul edilmişlerdir.

Bu çerçeve, Osmanlı'nın hayvan refahı uygulamaları, erken modern dönemdeki insan-hayvan ilişkilerinin küresel etkileşimini anlamak için eşsiz bir örnek teşkil eder. Tanzimat'la başlayan modernleşme dalgası, geleneksel değerleri sarsmış olsa da, hayvanların kentsel varlığı 19. yüzyıl boyunca direnç gösterir. Bu direnç, yalnızca dini aidiyetle değil, aynı zamanda hayvanların şehir ekosistemindeki ekolojik dengeleyici rolüyle de ilişkilidir. Nitekim Cumhuriyet'in radikal modernleşme politikaları döneminde dahi, Osmanlı'nın bu organik mirası kısmen korunmuştur. Bu durum, toplumsal hafızanın ve ekolojik pratiklerin, siyasal rejim değişikliklerinin ötesinde nasıl yaşamaya devam ettiğinin çarpıcı bir göstergesidir.

¹²⁹ Fraser, *A Winter's Journey*, 1/ 167.

¹³⁰ Hope, *Turkish Harems and Circassian Homes*, 89.

¹³¹ Amicis, *Constantinople*, 173,179.

2.2.3 Osmanlı Devleti'nde Hayvanlara Yönelik Uygulamalar: Yasal Düzenlemeler

Yük hayvanlarının korunması, aşırı çalıştırılmalarının önlenmesi ve bakımlarının sağlanması amacıyla çıkarılan emirler, vakıfların sunduğu hizmetleri tamamlayan devlet politikaları olmuştur. Bu doğrultuda, merkezi yönetim tarafından yük hayvanlarının korunması ve bakımlarının eksiksiz şekilde yapılması için çeşitli hükümler yayımlandığı görülmektedir. Söz konusu düzenlemeler, hayvan refahına verilen önemin somut örnekleri arasında yer almaktadır.

Hem şehirlerde hem de kırsal bölgelerde atlar ve katırlar, gıda ve diğer hayati malzemelerin taşınmasında önemli bir yer tutar. Bu hayvanların istismarını önlemek amacıyla çıkarılan emirler ise genellikle İstanbul'un güvenlik ve belediye hizmetlerinden sorumlu görevlilerine hitaben düzenlenmiştir.

Belgelerde yer alan veriler, bu tür önleyici ve düzenleyici uygulamaların 15. yüzyıla dayandığını işaret eder. Öte yandan, Sultan III. Murad döneminde, 1587 yılında gerçekleştirilen kapsamlı hayvan koruma düzenlemesi, dönemin sosyoekonomik yapısına ı ışık tutar niteliktedir. 9 Mart 1587 tarihinde İstanbul Kadısına iletilen fermanla, hamalların at ve katır gibi yük gücü sağlanan hayvanlara, taşıma kapasitelerini aşan yükler bindirmesi kesin bir dille yasaklanmıştır.¹³² Bu düzenlemenin temel amacı, yalnızca hayvan refahını temin etmekle kalmayıp, aynı zamanda kentsel düzen ve asayişin korunmasına da katkı sağlamak olduğu yorumlanabilir; bu durum, dönemin hayvanlara yönelik duyarlılığının ve toplumsal sorumluluk anlayışının bir göstergesidir.¹³³

III. Bayezid döneminde tanzim edilen Bursa, İstanbul ve Edirne İhtisâb Kanunnâmeleri, hayvanların korunmasına ilişkin düzenlemeler açısından büyük önem arz etmektedir. İlgili metinlerde, hayvanlara gereğinden fazla yük bindirilmemesi ve düzenli beslenmelerinin sağlanmasının elzem olduğu vurgulanmaktadır.

¹³² Yeni Dünya Dergisi (YDD), “Osmanlı'da Hayvan Sevgisi ve Hayvan Hakları” (Erişim 1 Ocak 2025).

¹³³ İstanbul Mahkemesi Sicilleri (İMS), no. 25, 97, 154, Bursa İhtisâb Kanunnamesi (1502) ve Sultan III. Murad'ın 1587 tarihli fermanına atıflar içermektedir. Bu sicillerde, yük hayvanlarının korunmasına yönelik düzenlemelere sıkça referans verildiği görülmektedir.

Özellikle Bursa İhtisâb Kanunnâmeleri, hayvan haklarına dair ayrıntılı hükümleriyle öne çıkarak yalnızca hayvan refahını korumaya yönelik değil, aynı zamanda toplumun genel düzeninin sağlanmasına da katkıda bulunan bir yaklaşım sergilemektedir. Buna ek olarak, söz konusu kanunnâmelerde nalbantların, hayvanların ayak yapısına zarar vermeleri durumunda iyileşme süreci boyunca bakım ve yem masraflarını üstlenmelerinin gerekliliği hüküm altına alınmıştır. Hamallara ilişkin düzenlemelerde ise nalsız at kullanımının sakıncalı bulunduğu ve yüklerin belirlenen standartları aşmaması gerektiği gibi hususlar, hayvanların korunmasına yönelik bilinçli yaklaşımın altını çizmektedir. Kanunnamede konuyla ilgili olarak şu ifadelere yer verilir:

“Ve eskiden kanun öyle imiş ki bir nalbant hayvan ayağına mih değirip sakatlırsa iyi oluncaya kadar tımarını nalbant yapar ve yemini kendi yanından verirmiş. Bu eski karar aynen kabul edildi. Ve hamallar nalsız at kullanmayıp bağ yükünün iki yükünden ziyade getirmeyecek. Katır odununun uzunluğu üç karış, deve odunu altı karış olur. Ve Uludağ’dan nasıl yükletilmiş ise şehre o halde gelirdi. Halen bölünüp kısa kesilmiş. Menedilip eski kanun kararlaştırıldı.”¹³⁴

1587 tarihli başka bir belge, ilgili kuralların titizlikle yürütülmesinin elzem olduğu hususunu yeniden ön plana çıkarmaktadır.¹³⁵ Buna göre, İhtisâb Kanunu çerçevesinde hayvanlara aşırı yük bindirilmesinin yasaklanması ve hayvan sahiplerine gerekli önlemleri alma yükümlülüğünün getirilmesi, Osmanlı hukukunun hayvan refahına yönelik hassas yaklaşımını yansıtan önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Ek olarak, yük taşıyan hayvanların yeterince dinlenebilmesi ve aşırı yükten korunmasının sağlanması amacıyla uygun standartlar belirlenmekte; bu standartların sürekliliğini sağlamak amacıyla denetim mekanizmaları da devreye sokulmaktadır. İstanbul İhtisâb Kanunu’nda konuya şu ifadelerle değinilmektedir:

“Ve ayağı yaramaz bârgiri işletmeyeler. Ve at ve katır ve eşek ayağını gözedeler ve semerin göreler. Ve ağır yük urmayalar; zira dilsüz canavardır. Her kangısında eksük bulunursa, sâhibine tamam etdüre. Eslemeyeni gereği gibi hakkından gele. Ve hammâllar ağır yük urmayalar, müte’aref üzerine ola.”¹³⁶

¹³⁴ Nurdan Kırımlıoğlu, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Atların Korunması”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 7/2 (Ağustos 2017), 105

¹³⁵ BOA, A.DVNS.MHM., 62/37, Tarih: 7 Recep 995 / 18 Mart 1587.

¹³⁶ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2005), 6.

Bunların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda hayvanlara duyulan şefkat ve ilginin her dönemde kesin bir koruma politikasına dönüşmediği, özellikle sıkıntılı zamanlarda farklı yaklaşımların ortaya çıktığı bilinmektedir. Örneğin, Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin¹³⁷ *Risâle fî İbâhati Katli'l-Kilâbi'l-Muzırra* adlı çalışmasında, kontrolsüz köpek nüfusunun artışının yerleşim bölgelerinde insanlar için risk oluşturduğu belirtilmektedir.¹³⁸ Ancak yazar, toplumun dinî kaygılarla bu hayvanları öldürmek yerine beslemeyi tercih ettiğini, buna rağmen zararlı köpeklerin ortadan kaldırılmasının dini açıdan sakıncalı olmadığını, hatta toplumsal fayda nedeniyle sevap kazandıracak bir davranış sayılabileceğini savunur.¹³⁹ Ona göre, saldırgan olmayan hayvanlara dokunulmamalı, ancak tehlike arz edenlerin uzaklaştırılması veya itlafı, toplumun sorumluluğu kapsamında değerlendirilmelidir. Ayrıca, sahihsiz köpeklerin aşırı çoğalması durumunda şehir hijyeni için başka bölgelere nakledilmelerini önerir.¹⁴⁰ Tarihten bir diğer örnek, 16. yüzyılda Lütü Paşa'nın Şam valiliği esnasında yaşanan veba salgınıdır. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla köpeklerin topluca öldürülmesi kararı, dönemin koşullarında uygulamaya konulan radikal bir tedbirdir.¹⁴¹ Bu durum, Osmanlı'nın hayvan sevgisi ile pratik gereklilikler arasında zaman zaman denge kurmak zorunda kaldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde hayvan refahına yönelik uygulamalar, dönemin yönetim anlayışı ve siyasî dinamikleriyle doğrudan ilişkili olarak, padişahların ve devlet adamlarının iradesi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda, şehir merkezindeki sokak köpeklerinin sistematik şekilde uzaklaştırılmasına yönelik ilk kayda değer uygulama, Sultan I. Ahmed'in saltanatı döneminde (1603–1617), 1610 yılında Sadrazam Nasuh Paşa tarafından hayata geçirilmiş; suriçi bölgesinde toplanan köpekler Üsküdar'a sevk edilmiştir.¹⁴² Söz konusu uygulamayı, Osmanlı coğrafyasında etkili olan veba

¹³⁷ Saçaklızâde Mehmed Efendi, 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısının önde gelen âlimlerinden biri olarak dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1660-1732 yılları arasında yaşamış ve dönemin ilmiye dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur bkz. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, "Saçaklızâde Mehmed Efendi" Erişim 4 Şubat 2025.

¹³⁸ İslam Demirci, "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) *Risâle fî ibâhati katli-kilâbi'l-muzırra* adlı eserinin tahkiki neşri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019), 222.

¹³⁹ Demirci, "Saçaklızâde Mehmed, 223.

¹⁴⁰ Demirci, "Saçaklızâde Mehmed, 223,224.

¹⁴¹ M. Mert Sunar, "Hayvanlar", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çevre ve Şehir*, mlf. Mehmet Genç vd. (Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayınları, 2015), 216.

¹⁴² Sunar, "Hayvanlar", 219

salgınlarının sosyopolitik sonuçlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Özellikle 1576-1579 ve 1591-1592 yıllarında patlak veren salgınların, Celâli isyanlarının artışı ve 1600'lerin başındaki kıtlıkla birleşerek imparatorluk şehirlerinde derin bir yıkıma yol açtığı anlaşılmaktadır.¹⁴³ Örneğin, 1592 salgını sırasında İstanbul'da günlük ölümlerin 100 ile 300 arasında değiştiği kaynaklarda aktarılır.¹⁴⁴

Bu büyük çaplı salgınların, sadece demografik ve ekonomik sonuçlar doğurmakla kalmayıp şehir hijyeni ve kamu sağlığı politikalarının biçimlenmesinde de etkili olduğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, Nasuh Paşa'nın İstanbul'daki köpekleri şehir dışına sürgün etme yönündeki kararı, dönem yöneticilerinin salgın hastalıklarla mücadele yöntemlerini anlamak bakımından önemli bir örnek teşkil eder. Bu adım, salt köpek varlığını sınırlandırma uygulaması olmaktan ziyade, kamu sağlığını korumaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilmelidir. Nasuh Paşa'nın uygulamasının da veba salgınının etkileriyle bağlantılı olduğu söylenebilir.

Sokak köpeklerinin itlaf veya sürgün edilmesi meselesi, ilerleyen dönemlerde II. Mahmud, Sultan Abdülaziz, Abdülhamid ve İttihat ve Terakki yönetimi sırasında da gündemde gelmiştir. Osmanlı yönetimi, at, katır ve eşek gibi yük hayvanlarını çeşitli fermanlarla koruma altına alırken, özellikle İstanbul'daki sokak köpeklerinin şehir dışına gönderilmesine yönelik politikalar geliştirmeyi sürdürmüştür. Bu durum, Osmanlı hayvan refahı yaklaşımında farklı türler arasında ayrılan bir bakış açısı olduğunu ve şehir içindeki köpek varlığının zaman zaman bir sorun olarak algılandığını göstermektedir.

Köpeklerin itlafı ve sürgünü, tarihsel süreç içinde çeşitli gerekçelere dayandırılarak savunulmuştur. Bu uygulamalar çoğunlukla zorunluluk ilkesiyle ilişkilendirilmiş; halk sağlığını koruma, salgın hastalıkların yayılmasını engelleme ve kamu güvenliğini sağlama gibi etmenler gerekçe olarak öne çıkmıştır. Ancak tarihsel kaynaklara bakıldığında, bu tür girişimlerin salt sağlık ve güvenlik kaygılarıyla sınırlı kalmadığı, kimi zaman siyasî bir boyut kazandığı da anlaşılmaktadır. Nitekim II. Mahmud

¹⁴³ Emrah İstek, "Veba Salgınlarına Karşı Osmanlı Toplumundaki Davranışlar ve Tepkiler (17-19. Yy.)," *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 335,336.

¹⁴⁴ Necmeddin Akyay, "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkında," *Mikrobiyoloji Bülteni* 8/2 (1947): 211.

döneminde sokak köpeklerinin sürgününe yol açan gelişmelerin arka planında da bu tür bir diplomatik olay mevcuttur.

Sultan II. Mahmud döneminde meydana gelen köpek sürgünü hadisesi, Osmanlı modernleşmesinin karmaşık dinamiklerini ve kent yönetiminin küresel siyasetle iç içe geçmiş yapısını anlamak bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil eder. Bu süreç, İstanbul’da bir İngiliz vatandaşının sokak köpeklerinin saldırısı sonucu hayatını kaybetmesi neticesinde beklenmedik bir uluslararası diplomatik krizin ortaya çıkmasına yol açtı. Ayrıca, İngiltere elçisinin Osmanlı idaresine karşı resmî özür ve tazminat talebinde bulunması, yerel bir kent politikasının Batılı güçlerle ilişkilerinde nasıl bir gerilim unsuruna dönüşebileceğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹⁴⁵

Sultan II. Mahmud, bu diplomatik baskıyı stratejik bir hamleye dönüştürdü ve köpeklerin Marmara Adası’na sürgün edilmesini emretti. Ancak, sürgün sırasında teknelerin fırtınaya yakalanıp karaya vurduğu yönündeki halk anlatıları, resmî belgelerde yer almamakla birlikte, toplumun devlet müdahalesine karşı gösterdiği direnci sembolize eden alternatif bir hafıza oluşturdu.¹⁴⁶ Bu durum, devletin merkezileşme çabalarına karşı toplumsal muhalefetin nasıl mitolojik bir forma büründüğünü de gözler önüne serer. *Tenkid* dergisi bu durumu şu ifadelerle betimlemektedir.

“İngiltere sefiri vak’âdan haberdâr olur olmaz vazîfesini îfâya şitâb ederek bir tarziyye ve tazmîn istemiş ve bu köpek mes’elesi o zamân bir mes’ele-i siyâsiyye teşkil etmişti. Sultân Mahmûd intihâz-ı fırsatla İstanbul’da mevcûd köpeklerin, ıssız Marmara adasına nakli fermânını ısdâr etmiş ve hikmetini icrâ ettirmiş idi. Nâs ve muta’assıb ‘ulemâ bu karârın ‘aleyhinde şiddetli protesto yağdırmış ve nâ-hoşnûdları teskîn için Sultan Mahmûd irâdesini geri almaya ve köpekleri menfâlarından bâ-kemâl-i ‘izz ü ikbâl nakledip İstanbul’a boşaltmaya mecbûr olmuştu. Yeniçerileri ortadan kaldıran bu pâdişâhın köpekleri ortadan kaldırmakta ızhâr-ı ‘aciz etmesine târîh; birçok zamân mebhût kalacaktır!”¹⁴⁷

¹⁴⁵ Cihan Özgün, “Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Dâü’l-Kelb (Kuduz Hastalığı),” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 32/2 (Aralık 2017), 513.

¹⁴⁶ İrvin Cemil Schick, “İstanbul’da 1910’da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfi: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası,” *Toplumsal Tarih* 200 (2010), 31.

¹⁴⁷ Mustafa Kılıçbay, *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme* (Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 231.

Kararın geri çekilmesi Osmanlı modernleşmesinin “yukarıdan aşağı” dayatmacı karakterinin, toplumsal ve dini otoritelerle çatıştığında nasıl sınırlarla karşılaştığının da göstergesidir. Sultan II. Mahmud döneminde sokak köpeklerine yönelik bu sert müdahale, Osmanlı’nın hayvan refahı politikalarındaki çelişkili tabloyu daha da belirginleştirir; zira devlet, bir yandan yük hayvanlarını koruyucu hukuki düzenlemelerle güvence altına alırken; diğer yandan sokak köpeklerini düzen-dışı olarak addetmekte, onları toplum hafızasında travmatik izler bırakan uygulamalarla düzenin dışına çıkarma çabaları bu çelişkili bir tablonun göstergesidir.

Yük hayvanlarına dair düzenlemelere başka bir örnek olarak, 1680 yılına ait bir kanunnamede de hayvan refahına dair önemli hükümlere rastlanmakta söz konusu düzenlemede, hayvanların yalnızca bir taşıma aracı olarak değil, aynı zamanda korunması gereken canlılar olarak ele alındığı açıkça ortaya konulmaktadır;

“Oduncular, odunun katır yükünün uzunluğu dört karış, deve yükünün altı karış, eşek yükünün iki buçuk karış uzunluğunda olsun. Şehre yakın miktarı bulunmazsa, yükler adetçe belirlensin. Küçükbaş hayvanlara da fazla yük yüklenmesin, nalları ve semerleri düzenli olsun. İnat edenlerin hakkından gelinsin[...] Katır, eşek nalsız yürütülsün. Ve fazla yük yüklenmesin. Ve zayıf ve güçsüz hayvanlar çalıştırılmasın. Dinlemeyenler şariat hükmü gereğince cezalandırılsın.”¹⁴⁸

Benzer konuları içeren çok sayıda fermanın 1806, 1810, 1871 ve 1896 tarihlerinde de yayımlandığı görülür.¹⁴⁹ Buna karşın, sokak köpeklerinin kamusal alandaki varlığına yönelik politikalar, biyopolitik denetim mekanizmalarının hayvan popülasyonlarına teşmili bağlamında farklı bir okuma gerektirir.

Osmanlı tarihindeki üçüncü köpek sürgünü hadisesi, Sultan Abdülaziz’in saltanat yıllarında (1861–1876) gerçekleşmiştir.¹⁵⁰ Ancak bu uygulamanın hemen ardından, Çemberlitaş semtinde başlayarak hızla yayılan yangın, halk tarafından tanrısal bir uyarı biçiminde yorumlanmıştır.¹⁵¹ Sürgün politikasının arka planına dair arşiv kayıtlarına

¹⁴⁸ Ayşe Menteş Gürler ve Şule Osmanağaoğlu, “Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi”, *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15, no. 3 (2009), 326.

¹⁴⁹ İstanbul Kadı Sicilleri, H. 1217-1225 / M. 1802-1810, no. 54b-1. (Erişim 05 Ekim 2024.); İstanbul Kadı Sicilleri, H.1217-1225 / M. 1802-1810, 148a-1. (Erişim 05 Ekim 2024.); BOA, YB.021., 23/10, Tarih: 16 Zilhicce 1287 / 7 Şubat 18701.

¹⁵⁰ Schick, “İstanbul’da 1910’da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfi: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası”, 22

¹⁵¹ Schick, “İstanbul’da 1910’da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfi: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası”, 22,23.

bakıldığında, söz konusu dönemde İstanbul'da kayda değer bir salgın hastalığın yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Sultan I. Ahmed dönemindeki köpek sürgünü girişiminden temel bir ayrışma noktası sunar. Zira 17. yüzyıldaki uygulamanın merkezinde salgın korkusu yer alırken, Abdülaziz dönemindeki sürgünün gerekçeleri arasında daha çok sokakların temizliği ve kamu düzeninin tesisi gibi unsurlar öne çıkmaktadır.

II. Abdülhamid döneminde, 1889 yılında İstanbul'da ortaya çıkan kuduz salgını, Osmanlı Devleti açısından hem iç hem de dış politika dengelerini sarsan bir krize dönüşmüştür. Rusya Sefareti'nde görevli bir hamalın kuduz bir köpek tarafından ısırılması, başta Rusya olmak üzere İstanbul'daki büyük güçlerin diplomatik müdahalelerini tetiklemiştir. Bu devletlerin, özellikle Büyükdere ve çevresindeki yazlık bölgelerdeki köpek popülasyonunun derhâl kontrol altına alınmaması hâlinde kendi av ekiplerini bölgeye göndereceklerini bildirmeleri, Bâbîâli'yi zorlu bir karar süreciyle karşı karşıya bırakmıştır.¹⁵²

Söz konusu gelişme, hayvan sağlığına ilişkin bir durumu uluslararası diplomasi meselesine dönüştürerek, Osmanlı'nın egemenlik haklarına yönelik dolaylı bir müdahale girişimini de beraberinde getirmiştir. Kırım Savaşı sonrasında yeniden şekillenen uluslararası güç dengeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu tür müdahaleler zoonotik risk yönetimi kisvesi altında Osmanlı'nın iç işlerine nüfuz etme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu diplomatik baskılara karşın, Yıldız Sarayı'ndan gelen irade doğrultusunda, padişah tarafından sokak köpeklerinin itlaf edilmesinin uygun bulunmadığı belirtilmiştir. Bu karar, kuduz vakalarının sokak köpeklerinde nadiren gözlemlendiği gerçeği temelinde, toplu öldürme uygulamasının kamuoyunda ciddi olumsuz tepkilere yol açabileceği kanaatiyle şekillenmiştir.¹⁵³

Aynı dönemde Sokak köpeklerine ilişkin tartışmalar, 1900 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti öncesinde tekrar gündeme geldi. Ziyaret hazırlıkları kapsamında, imparatorun geçeceği güzergâhlarda görsel ve sosyal düzenin sağlanması amacıyla kapsamlı bir şehir düzenlemesi başlatıldı. Bu süreçte, başkentin

¹⁵² BOA, DH.MKT., 1650/96, Tarih: 25 Zilhicce 1306/25 Aralık 1889.

¹⁵³ BOA, İ. DH., 1150/89647, Tarih: 26 Zilhicce 1306/23 Ağustos 1889.

"modern" imaj sunma gayreti doğrultusunda iki temel adım öne çıktı: Birincisi, dilencilik yapan, engelli ve yoksul bireylerin Darülacezeye yerleştirilerek kamusal alandan uzaklaştırılması; ikincisi ise, bölgede bulunan köpeklerin yerlerinin değiştirilerek güzergâhın "istenmeyen unsurlardan" arındırılmasıydı.¹⁵⁴ Bu uygulamalar, Osmanlı yönetiminin Batılı devlet temsilcilerine karşı şehri "medeni" bir çehreyle sunma kaygısını yansıttığı gibi aynı zamanda kentlinin gündelik yaşamına müdahale eden bir sosyal mühendislik örneği olarak da okunabilir.

Osmanlı Devleti'nde hayvanların zorunlu yer değiştirilmesi uygulamaları, Michael Foucault'nun "Büyük Kapatılma" teorisiyle dikkat çekici benzerlikler taşır.¹⁵⁵ Foucault'nun 17. yüzyıl Avrupası'nda akıl hastaları, yoksullar ve suçluların kurumsal alanlara kapatılarak "rasyonel toplum" inşasına dair tespitleri, Osmanlı bağlamında da iktidarın mekânsal kontrol stratejileriyle örtüşen bir tablo sunar. Özellikle sokak köpeklerinin şehir merkezlerinden uzaklaştırılması tartışmaları, devletin yalnızca insanları değil, insan-dışı varlıkları da düzenleme mekanizmalarına nasıl dahil ettiğini analiz etmek için kritik bir perspektif sağlar. Bu bağlamda, köpeklerin itlaf edilmek yerine başka bölgelere nakledilmesi kararı, yüzeysel olarak merhametli bir yaklaşım gibi görünse de, 16. yüzyıldan itibaren sürgün, zorunlu iskân ve nüfus transferi gibi pratiklerle şekillenen devlet geleneğinin bir devamı niteliğindedir.

Osmanlı yönetim anlayışı, mekânsal düzenlemeyi hem insanları (etnik-dini gruplar) hem de insan-dışı aktörleri (hayvanlar) kontrol etmenin bir aracı olarak görmüştür. Köpeklerin zorla yer değiştirmesi, tıpkı Celali İsyanları'nın bastırılması sonrası isyancıların Anadolu'dan Kıbrıs'a sürgün edilmesi gibi devletin düzen algısına tehdit olarak gördüğü unsurları sistematik biçimde bertaraf etme refleksini yansıtır. 1900'lerdeki bu uygulamalar, Osmanlı modernleşmesinin Batılılaşma söylemi ile geleneksel iktidar araçlarını nasıl birleştirdiğini ortaya koyar. İmparatorluk, Avrupa'ya "medeni" bir imaj sunma çabasıyla kentsel modernleşme adımları atarken, köpekleri öldürmek yerine nakletmeyi seçerek geleneksel pratiklerle simbiyotik bir ilişki

¹⁵⁴ BOA, Y.PRK. BŞK., 61/103, Tarih: 29 Zilhicce 1317 / 30 Nisan 1900.

¹⁵⁵ Foucault'nun "Büyük Kapatılma" kavramı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Michel Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique* (Paris: Gallimard, 1972).

kurmuştur. Bu durum, devletin modernite retoriği ile tarihsel baskı yöntemleri arasındaki gerilimi somutlaştırır.

Osmanlı Devleti'nin hayvan refahına yönelik politikaları, türler arasında belirgin bir farklılaşma sergilemekte ve bu durum, devletin sosyo-ekonomik öncelikleri ile idari pragmatizmi arasındaki gerilimi yansıtmaktadır. Nitekim, at, katır gibi hayvanların çalışma koşullarını düzenleyen fermanlar, ağır yük yasakları, zorunlu dinlenme süreleri ve bakım standartları üzerinden şekillenmiş; ancak bu düzenlemelerin odağında, hayvan haklarına dair etik perspektiften ziyade, üretim araçlarının korunması ve kamusal hizmetlerin kesintisiz işleyişini garanti altına alma kaygısı yer almaktadır. Bununla birlikte, söz konusu normların, pratikte hayvanların fizyolojik ihtiyaçlarına yönelik dolaylı bir duyarlılık barındırdığı ve refahı artırıcı bir işlev üstlendiği de gözden kaçırılmamalıdır. Buna karşın, sokak hayvanlarına –özellikle köpeklerle– dair politikalar, yük hayvanlarına kıyasla daha istikrarsız ve dönemsel dalgalanmalar sergilemiştir. İstanbul özelinde 16. yüzyıldan itibaren köpek itlafı ve sürgün uygulamaları, kentsel hijyen kaygıları, salgın hastalıkların kontrolü ve Batılılaşma sürecinde modernite tahayyüllerinin şehir mekânını ıslah etme arzusuyla yakından ilişkilidir. Ancak bu radikal müdahaleler, halk nezdinde kültürel ve dini kodlarla iç içe geçmiş bir koruma geleneğine ters düşmüş; Özellikle ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan 1910 Hayırsızada' da görüleceği üzere, devletin hayvanlara yönelik sert politikaları, toplumsal muhalefetle karşılaşmıştır.

3.BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET DÖNEMİNE HAYVAN HAKLARI POLİTİKALRININ GEŞİŞİMİ

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki modernleşme süreçlerinin farklılaşan dinamiklerini analiz etmek için belirleyici bir evredir. Bu dönemde Avrupa kentlerinde sokak hayvanları, kontrol altına alınırken, Osmanlı coğrafyasında aynı sorunun süregelmesi, iki medeniyetin toplumsal sözleşmelerindeki köklü ayrışmayı gözler önüne serer.¹⁵⁶ Osmanlı şehirlerinde sokak köpekleri, yüzyıl boyunca kentsel kimliğin ayrılmaz bir bileşeni olarak varlığını korumuştur. İstanbul Valisi Yusuf Rıza Paşa'nın "Valilik mi köpekler için, köpekler mi valilik için?" sorusuna verdiği "Biri öbüründen vazgeçemez!" yanıtı, bu geleneksel simbiyotik ilişkiyi özetler niteliktedir.¹⁵⁷ Ancak II. Meşrutiyet dönemi, bu kadim dengeyi temelden sarsan bir dönüşüm sürecinin kırılma noktasıdır. Modern devletin merkezîyetçi yapılanma, standartlaşma ve halk sağlığı politikaları üzerinden meşruiyet inşası, sokak hayvanlarını biyopolitikanın pasif nesnelere indirgemıştır.

Osmanlı modernleşmesinin hayvanlara yönelik politikalarını, özellikle kuduz salgınlarının şekillendirdiği görülür. Örneğin, 1889'da *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan bir haberde, saldırgan bir köpeğin öldürülüp gömülmesine dair herhangi bir yasal prosedür izlenmemesi,¹⁵⁸ dönemin idari yaklaşımının pragmatik ve yerel otoritelere inisiyatif tanıyan esnekliğini yansıtır. Benzer şekilde, 1904'te Bulgaristan'da köpek saldırısına uğrayan bir kişinin hayvanı öldürmesi sonrasında cezai işlem uygulanmaması,¹⁵⁹ devletin bu tür olaylara müdahale etmekten kaçınan tutumunu ortaya koyar. Bu örnekler, devletin söz konusu dönemde bu tür uygulamalara herhangi bir müdahalede bulunmadığını gösterir. Aynı yıl, yaşanan başka bir olay, toplumun salgın hastalıklar konusundaki bilgi eksikliğini çarpıcı biçimde ortaya koymuştur: Kuduz bir köpeğin dört çocuğu ısırmasının ardından, halkın köpeği derhal öldürmesine rağmen

¹⁵⁶ Taner Timur, *Sürüden Ayrılanlar* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000), 122.

¹⁵⁷ Timur, *Sürüden Ayrılanlar*, 125.

¹⁵⁸ "İtlaf-ı Kelb-i Akur", *Tercüman-ı Hakikat* (2 Nisan 1889), 2.

¹⁵⁹ BOA, Y. MTV., 255-127, Tarih: 16 Şevval 1321 / 29 Kasım 1904.

ailelerin çocuklarını Dâülkelb Hastanesine götürmeyi reddetmesi, kamuoyundaki bilinç yetersizliğinin kritik bir göstergesi haline gelmiştir.¹⁶⁰

Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi, ısırılan bireylerin zorunlu tedavisini ve köpek popülasyonunun kontrollü azaltılmasını öngören merkezi bir protokolü yürürlüğe koymuştur.¹⁶¹ Ne var ki bu yasal düzenleme, halkın sağlık konusundaki kayıtsızlığını değiştirmekte yetersiz kalmıştır. Örneğin, 17 yaşındaki Mehmet Ali'nin kuduz bir köpek tarafından ısırılmasına ve hayati tehlike taşımasına rağmen tedaviye başvurmaması, resmî politikaların toplumsal katmanda karşılık bulmadığının somut kanıtıdır. Mehmet Ali'nin ancak yetkililerin müdahalesiyle tedaviye sevk edilmesi, toplumdaki bilinçsizliğin boyutunu ve resmî politikaların pratikteki sınırlarını açıkça yansıtmaktadır.¹⁶² Söz konusu ihmalkârlığın kökeninde, dönemin sosyoekonomik ve kültürel dinamiklerinin izleri görülmektedir. Ekonomik yetersizlikler, temel sağlık eğitiminin eksikliği ve sivil toplum mekanizmalarının zayıflığı gibi yapısal sorunlar, bireylerin tedaviye erişimini engelleyen temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. 1908'de kuduz kaynaklı ölümlerin artması, polise ve yerel yönetimlere yetki devrine yol açmıştır. Bu duruma karşısında köylülerin kuduz hastalığı konusunda aydınlatılması istendiği kayıtlarda yer almaktadır.¹⁶³

Osmanlı Devleti'nin kuduzla mücadelede benimsediği önlemler, bazı durumlarda “suçsuz köpeklerin” hatalı şekilde öldürülmesi gibi trajik sonuçlar doğurduğu da oluyordu. Belgelerden yansıyan bir örneğe göre, 1909 yılında Yozgat'ta yaşanan bir ısırma olayında köpeklerin itlafı için müftüden fetva talep edilmiş, ancak müftü, köpeklerin itlafına onay vermemiştir. Bu karar, devletin kamu sağlığı politikaları ile geleneksel dini değerler arasındaki çatışmayı açıkça yansıtmaktadır.¹⁶⁴ Müftünün bu tutumu, toplumsal hafızada hayvan haklarına ilişkin erken bir duyarlılık örneği olarak değerlendirilebileceği gibi, merkezi yönetimin yerel dinamiklerle uyum sağlama konusundaki güçlüklerini göstermesi bakımından da dikkate değerdir

¹⁶⁰ BOA, DH.MKT., 893/43/, Tarih: 17 Recep 1322/ 27 Eylül 1904.

¹⁶¹ BOA, ZB., 598/34, Tarih: 5 Temmuz 1323 / 18 Temmuz 1905.

¹⁶² BOA, DH.EUM.THR., 5/6, Tarih: 8 Ramazan 1327/25 Eylül 1909.

¹⁶³ BOA, DH.MKT., 2612/112, Tarih: 14 Zilhicce 1325/25 Ocak 1908.

¹⁶⁴ BOA, DH.MKT., (2810/21), Tarih: 21 Rebiyülevvel 1327/21 Nisan 1909.

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı modernleşmesinin toplumsal reformlar, bilimsel düşüncenin yaygınlaşması ve entelektüel tartışmalar bağlamında kritik bir evresidir. Bu süreçte, hayvanların toplumsal rolü ve onlara yönelik yaklaşımlar da dönemin aydınlarının gündemine girmiştir. Özellikle Abdullah Cevdet gibi aydınlar, modernleşme politikalarını hijyen anlayışı, bilimsel rasyonalite ve hayvanların kamusal alandaki varlığı üzerinden tartıştığı görülür Abdullah Cevdet'in görüşleri, hem dönemin aydınlarının zihniyet dünyasını anlamak hem de modernleşme ve biyopolitikanın sosyo-kültürel dinamiklerini çözümlemek açısından önemli bir perspektif sunar. Nitekim bir sonraki bölümde, bu bağlamda Abdullah Cevdet'in hayvanlara dair düşüncelerinin dönemin sosyal ve siyasal kodlarıyla nasıl kesiştiği detaylandırılacaktır.

3.1. ABDULLAH CEVDET'İN BATILAŞMA SÖYLEMİNDE KÖPEKLER

Osmanlı modernleşmesinde hayvanlara yönelik politikaların oluşumunda etkili olan isimlerden Dr. Abdullah Cevdet gibi düşünürler, Batı'dan ithal edilen modern yaklaşımları İslami hukuk metinleriyle stratejik bir yaklaşımla kaynaştırmıştır. Mehmet Sümer'in çalışması, bu entelektüel kesimin Batılılaşma söylemini hayvanlara yönelik uygulamalara taşıdığını ve İslami referansları kullanarak meşruiyet zemini oluşturulduklarını gözler önüne serer.¹⁶⁵ Tenkid dergisinde yayımlanan aşağıdaki yazı Sünnî İslam'ın farklı mezheplerinin köpekler bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

“Köpek kâffe-i edyânın nazârında nâ-paktır. Dîn-i mübîn-i İslâmiyyet'in i' mâme-i erba'ası köpeği derece-i mütefâvitede necis 'addetmekte müttefikdir. İmâm-ı Hanbelî nazarında köpeğin gölgesi bile nâ-paktır. İmâm-i Mâlikî, İmâm-ı Şâfi'î mezheplerinde köpeğe temâs etmek gasl ve tathiri müstelzimdir ve necâsete temâs etmiş olmakla siyândır. İmâm-ı Hanefî, köpeğin ağzını, menâhîrini ve salyasını necîs 'addetmiş ve teneffüs-i menâhîr vasıtasıyla vâki' olduğundan köpeğin yaşadığı, teneffüs ettiği yerlerin hevâsı mülevves demek olmuştur.”¹⁶⁶

Özellikle Abdullah Cevdet'in *Tenkid* dergisindeki yazıları, sokak köpeklerine dair eleştirilerini sistematik bir eleştirel dil ile sunduğu metinler olarak dikkat çeker. “*İstanbul'da Köpekler*” başlıklı makalesinde, Abdullah Cevdet'in temel argümanı, bu

¹⁶⁵ Mehmet Sümer. “Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (Aralık 2021), 2637,2638.

¹⁶⁶ Mustafa Kılıçbay, *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme* (Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 214

hayvanların yol açtığı kargaşanın Osmanlı'nın Batılı medeniyet standartlarına ulaşma çabasını baltaladığı yönündedir. Örneğin, gece vakti köpeklerin çıkardığı sesleri uygar bir toplumun gerektirdiği huzur ve düzenle karşılaştırarak, bu durumun Avrupalıların "Türklerin Küçük Kardeşleri" gibi aşağılayıcı stereotipleri beslediğini iddia eder.¹⁶⁷ Ona göre, sokak köpekleri yalnızca kent güvenliği veya sağlık sorunu değil, Osmanlı'nın modern dünyaya entegrasyonunu sekteye uğratan sembolik bir engeldir. Abdullah Cevdet bu düşüncesini şu sözlerle dile getiriyordu: "...bütün bir mahalle köpeklerinin hep bir ağızdan havlamalarıyla... hiçbir gece fasılasız, asude bir uyku uyumak mümkün olmayan bir memleketin sakinleri kendilerini mütemeddin milletlerin huzuruna nasıl çıkarabilir?..."¹⁶⁸ Bu perspektif, Batılı normların yerel pratikler üzerinde kurduğu baskıyı ve kültürel kimlikteki çatışmaları açığa çıkarır

Abdullah Cevdet'in fikirleri yalnızca kamusal yazılarıyla sınırlı kalmamış, dönemin entelektüellerine yazdığı mektuplarla da şekillenmiştir. Tenkid'in editörü Bezmi Nusret'e yönelik kaleme aldığı bir mektupta, aydınların halkı aydınlatma misyonu üstlenmesi gerektiğini savunurken, Osmanlı toplumunun geri kalmışlığını kıyaslamayla eleştirdiği görülür;

"Sokakları uyuz köpeklerle, fare, kedi, tavuk laşeleri ile mâli bir memlekette telefonsuz, elektriksiz, şimendifersiz, fabrikasız, ticaretsiz, sanayisiz bir cemiyette şairlerin, muharrirlerin, münekkidlerin işleri Fransa ve İngiltere'deki hem-mesleklerinin işlerinden ayrı olmak lâzım gelmez mi?"¹⁶⁹

Abdullah Cevdet, *İstanbul'da Köpekler* risalesinde kaleme aldığı argümanlarda, köpeklerin ortadan kaldırılması sonrası yaşanan salgın, yangın ve deprem gibi olayların hayvanlarla nedensellik bağıını kurmayı batıl addeder.¹⁷⁰ Toplumun kısa vadeli duyarlılıkları yerine uzun vadeli çıkarlarını öncelemek gerektiğini savunan Abdullah Cevdet, bu tutumu rasyonalite ile geleneksel kabuller arasındaki gerilimi yansıtır.¹⁷¹ Aynı metinde, II. Abdülhamid döneminde gençlerin sürgün edilmesine tepkisiz kalan bir

¹⁶⁷ Dilan Gülcan Taş, *Tenkid Dergisi: Transkripsiyon ve İnceleme*, (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 99.

¹⁶⁸ Taş, *Tenkid Dergisi Transkripsiyon ve İnceleme*, 98.

¹⁶⁹ Mustafa Kılıçbay, *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme* (Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 161.

¹⁷⁰ Sümer. "Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi", 2642.

¹⁷¹ Taş, *Tenkid Dergisi Transkripsiyon ve İnceleme*. 98.

toplumun, sokak köpeklerine gösterdiği hassasiyetin tutarsızlığını vurgular. Ona göre, halkın fikrini referans almak “girdab-ı inhitat ve harabiyete sürüklemek” anlamına gelmektedir.¹⁷² Abdullah Cevdet’in düşüncesinde, kentsel altyapının düzeni ve temizliği medeniyetin vitrinini temsil eder. Bu durumu, “kirli bir elbiseyle huzura çıkılamayacağı gibi, düzensiz sokaklara sahip bir memleketin sakinleri de medeni milletlere saygı uyandıramaz.”¹⁷³ metaforuyla açıklar. Bu analojisiyle, fiziksel temizlik ile sosyal prestij arasında doğrudan bir ilişki kurar.

Catherine Pinguet'nin yorumlarına göre, Abdullah Cevdet'in köpek meselesini görünürdeki tartışmanın ötesine taşıyarak siyasî bir manifestoya dönüştürdüğünü ve din adamlarını modernleşmenin önündeki engeller olarak kodladığını vurgular.¹⁷⁴ Bu tutum, İttihad ve Terakki'den Cumhuriyet'e uzanan, halkı eğitime odaklı jakoben modernleşme zihniyetinin erken bir tezahürüdür. Abdullah Cevdet'in tüm bu ifadeleri, onun medeniyet tasavvurunun temelini oluştururken, Türk modernleşmesinin otoriter karakterine de ışık tutmaktadır. Abdullah Cevdet'in *İstanbul'da Köpekler Risalesini* yayınlanmasından hemen sonra 1910 İstanbul'daki büyük köpek itlafı gerçekleşmiştir.

3.2. 1910 HAYIRSIZADA VAKASI

1910 yılında İstanbul'da gerçekleşen ve Hayırsızada Vakası olarak kayıtlara geçen toplu köpek itlafı, Osmanlı modernleşmesinin en çok tartışılan ve toplumsal travma yaratan olaylarından biri olarak öne çıkar. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrası siyasî iktidara hâkim olan reformist yaklaşım, belediyenin “Dersaadet ve bilâd-ı selasede bulunan sokak köpeklerinin ortadan kaldırılması” kararına zemin hazırlamıştır.¹⁷⁵ Bu karar, kentsel alanların hayvan varlığından arındırılmasını hedefleyen planlı bir politikanın başlangıcını temsil eder. Süreç boyunca yaşanan tartışmalar, devletin toplumla kurduğu ilişkinin çok katmanlı yapısını açığa çıkarır. Pinguet, 1908 sonrasında İstanbul Darü'l-kelb Müdürü Dr. Remlinger'in toplu imha

¹⁷² Kılıçbay, *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme*, 212.

¹⁷³ Taş, *Tenkid Dergisi Transkripsiyon ve İnceleme*, 98.

¹⁷⁴ Catherine Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, çev. Saadet Özen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 54.

¹⁷⁵ *Tanin*, 3 Nisan 1910, 3.

önerisinin, halkın tepkisinden çekinilerek rafa kaldırıldığını belirtir. Remlinger'in bu durum üzerine köpeklerin şehirden sürgün edilmesini içeren revize edilmiş planı da yoğun toplumsal muhalefetle karşılaşmıştır.¹⁷⁶ Bu direnişin temelinde, geleneksel mahalle kültürüne ilişkin dini hassasiyetlerin yanı sıra, İttihad ve Terakki'ye yönelik siyasî temelli güven kaybı yatmaktadır. Özellikle ulema ve medrese öğrencileri, İttihad ve Terakki'yi Batılılaşma odaklı politikaların geleneksel ve dini değerleri aşındırdığı gerekçesiyle eleştirerek, köpek itlaflarını bu dönüşümün bir sembolü olarak görüyordu.¹⁷⁷

Schick ise geleneksel mahallelerdeki şefkat pratikleri köpeklere yönelik ilgiyi sürdürse de 1910'daki toplumsal tepki geçmiş dönemlerin etkin direnişini yansıtmamıştır. Tarihsel örneklerde, padişahların köpek sürgünü girişimleri halkın kolektif protestoları sonucu geri adım atmak zorunda kalmıştı. Ancak İttihatçı kadrolar, merkezi devlet aygıtını güçlendiren modernleşme projeleri ve muhalefeti kontrol altına alma becerileri sayesinde, iki hükümdarın sonuçlandıramadığı bu politikayı uygulamayı başarmıştır.¹⁷⁸ Bu olgu, kolektif hafızadaki direnç mekanizmalarının zamanla nasıl zayıfladığının da kanıtıdır.

1896 yılının aralık ayında, İstanbul sokaklarındaki köpeklerin toplandığı Topkapı'daki geçici barınakların doluluğu ve hayvanların sık sık kaçması üzerine, Dahiliye Nezareti Bahriye'ye başvurarak deniz ulaşımıyla yeni bir çözüm aradı. Nihayetinde köpekler, şehrin gürültüsünden uzak bir barınak olarak düşünülen Sivriada'ya sevk edilerek transfer edildi.¹⁷⁹

Hayırsızada Vakası'na dair rakamsal veriler, dönemin kaynakları ile sonraki tarihsel analizler arasında belirgin farklılıklar göstermekte; bu durum, olayın niceliksel boyutunu ve toplumsal hafızadaki yerini anlamak açısından bir tartışma alanı yaratmaktadır. Cemil Topuzlu, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra otuz ila kırk bin

¹⁷⁶ Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, 14,15.

¹⁷⁷ Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, 15,18.

¹⁷⁸ Schick, "İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası", 27.

¹⁷⁹ Sümer, "Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi", 2634.

köpeğin adaya sürgün edildiğini aktarırken.¹⁸⁰ Murat Bardakçı ve İrvin Cemil Schick bu sayıcının seksen bin olduğunu söylemişlerdir.¹⁸¹ Ancak Cemil Topuzlu'nun hatıraları dikkatlice incelendiğinde, adaya gönderilen köpek sayısının 40.000-50.000 arasında olduğu, 1912 yılında ise 30.000 köpeğin sürgün edilmeden doğrudan itlaf edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸² Bu bağlamda, Topuzlu'nun aktardığı kırk-eli bin sayısının referans alınması daha doğru olacaktır. Zira sürgün sonrasında gerçekleşen itlaf, toplam sayıyı doğrudan etkilemiştir ve kaynaklar arasındaki çelişkiyi kısmen açıklamaktadır. Adaya gönderilen köpek sayısı ne olursa olsun, bu dönemde seksen bine yakın köpeğin ortadan kaldırıldığı bir gerçektir. (Hayırsız Ada'ya gönderilmek üzere mavnalara yerleştirilen köpekler için bkz. Ek- 5.)

Hayırsızada Vakası'nı anlamlandırırken, Osmanlı tarihinde köpeklerin kentsel alandan tasfiyesinin yalnızca Batılılaşma sürecine özgü olmadığını vurgulamak kritik önem taşır. Daha önce değinildiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Sadrazam Lütü Paşa'nın Şam'da binlerce köpeği itlaf ettirmesi ve I. Ahmed devrinde Nasuh Paşa'nın sur içindeki köpekleri Üsküdar'a sürmesi örnekleri, bu uygulamanın erken dönemde de siyasî iktidarın mekân üzerindeki denetimini simgeleyen bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tarihsel süreklilik, 1910'daki olayı salt çağdaşlaşma retoriğiyle açıklamanın yetersizliğine işaret eder. Nitekim Hayırsızada Vakası, Batılılaşma söylemiyle harmanlanmış olsa da köpeklerin kent dokusundan silinmesinin aslında iktidarın toplumsal düzeni ve mekânı denetleme arzusunun bir tezahürü olduğunu ortaya koyar. İttihat ve Terakkinin İstanbul'a Avrupaî bir görünüm kazandırma çabası, ironik biçimde Batı'dan beklenen takdir yerine sorgulamalarla karşılaşmıştır. Nitekim Avrupa'daki hayvan hakları örgütleri, Osmanlı yönetimine protesto telgrafları göndererek, uygulamayı “zalimane” olarak nitelendirerek bu muameleyi kınadı.¹⁸³

Schick, bu olguyu salt bir çağdaşlaşma projesi olarak değil, modernitenin doğasındaki çelişkilerle ilişkilendirir. Ona göre, köpek itlafları, modern kent

¹⁸⁰ Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 4. baskı (İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002), 124

¹⁸¹ Murat Bardakçı, “Tarihimizin İki Büyük Köpek Soykırımı”, *Hürriyet* (26 Nisan 1998); Schick Schick, “İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası”, 24.

¹⁸² Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 124.

¹⁸³ BOA, HR.TO, Dosya No: 540/52; 540/65, Tarih: 19 Temmuz 1910.

ideallerinin (düzen, hijyen, estetik) toplumsal meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır.¹⁸⁴ Taner Timur ise köpekleri, Eski Rejimin tasfiye edilen sembollerinden biri olarak yorumlar: Dilenci loncaları, yeniçeri kültürü ve sokak köpekleri, geleneksel toplumun organik parçalarıydı; bunların ortadan kaldırılması, modern devletin homojen toplum inşasındaki radikalizmini yansıtır.¹⁸⁵

Fransız yazar Claude Farrère ise bu trajedinin sorumluluğunu Jön Türker'in kültürel yabancılaşmasına bağlar. Farrère'ye göre, Batılılaşma adına seksen bin köpeği acımasız yöntemlerle ortadan kaldıran zihniyet, "yarı-medeni" bir elitin ürünüdür. Ona göre, bu elitler, Levanten çevrelerle kurdukları ilişkiler nedeniyle geleneksel Türk-Müslüman kimliğinden kopmuş, ahlaki çözülme yaşamışlardır. Farrère, gerçek bir Müslüman-Türk kimliğinin böyle bir vahşeti meşrulaştıramayacağını savunarak, Jön Türkleri kültürel ihanetle suçlar. Bu analiz, Batılılaşma sürecindeki kimlik krizine dair çarpıcı bir eleştiri sunar.¹⁸⁶

Araştırmacıların ortak vurgusu, terk edilen köpeklerin, gıda ve su eksikliği yüzünden içine düştükleri çaresizlik döngüsüne odaklanmaktadır. Kaynaklarda, bu canlıların hayatta kalma mücadelesi sırasında kendi türlerini tüketmek zorunda kaldıkları açıkça belirtilmektedir. Pinguet, adanın sarp kayalıkları ve engebeli coğrafyasının, kaçış imkânını ortadan kaldırarak trajediyi çok katmanlı hale getirdiğini coğrafi bir perspektifle irdelemektedir.¹⁸⁷ Benzer şekilde, Maria Yordanidu'nun "Loksandra" adlı eserinde yer alan "Talihsiz hayvancıklar açlık ve susuzluktan kırılmış, ölüleri kokmuştu."¹⁸⁸ ifadesi, bu dramatik yaşam koşullarının yıkıcı etkilerini gözler önüne sermektedir. Böylece, her iki yazarın sunumları, hayvanların maruz kaldığı yok edici koşulların varlıkları üzerindeki yıkıcı etkisini çok boyutlu bir bakış açısıyla vurgulayarak, trajedinin derinliğine dikkat çekmektedir. (Bkz. Ek- 6: Hayırsız Adada köpekler)

¹⁸⁴ Schick, "İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası", 22,33.

¹⁸⁵ Timur, *Sürüden Ayrılanlar*, 126.

¹⁸⁶ Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, 20.

¹⁸⁷ Pinguet, *İstanbul'un Köpekleri*, 12,13.

¹⁸⁸ Timur, *Sürüden Ayrılanlar*, 120.

Dönemin *Servet-i Fünun* dergisinde yer alan anlatılar, hayvanların aşırı sıcak ve çevresel koşullara nasıl direnmeye çalıştığını gözler önüne serer. Özellikle, bir köpeğin kurtulma umuduyla tekneye ulaşmak için denize atlaması, ancak başarısız olarak geri dönmek zorunda kalması, umut ile çaresizlik arasındaki çatışmayı sembolize eder.¹⁸⁹ Bu tür hikâyeler, olayın insani boyutunu öne çıkararak toplumsal vicdanda nasıl yer ettiğini gösterir. Şehremanetinin ihmalkârlık suçlamalarına yanıt olarak Haziran'da 3.500 kıyye, Ağustos'ta 10.231 okka ekmek dağıttığını dair bir açıklama yapmasına rağmen bu yardımların, kamuoyundaki öfkeyi dindirmekte başarılı olduğu söylenemez.¹⁹⁰

Bu süreç, hem Osmanlı modernleşmesinin fiziksel ve toplumsal dönüşümünü hem de Batılılaşma politikalarının yerleşik gelenek ve duygularla çatıştığı noktaları gözler önüne sermektedir. Anlatılarda açlıktan ve susuzluktan can çekişen, hayatta kalmak için birbirlerini yiyen köpeklerin yaşadığı trajedi; Boğaz kıyılarında yankılanan inilti, leş kokusunun yarattığı tiksinti ve adanın dik kayalık yapısıyla birleşerek olayın ne denli vahim olduğunu ortaya koymaktadır. Ziyaretçilerin alaycı tutumu ve köpeklerin yaşadığı dramatik ölüm, bu trajedinin insani boyutunu gözler önüne sererken; Şehremaneti'nin açıklamaları ve yapılan tahkikat, bu süreçte ortaya çıkan kaygıların yersizliğini belgelemektedir. Böylece 1910'daki köpek itlafı ve sürgün operasyonları, yalnızca bir modernleşme hamlesi olarak değil, aynı zamanda Osmanlı'nın tarihsel dönüşüm sürecinde çok katmanlı bir trajedinin izlerini taşıyan, derin toplumsal ve kültürel çatışmaların da yansıması olarak hafızalarda yerini korumaktadır. Nitekim 2012'de Hayırsızada' ya dikilen "1910 yılında bu adada ölüme terk edilen binlerce köpeğin anısına..." ibaresini taşıyan granit mermer,¹⁹¹ tarihsel hafızanın günümüzdeki bir yansıması olarak okunabilir.

3.3. SÜRGÜNDEN YERİNDE İTLAFA: HAYIRSIZ ADA VAKASI SONRASI DURUM

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Cumhuriyet'in kuruluşuna uzanan süreç, kentsel hayvan yönetiminin, modernleşme projelerinin toplumsal ve ekolojik

¹⁸⁹ Sümer. "Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi", 2634,2635.

¹⁹⁰ *Tanin*, (18 Ağustos 1910), 1.

¹⁹¹ "Hayırsız Ada'da bir 'Katliam' Anıtı!" *Bianet*, 4 Haziran 2012.

sonuçlarını en net yansıtan sahalardan biri olarak öne çıkar. Köpekler, bu dönüşümde hem failer hem de mağdurlar olarak dikkat çekmektedir. 1910 Hayırsızada Vakası gibi radikal uygulamalar, modernleşmenin çelişkilerinin birer tezahürüdür. Tarihî kayıtlarda Osmanlı coğrafyasındaki son kitlesel sürgün olarak yer alan bu olay, kısa vadede köpek nüfusunu azaltsa da salgın hastalıkların önlenmesi veya popülasyon kontrolü gibi hedeflerde kalıcılık sağlayamamıştır. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı arifesinde dahi köpek sorununun çözümsüzlüğü, modernleşme projelerinin hayvanlar üzerinden okunabilen sınırlılıklarını gözler önüne serer. 1911 sonrasında İstanbul sokaklarında köpek popülasyonunun yeniden artış göstermesi, Hayırsızada gibi müdahalelerin geçici ve yüzeysel olduğunun önemli göstergelerinden biridir.¹⁹² Dönemin Şehremini Cemil Topuzlu'nun anılarında yer alan "İstanbul şehreminliğine tayinim sıralarında otuz bine yakın köpek buldum. Bunları yavaş yavaş imha ettirdim"¹⁹³ ifadesi, yalnızca dönemin köpek nüfusunun büyüklüğüne değil, aynı zamanda uygulanan sistematik itlaf politikalarının kapsamına da ışık tutmaktadır. Bu açıklama, devletin kentsel mekânı "ıslah" etme yönündeki müdahalelerinin, toplumsal gerçeklik ve ekolojik dengeyle nasıl çatıştığını gösteren çarpıcı bir örnek niteliğindedir.

Bu dönemde izlenen politikalar, köpek nüfusunun azaltılması ve kuduz vakalarının kontrol altına alınması ekseninde şekillenmiş; bu yönüyle devletin toplum sağlığını koruma yönündeki refleksleri ile kaynak yönetimindeki yapısal çelişkileri gözler önüne sermiştir. Hayırsızada tecrübesinin başarısızlığı, yerinde imha yöntemlerinin benimsenmesine zemin hazırlamış; bu yaklaşımdaki paradigma değişimi ise Osmanlı'nın son dönemlerinde kurumsallaşarak Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Cumhuriyet'in erken döneminde nüfus politikaları ve hijyen söylemleriyle bütünleşen bu uygulamalar, modern devlet pratiklerinin sürekliliğini ve dönüşümünü anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bu bölümde, Batılılaşma sürecinin etkisiyle ortaya çıkan erken dönem hayvan koruma girişimlerinden biri olan Himâye-i Hayvânât Cemiyeti'nin kuruluşu ve kurumsal yapısı incelenmiştir. Ardından, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya

¹⁹² Ömer Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 85.

¹⁹³ Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 124.

Savaşı'nın hayvanlar üzerindeki yıkıcı etkileri, askeri lojistik gereksinimler ve zoonotik hastalıkların toplum sağlığı üzerindeki sonuçları çerçevesinde ele alınmıştır.¹⁹⁴ Bölümün ikinci kısmı, sokak köpeklerine yönelik olarak uygulanan itlaf politikalarına odaklanmaktadır. Hijyen ve kentsel düzen söylemleriyle meşrulaştırılan bu politikaların, halkın geleneksel yaşam biçimleriyle çatışma noktaları; dönemin gazete haberleri ve aydınların eleştirel metinleri üzerinden analiz edilmiştir. Ayrıca kuduzla mücadele amacıyla kurulan tedavi merkezlerinin altyapı yetersizlikleri, mali kaynak eksiklikleri bağlamında değerlendirilen hayvan sağlığı politikaları ve bu süreçteki idari zafiyetler, arşiv belgeleri ve resmî yazışmalar ışığında tartışılmıştır.

3.3.1 İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti

19. yüzyılın sonlarında başlayıp 20. yüzyılın başlarında ivme kazanan Türkiye'deki örgütlü hayvan refahı hareketleri, toplumsal duyarlılığın artışı yansıtan önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin dönüm noktalarından biri, Hayırsız Ada'da yaşanan olayların kamuoyunda yarattığı yoğun tepki olmuştur. Söz konusu vaka, İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti'nin (İHHC) kurulmasına zemin hazırlayarak örgütlü hayvan koruma hareketine kurumsal bir yön kazandırmıştır. Cemiyet, İngiltere Büyükelçisi'nin eşi Lady Lowther'ın himayesinde hayata geçirilmiş¹⁹⁵ ve Beyoğlu Belediyesi tarafından resmî statüye kavuşturulmuştur.¹⁹⁶ Dini veya siyasi herhangi bir yapı ile ilişkilendirilmeksizin yalnızca hayvanların sağlığı ve refahını esas alan bu oluşum, Türkiye'de modern anlamda ilk merkezi ve ideolojik kaygılardan arındırılmış hayvan koruma örgütü olarak öne çıkmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Zoonotik hastalıklar, hayvanlardan insanlara bulaşabilen enfeksiyonlardır ve genellikle hayvan popülasyonlarının yoğunluğu, doğal yaşam alanlarının bozulması ve insan-hayvan temasının artması gibi etkenlerle ortaya çıkar.

¹⁹⁵ Lady Lowther hakkında bilgi için Bkz. Meliha Nur Çerçinli, "Foreign Women Affecting the Social Life of the Ottoman Empire at the Beginning of the Twentieth Century: The Case of Lady Alice Lowther /1873-1939": World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences, Vol:15, No:6, (2021).

¹⁹⁶ Mine Yıldırım, "Sürgünden İtlafa, 'Mahallinde Öldürmeden' Ötanaziye: Hayırsızada Vâkâsının Ardından İstanbul'da Sokak Köpekleri", *Reflektif Journal of Social Sciences* 5/3 (2024), 891; Berfin Melikoğlu, "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi", *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* 80/1 (2009), 38; Halis Yerlikaya-Aşkın Yaşar, "Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi", 43.

¹⁹⁷ 1912 İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu Listesi ve Onursal Üyeleri için bkz. Ek- 7, Ek- 8.

Cemiyetin faaliyetlerinin incelenmesi, üç temel eksen üzerine inşa edildiğini ortaya koyar:¹⁹⁸

1. **Şiddetin Önlenmesi ve Koruma:** Hayvanlara yönelik fiziksel şiddet, ihmal ve kötü muameleyle mücadele ederek onları zulüm koşullarından kurtarmak.
2. **Toplumsal Duyarlılık İnşası:** Özellikle çocuklarda merhamet, adalet ve empati temelli bir bilinç oluşturmak.
3. **Hukuki Reform Çabaları:** Dönemin yasal sistemindeki boşlukları doldurmak.

Bu hedeflere ulaşmak için cemiyet, çok yönlü bir strateji izlemiştir:¹⁹⁹

- **Eğitim ve Yayın Faaliyetleri:** Dergi ve gazetelerde bilimsel temelli makaleler yayımlayarak toplumsal farkındalık yaratma.
- **Teşvik Mekanizmaları:** Hayvanlara iyi davranan bireyleri ödüllendirerek rol model oluşturma.
- **Kurumsal İş Birlikleri:** Genel kurul toplantılarını Türkçe ve Fransızca duyurarak çok dilli bir iletişim ağı kurma. Bu uygulama, cemiyetin kozmopolit İstanbul toplumuna hitap etme çabasını ve dönemin kültürel çoğulculuğunu yansıtır.

İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti'nin çalışmaları, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'na girmesiyle büyük ölçüde askıya alındı. Bu dönemde hayvan sağlığını tehdit eden en kritik faktör, zoonotik salgınların kontrolsüz yayılımıdır. Nitekim Nihal Erk'in araştırmalarına göre, sığır vebası gibi hastalıklar, savaş koşullarında kontrol edilemez boyutlara yüz binlerce hayvanın ölümüne yol açmıştır.²⁰⁰ Trablusgarp

¹⁹⁸ Ayşe Menteş Gürler, Berfin Melikoğlu, Şule Osmanağaoğlu, "A Historical Evaluation of Animal Protection Efforts of Non-governmental Organizations in Turkey", *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 17/6 (2011), 903.

¹⁹⁹ Melikoğlu, "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi", 40.

²⁰⁰ Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 10/3-4 (Ocak 1963), 221.

Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da patlak veren salgınlar, savaş ile halk sağlığı arasındaki bağın bir örneğidir. 1911'de Meclis-i Mebusan' da yapılan bir oturumda, Muş mebusu beş yüz bine yakın hayvanın salgın nedeniyle telef olduğunu vurgulayarak, tarım ve hayvancılıkla geçinen kesimlerin ekonomik çöküşüne dikkat çekmeye çalıştığı görülür.²⁰¹ Bu durum, devletin acil savaş öncelikleri ile sivil toplumun ihtiyaçları arasındaki uçurumu ortaya koyar.

Balkan Savaşları sürecinde, salgınların yanı sıra savaşın hayvan refahı üzerindeki doğrudan etkileri de belirginleşmiştir. Örneğin, seferberlik döneminde orduya dahil edilen hayvanların temel ekipman eksikliği (yular, semer) ve bakım yetersizliği, bu hayvanların savaşın ilk aşamalarında dahi kullanılamaz hale geldiklerini gösteren veriler mevcuttur.²⁰² Bu koşullar altında, 1912-1914 arasında Trakya'da 28.591 hayvanın sığır vebası nedeniyle öldüğü resmî kayıtlara yer almaktadır.²⁰³

Bahsi geçen dönemde, İHHC'nin kuruluşunda kilit rol oynayan Lady Lowther'ın çizdiği profil dikkat çekicidir. Lowther, Balkan Savaşları sırasında hayvan refahı çalışmalarını insani yardım faaliyetlerini de kapsayacak şekilde genişletmiş; savaş mağduru kadın ve çocuklara yönelik destek programlarıyla 25.000 kişiye ulaştığı, *The New York Times* gazetesinin haberinden anlaşılmakta, haberde ayrıca çabaları nedeniyle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın Lowther a teşekkürlerini ilettiği de yer almaktadır.²⁰⁴ İngiltere sefiri Sir Gerard Lowther'ın eşi, Lady Lowther'ın hayvan refahına yönelik çabaları ise daha somut adımlardır. Örneğin, Lowther'ın talebi üzerine savaş bölgelerinden getirilen hasta ve zayıf hayvanların tedavisi için Mülkiye Baytar Mektebine bitişik bir araziye 20 baş kapasiteli klinik inşa edildiği, dönemin arşiv belgelerinde teyit edilebilmektedir.²⁰⁵

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, İHHC'nin resmî faaliyetlerini sona erdirmiştir. Buna karşın, uluslararası düzeyde hayvan refahına yönelik dayanışma ağları

²⁰¹ Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarı (Sığır Vebası)", OTAM 39 (2016), 222.

²⁰² Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Hatıraların Işığında Balkan Savaşları", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi 56/2 (2016), 205,210.

²⁰³ Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakarı", 222.

²⁰⁴ "Praise For Lady Lowther", *The New York Times*, (13 Mayıs 1913).5.

²⁰⁵ BOA, BEO., 4149/311165, Tarih: 21 Rebülevvel 1331/20 Nisan 1913.

tamamen kopmamış; özellikle Cenevre merkezli Hayvanları Koruma Derneği ile sürdürülen yazışmalarda savaş atlarının korunması gibi meselelerin gündemde tutulduğu görülmektedir.²⁰⁶ Bu durum, savaş koşullarına rağmen hayvan hakları mücadelesinin uluslararası boyutta sürdürülebilirliğini koruduğuna işaret etmektedir.

Savaş sonrası Türkiye'nin ulusal kalkınma sürecinde, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, cemiyetin mirası yeniden yapılandırıldı. 6 Mart 1924'te Türkiye Hayvanları Koruma Derneği (THKD) adıyla resmî faaliyetlerine başlayan kuruluş, Emekli Orgeneral Zeki Baraz'ın liderliğinde kuruluş amacı doğrultusunda çalışmalar yürütmeye odaklandı.²⁰⁷ Derneğin Cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerinin etkinliği ve toplumsal etkisi, ilerleyen bölümlerde satır aralarında değerlendirilecektir.

3.3.2. Basın ve Kamuoyunda Hayvan İtlaflı Politikalarına İlişkin Çelişkili Yaklaşımlar

Hayvan itlaflı politikaları, özellikle köpekler üzerinden sistematik bir imha yöntemiyle sürdürülürken, bu uygulamalar kamuoyunda yoğun dirençle karşılaşılıyordu. 21 Haziran 1911'de *Karagöz* gazetesinde yayımlanan bir karikatür, bu tepkiyi özetler nitelikteydi: Bir vatandaş, köpeği zehirlmeye çalışan Jön Türk'e, "Bu hayvanı boş yere neden öldüreceksin? Bırak da sokakları temizlesin! Onlar yok olduktan sonra her yer pislik içinde kaldı!"²⁰⁸ diyerek itlaflı yarattığı çevresel tahribatı eleştirir. Bu mizahi yaklaşım, halkın sokak köpeklerini bir sorun değil, kent ekosisteminin organik bir bileşeni olarak gördüğünü ortaya koyar.

Dönemin basın yayın organları, hayvanların kitlesel imhasına karşı hem destekleyici hem de eleştirel tutumlar geliştirmiştir; bu çelişkili duruş, kamuoyu vicdanında derin yankılar yaratmıştır. Bazı basın organları uygulamaları eleştirirken diğerlerinin de köpek sürülerini tehditkâr unsurlar şeklinde resmederek devlet

²⁰⁶ BOA, HR. HMŞ.İŞO., 55/1, Tarih: 18 Teşrinievvel 1330/31 Ekim 1914.

²⁰⁷ Tarih Dergi (TD), "Sokak Hayvanları İçin En Kötü Yüzyıl" Erişim 6 Mart 2025.

²⁰⁸ Kübar Işık, "Modernleşmenin Mantığı: Geç Osmanlı Döneminde Kamu Sağlığı, Kuduzla Mücadele ve Sokak Köpekleri (1876-1916)", *Ombudsman Akademik* 20 (Ocak-Haziran 2024), 109.: İlgili karikatür için bkz. Ek-9.

müdahalelerini meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir.²⁰⁹ Bu meşrulaştırmaya başka bir örnek olarak, 1912’de İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa’nın (Topuzlu), İstanbul’u “Orta Çağ şehri” olarak tanımlayıp hijyen vurgusu yapması gösterilebilir. Topuzlu, İstanbul’un yaklaşık kırk yıl önceki durumunu değerlendirirken, şehrin genel temizlik sisteminin son derece yetersiz olduğunu, nakliyatın hayvanlarla yapıldığını ve sokakların hayvan dışkılarıyla kirlendiğini belirtir. Ayrıca halkın çöpü gelişi güzel sokağa attığını ve bu durumun sokaklardaki hijyen sorununu artırdığını ifade eder. O dönemde sokak temizliğinin sadece büyük caddelerde, o da oldukça ilkel yöntemlerle yapıldığını; düzenli bir çöp toplama sisteminin ve donanımlı bir belediye teşkilatının bulunmadığını vurgular. Topuzlu’ya göre, çöpçülerin kıyafetleri perişan hâlde olup bazıları dilencilere benzer şekilde davranmaktadır. Şehir altyapısının da son derece kötü durumda olduğunu, asfalt veya düzgün kaldırımların bulunmadığını, otomobil ile seyahatin neredeyse imkânsız hâle geldiğini belirtir. İstanbul’un Avrupa’nın yanı başında olmasına rağmen bir kasaba düzeninde yaşadığını dile getiren Topuzlu, kasapların sokakta hayvan kestiklerini, sokaklarda başıboş hayvanların dolaştığını ve gıda ürünlerinin hijyenik olmayan koşullarda satıldığını aktarır. Bu kötü tabloyu, belediye teşkilatının yetersizliği ve gelirlerin ihtiyaçlara oranla çok az olması gibi iki temel nedene dayandırır.²¹⁰

Toplumsal hijyen algısının yeniden inşasında yalnızca basın ve belediye söylemleri değil, aynı zamanda dönemin sağlık krizleri de belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle kuduz gibi bulaşıcı hastalıkların yarattığı korku hem halk arasında hem de idari mekanizmalar nezdinde hayvanlara yönelik müdahalelerin meşrulaştırılmasında önemli bir dayanak noktası olmuştur. Bu çerçevede, kamu sağlığı söylemi giderek yalnızca bir temizlik meselesi olmaktan çıkarak, doğrudan can güvenliğiyle ilişkilendirilen bir tehdit tanımı kazanmıştır.

Kuduz vakalarının yarattığı toplumsal panik, Osmanlı arşiv belgelerinde açıkça izlenebilen bir gerçekliktir. 2 Mart 1913 tarihli bir resmî yazışmada, Bakırköy ve Yeşilköy’de kuduz bir köpek tarafından yedi kişinin ısırılması olayında, Şehremini Cemil Paşa, hükümete yaptığı çağrıda İstanbul’un belirli semtlerinde kuduz kuşkusuyla harekete

²⁰⁹ Tanin, (20 Safer 1330 /9 Şubat 1912), 2,3

²¹⁰ Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 112,118

geçilmesi gereken köpekler görüldüğünü Dâhiliye Nezaretini 'ne iletmiş; bu can güvenliğini tehdit eden olguyla ilgili olarak merkezin görüşünü talep etmişti. Bakanlık yanıtında, kuduz vakalarının ortaya çıkışını ivedilikle önlemek ve yayılmasını engellemek bakımından derhal eyleme geçilmesinin zaruri olduğunu belirtirken, bu müdahalelerin toplum nezdinde gereksiz endişe ve rahatsızlık yaratmayacak, daha özenli ve gizli bir tarzda gerçekleştirilmesini istemiştir.²¹¹ Bu ikircikli tutum, Osmanlı bürokrasisinin kamu sağlığı ile sosyal huzur arasındaki gerilimde nasıl sıkıştığının çarpıcı bir örneğidir.

1914 yılına gelindiğinde, köpek itlafı politikaları giderek daha sert bir nitelik kazanmıştır. Mine Yıldırım'ın da belirttiği üzere, Osmanlı döneminin genel uygulaması, kuduz şüphesi taşıyan hayvanların doğrudan itlaf edilmesinden ziyade, gözetim altına alınarak Baytarhane Mektebi'ne sevk edilmeleri yönündeydi. Bu çerçevede, zorunlu hallerde gerçekleştirilen itlaf işlemlerinin dahi baytar gözetiminde ve belirli yasal usuller çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğine dair düzenlemeler bulunmaktaydı. Ancak bu tedbir temelli yaklaşım, Cemil Paşa'nın Şehremaneti'ni yönettiği dönemde önemli bir kırılma yaşamış; kuduzla mücadelede daha sert ve kapsamlı bir yöntem benimsenmiştir. Bu dönemde, köpeklerin kuduz taşıyıp taşımadıklarına bakılmaksızın, görüldükleri yerde zehirli etle beslenerek ya da kurşunlanarak öldürölmelerine karar verilmiştir.²¹²

Bu uygulamalar, devletin kriz yönetiminde şiddeti araçsallaştırmasını ve modernleşme söylemi altında biyopolitik kontrol mekanizmalarını normalleştirmesini yansıtır. Dönemin önemli düşünürlerinden Mehmet Tahir El-Mevlevî, *Sahipsiz Köpekler* başlıklı risalesinde, bir köpeğin zehirlenerek öldürölmesinin ardından temizlik işçileri tarafından sokak ortasında küreklerle parçalanmasını ayrıntılı bir şekilde aktararak, dönemin hayvanlara yönelik resmi ve toplumsal şiddet biçimlerini gözler önüne serer.²¹³ El-Mevlevî'nin bu tasviri, yalnızca fiziksel şiddeti belgeleme amacı taşımaz; aynı zamanda dönemin yerel idarelerinin hayvan itlafını teşvik eden politikalarını da

²¹¹ BOA, DH. İD., 102/29, Tarih: 27 Rabiülevvel 1331/ 06 Mart 1913

²¹² Yıldırım, "Sürgünden İtlafa, 'Mahallinde Öldürmeden' Ötanaziye: Hayırsızada Vâkâsının Ardından İstanbul'da Sokak Köpekleri", 890.

²¹³ Tahir El-Mevlevî, "Sahipsiz Köpekler", *Sebilürreşad* 20 Mart 1330 / 2 Nisan 1914, 68,69.

eleştirir. Özellikle köpek kuyruğu getirenlere 5 kuruş ödül verilmesi gibi uygulamalar, itlafı bireysel kazançla ilişkilendirerek kamusal bir şiddet pratiğini sıradanlaştırır.²¹⁴

Bu tür uygulamalar, II. Meşrutiyet sonrasında şekillenen modernleşme ve kentleşme anlayışının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira dönemin Batı merkezli hijyen söylemleriyle uyumlu biçimde, başıboş hayvanlar "tehdit unsuru" olarak konumlandırılmış ve bu tehdit, halkın da aktif katılımıyla bertaraf edilmek istenmiştir. El-Mevlevî'nin metni, bu anlamda erken Cumhuriyet Dönemi'nde daha kurumsal biçimlere evrilecek olan hayvan itlaf politikalarının hem ideolojik hem de toplumsal köklerine dair önemli bir eleştirel tanıklık sunar. Dolayısıyla risale, sadece ahlaki bir duyarlılığın ürünü değil; aynı zamanda modernleşme pratiklerinin dışlayıcı doğasına yönelik bir karşı duruş olarak da okunabilir.

Şehremaneti, hasta sayılarındaki artışa bağlı olarak sağlık sistemindeki yetersiz altyapıyı ve taşra bölgelerinde köpek toplama faaliyetlerinin ihmalkâr bir şekilde yürütülmesini sert bir dille eleştirmiştir. Yetkililer, özellikle kırsal kesimdeki yöneticilerin bu konuda gerekli hassasiyeti göstermediğini belirterek, sorunun kökünden çözümü için köpek popülasyonunun kontrol altına alınması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, salgınla mücadelede etkili olabilmek adına radikal önlemlerin kaçınılmaz olduğu vurgulanmış; mevcut krizin ancak hayvanların sistematik olarak ortadan kaldırılmasıyla aşılabileceği öne sürdüğü yazı şu şekildedir;

“Umumiyet itibariyle taht-ı tedaviye alınan iş bu malumatının gerek Dersaadet’e gerekse taşra için tesbit-i sabıkaya nisbeten gayet mütezayet ve muhal-i vesaireden kat kat fazla miktarda bulunması, köpekleri toplamak hususunda ihtimam edilmemesinden ve ba husus vilayat ve liva-ı müstakileden bazılarında bu hususa hiç itina edilmemesinden ileri geldiğinde şüphe yoktur. Asr-ı hazırda sarf-ı ihmal ve lakaydı yüzünden meldügiyet adedinin tezayidiyle birçok şahsiyetlerin heba olması katiyyen tecviz olunamayacağından ve bahusus bütün Memalik-i Osmaniye için açılmış olan iş bu Dâü’l-kelb müessesesinin bu kadar hastayı kabul ve tedavi edecek bir vaziyette olmadığı gibi şu zamanlarda tavşan bulmak hususunda birçok müşkilata maruz kalındığından bu hale çaresiz olmak üzere başıboş gezen bil umum kellabın toplattırılması ve imhası hususunun Şehremanet-i Aliyesine izbarı ve mülhakatta ve hiç olmazsa vilayat ve liva merkezinde dahi aynı suretle muamele edilmesinin vilayat ve livaya-ı müstakileye ta’minen tebliği heyet-i teftişeyeden ifade olunarak tebligat-ı lüzum-ü ifa edilmiş olmakla ona göre icra-ı icabı babında.”²¹⁵

²¹⁴ Obuz, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar, 105; Sümer, “Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi”, 2635.

²¹⁵ BOA, DH.EUM.LVZ., 30/101, Tarih: 26 Zilhicce 1333/4 Kasım 1915

Merkezi hükümetin, başıboş köpeklerin kontrollü biçimde ortadan kaldırılmasına yönelik talimatları farklı dönemlerde yeniden yayımladığı görülmektedir.²¹⁶ Ancak bu politikaların uygulama sürecinde, yalnızca toplumsal düzeyde değil, devletin kendi kurumları arasında da çeşitli uyumsuzluklar ve çatışmalar yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Üsküdar bölgesinde görev yapan Köpek Kontrol Memuru Bogos Efendi'nin, Selimiye Askerî Mezbahasına ait bir köpeği zehirlemeye çalışırken askerler tarafından uyarılması bu duruma örnek teşkil etmektedir.²¹⁷ Söz konusu arşiv kaydı, itlaf uygulamalarının yalnızca bir halk sağlığı veya kent düzeni meselesi olarak değil; aynı zamanda farklı devlet kurumları arasında yetki, mülkiyet ve uygulama biçimleri üzerinden şekillenen bir gerilim alanı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Kuduz riskini minimize etmeye yönelik olarak oluşturulan politikalarda yalnızca sokak köpekleri değil, evcil hayvanlar da çeşitli düzenlemelere tabi tutulmuştur. Sahipsiz köpeklerin bahçe veya konutlarda gizlenemeyeceği açıkça ilan edilirken, sahipli olanların ağızlık takılarak kamusal alanda kontrol altında tutulması zorunlu hâle getirilmiştir. Ayrıca, sahipli olmasına rağmen başıboş şekilde sokakta dolaşan köpeklerin de sokaktaki diğer hayvanlarla eşit muameleye tabi tutulacağı belirtilmiştir. Bu uygulamalar, salgın hastalıklarla mücadele stratejilerinin yalnızca başıboş hayvanlarla sınırlı kalmadığını; evcil hayvan sahiplerini de kapsayan geniş kapsamlı bir denetim mekanizması öngördüğünü göstermektedir.

Dönemin önde gelen entelektüellerinden Ahmet Rasim ve Refik Halid, İstanbul'daki köpek popülasyonunu kontrol altına alma politikalarını Batılılaşma sürecinin uygarlık anlayışı ve etik değerleri çerçevesinde eleştirerek, bu uygulamaların toplumsal ahlâk üzerinde yarattığı derin sarsıntılara dikkat çekmişlerdir. Her iki yazar da belediyenin baskıcı yöntemlerini, modernleşme çabalarının yarattığı çelişkileri yansıtan birer sembol olarak değerlendirmiştir. Toplumda köklü bir yer edinmiş olan merhamet kültürü ile devletin kurumsal şiddet mekanizmaları arasındaki çatışmayı hem edebi hem de sosyolojik bir bakış açısıyla irdilemişlerdir. Ahmet Rasim, *Yeni Gün* gazetesinde

²¹⁶ BOA, DH. UMVM., 95/48, Tarih: 24 Zilhicce 1333/02 Kasım 1915; BOA, DH. UMVM., 79/33, Tarih: 24 Zilhicce 1333/07 Kasım 1915; BOA, DH.EUM.MEM., 70/61, Tarih: 30 Zilhicce 1333/07 Kasım 1915.; BOA, DH.MB.HPS., 157/71, Tarih: 29 Zilhicce 1334/29 Aralık 1916.

²¹⁷ BOA, DH.EUM.KLU., 12/54, Tarih: 24 Ramazan 1333/25 Şubat 1917.

yayımlanan yazısında, köpeklerin sistematik olarak ortadan kaldırılması sürecinde uygulanan bedensel ve psikolojik şiddet unsurlarını çarpıcı betimlemelerle ortaya koymuştur.

“Yine şehir-i şehîrimizde yer yer, sokak sokak menazır-ı feciaya mı tesadüf edeceğiz? Dün biri “kuyruklu tevkifat” başlayacakmış, diyordu. Sordum: —Bunun da kuyruklu var mı? —Var ya... Gazetelerde okumadın mı? Bizim sokak köpekleri kaldırılacakmış! [...] Cidden söylüyorum ki hem kanlı, hem acıklı bir mesele! Bütün şehir yine ulumalar, inilti, kavgalar içinde kalacaktır! [...] Hayvancağızları tutmak için ilk teşebbüslerde kullanılan cism-i kışkaçları bir kere göz önüne getirin. O ne manzara idi?... Zavallılar!... Birden bire bellerinden yakalanırlar. Ondan sonra arabaya atılırlar. Daha sonra Hayırsız Ada’ya nefi edilirlerdi... [...] Kışkaççıyı gördüler mi başka bir perde üzerinde ulurlar, işitenler kulağı, kuyruğu kısar, tabana kuvvet kaçarlardı. [...] Fakat sonraları kışkaç tecrübeleri matlup olan neticeyi veremeyince (köfte usulü) icat edildi idi. [...] Bu zehirnek lokmadan biçare hayvan birkaç dakika sonra şiddetli bir ağrı ile kıvrınmaya başlar. [...] Kuyruk, bel ile bir hizada dimdik durur, gözler fırlar, bacaklar terk-i mukavemet etmiş gibi hareket etmez olur [...] Halkımız, öteden beri, ced-i mecid himaye-i hayvanat hissiyle müteallik olduğu için böyle bir hadise vukuunda yoğurt alıp içirenler bile görülürdü. [...] Çünkü belediye her kuyruk için beş kuruş ahiret-i itlafiye verirdi. İşte fikr-i ihtilastan bir kuyruğu maharet-i mahsusa ile ikiye böler, sahibine beş yerine on kazandırır! Nasıl? Ehil olan nerde olsa bir yağlı kuyruk bulur!”²¹⁸

Ahmet Rasim’e göre halkın bu politikalara tepkisi yalnızca bir direniş değil, aynı geleneksel değerlerin bir yansımasıdır. Onun bu tasvirleri, itlaf sürecinin acımasızlığını, halkın merhamet pratikleriyle karşılaştırarak modern belediyecilik anlayışının etik açmazlarını vurgular. Özellikle "beş kuruş" sistemi üzerinden yaptığı eleştiri, şiddetin bireysel çıkarlarla nasıl iç içe geçtiğini gösterirken, "yoğurt içirme" gibi geleneksel pratiklerin koruyucu refleksini toplumsal hafızanın bir parçası olarak yüceltir.

Refik Halid ise “Köpeklerle Dair” başlıklı yazısında, köpeklerin toplumsal statüsündeki dönüşümü nostaljik ve alegorik bir dil ile ele alırken köpeklerin trajedisini, geçmişin koruyucu ve uğurlu varlıklarıyla kıyaslayarak anlatır:

"[...] Bu bir mahalle köpeği idi, fakat zamane mahalle köpeği... Yani, o eski gürbüz, munkariz neslin mütereddi bir numunesi idi! Belli ki uzun bir mazâyıka, müthiş bir havf u hiras derdi geçirmiş olan felâket-dide bir neslin nasılsa bir köşede barınabilmiş kadîd bir bakiyesi idi. [...] Mahalle köpekleri de nihayet bu hale, bu zaafa, bu bî-kesliğe, bu perişanlığa mı düşmüştü? [...] Şimdi bakarken görüyorum ki biçare köpek koca şehrin içinde kendisini ne kadar kimsesiz ve bedbaht, ne kadar tehlikelerle muhat buluyordu. Hâlbuki vaktiyle [...] bütün bu sokaklarda onların borusu öterdi [...] halk sizi gözü gibi severdi, karnınızı doyurur, yavrularınıza mesken kurar, sakat ve alil kalanlarınızı tedavi ederdi. [...] Hatta sizi bugün zehirli etlerle idama mahkûm eden Şehremaneti yok mu, bu mücrim arabacıardan her köpek çiğneyişinde yirmi altı on para ceza-yı nakdi bile alırdı!

²¹⁸ Leyla Naldemir, *Yeni Gün (İstanbul Dönemi)’de Yayımlanan Ahmet Rasim’e Ait Yazıların Çeviri Yazıya Aktarımı ve İncelenmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 171, 173.

[...] Ah, beraber ne iyi ne dost yaşırdık! Bize siz uğur, bereket verirdiniz [...] Bunları söylerken gözümün önüne onu ebedî rahata kavuşturacak olan zehirli et parçası geliyordu.”²¹⁹

Refik Halid’in bu metni, köpeklerin geçmişteki "koruyucu" ve "uğurlu" statüsünün modernleşmeyle nasıl "kimsesizleşmeye" dönüştüğünü anlatır. Yazar, geçmişte köpek çiğneyen arabacılara ceza kesen belediyenin, aynı canlıları zehirle öldürmesi örneği ile değişimi gözler önüne serer.

Bu eleştirel yaklaşımların temelinde, dönemin siyasal ve toplumsal-ekonomik dinamikleri yer almaktadır. Örneğin, 1922 yılında Üsküdar ve Kadıköy’de yaşanan kuduz salgını, devletin hastalıkla mücadelede daha önce benimsediği ihtiyatlı stratejileri terk ederek şüpheli köpeklerin kitlesel olarak ortadan kaldırılması kararını almasına yol açtığı görülür.²²⁰ Cihan Özgün, bu köklü politika değişikliğinin arka planında Birinci Dünya Savaşı’nın tetiklediği ekonomik çöküş, altyapı eksiklikleri ve toplumsal huzursuzluk gibi faktörlerin etkili olduğunu vurgulamaktadır.²²¹ İstanbul doğumlu Bulgar gazeteci Hristo Brizitsov ise, Osmanlı toplumundaki hayvan haklarına ilişkin geleneksel anlayış ile modernleşme döneminde uygulanan sert yöntemler arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Brizitsov ‘un gözlemlerine göre, Osmanlı kültüründe hayvanların korunmasına dayalı pratikler, Batılılaşma politikalarıyla birlikte yerini araçsallaştırılmış bir şiddet kültürüne bırakmıştır. Özellikle sokak köpeklerinin aç bırakılması gibi uygulamaları, geleneksel değerlerle çatışan ve modern devletin otoriter yaklaşımını yansıtan bir olgunun yansımasıdır.²²² Bu gözlem, hayvanlara yönelik tutumun nasıl değiştiğini ve bu değişimin toplumsal yansımalarını anlamak açısından önemlidir.

Dönemin entelektüel çevrelerinden gelen itirazlara rağmen, gazetelerde yer alan haberler köpek popülasyonunu azaltma politikalarının giderek sertleştiğini göstermektedir. Örneğin, *Tasvir-i Efkâr* gazetesi, kamu yararı gözetilmesi gereken köpek popülasyonu kontrolü hizmetinin aylık 45 lira karşılığında özel şahıslara ihale edildiğini

²¹⁹ Refik Halid, “Köpeklerle Dair”, *Ay Dede*, (3 Recep 1340 / 2 Mart 1922,) 3.

²²⁰ BOA, DH. UMVM., 96/38, Tarih: 08 Zilkade 1340 / 3 Temmuz 1922.

²²¹ Cihan Özgün, “Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Darü’l-kelb (Kuduz Hastalığı)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 32/2 (2017), 524.

²²² Hristo Brizitsov, *İstanbul’dan Mektuplar-Bulgar Gazetecinin Gözüyle 1932’de Şehir*, çev. Hüseyin Mevsim (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 136,137.

öne sürmektedir.²²³ *Peyam-ı Sabah* gazetesi, halka başıboş köpekleri anında öldürme yetkisinin verilmemesini eleştirmiş ve bu tutumuyla şiddet içerikli eylemlerin meşrulaştırılmasına dolaylı olarak katkı sağlamıştır.²²⁴

Hayırsız Ada vakasının ardından İstanbul’da kurulan Himaye-i Hayvanat Cemiyetinin hayvanları koruma iddiasını yaygınlaştırmasına rağmen, uygulamada kitlesel itlaf politikasına karşı çıkmaması veya yeterli tepki göstermemesi, söylem ile pratik arasında belirgin bir uyumsuzluk ortaya koymaktadır. 1922 yılında *İkdam* gazetesinde yayımlanan duyuruda, İstanbul’dan ayrılanların sokak hayvanlarını terk etmek yerine cemiyete teslim edilmesi talep edilirken, bu hayvanların “acısız yöntemlerle” yaşamlarına son verilebileceği ifade edilir.²²⁵ Bu durum, hayvanları korumayı amaçlayan bir kuruluşun kitlesel imha politikasını benimsemesinin paradoksunu yansıtır. Cumhuriyet’in ilanı sonrasında da karşımıza çıkacak olan benzer uygulamalar, söylem ile pratik arasındaki uyumsuzluğu daha da belirgin kılar; böylece, hayvan hakları idealleri ile idari mekanizmaların işleyişi arasındaki uçurum ortaya konur.

²²³ Yıldırım, “Sürgünden İtlafa, ‘Mahallinde Öldürmeden’ Ötanaziye: Hayırsızada Vâkâsının Ardından İstanbul’da Sokak Köpekleri”, 890.

²²⁴ Yıldırım, “Sürgünden İtlafa, ‘Mahallinde Öldürmeden’ Ötanaziye: Hayırsızada Vâkâsının Ardından İstanbul’da Sokak Köpekleri”, 893.

²²⁵ *İkdam* (23 Teşrinisani 1338/23 Kasım 1922), 3.

4. BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAYVAN HAKLARININ HUKUKİ GELİŞİMİ (1923-1950): YASAL ÇERÇEVE VE PATİKTEKİ YANSIMLARI

Bu bölümde, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923–1950) Türkiye'nin hayvanlara yönelik hukukî yaklaşımı, dönemin toplumsal dönüşüm dinamikleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Cumhuriyet'in ilanı sonrası Osmanlı mirası üzerinde şekillenen yeni ulus devlet, sadece siyasal ve toplumsal kurumlarını değil; doğa, hayvan ve insan ilişkilerini belirleyen normatif çerçeveyi de yeniden inşa etmiştir. Savaşların ve göçlerin yol açtığı demografik ve ekonomik tahribat, insan kaynakları kadar tarımsal üretimden askerî lojistiğe kadar birçok alanda stratejik bir öneme sahip olan hayvan varlığı üzerinde de derin etkiler yaratmıştır. Bu bağlamda, devletin hayvanlara dair benimsediği politikalar, “hak” temelli bir etik anlayıştan ziyade, kamu sağlığı, ekonomik üretkenlik ve toplumsal düzeni önceleyen pragmatik kaygılar doğrultusunda biçimlenmiştir.

Bölüm, bu çerçevede iki temel eksenle yapılandırılmıştır: İlki, Muzır Hayvanların İtlâfı Hakkında Kanun, 442 Sayılı Köy Kanunu, Belediye Kanunu ve 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu gibi düzenlemeler üzerinden, dönemin hayvan algısını şekillendiren normatif yapının analizidir. Bu düzenlemelerde hayvanlara tanınan koruma, çoğunlukla insan merkezli faydacılık ilkesine dayandırılmış; hayvanlar canlı ve özerk varlıklar olarak değil, çoğu zaman “zararlı”, “kullanışlı” ya da “mülkiyet unsuru” olarak tanımlanmıştır. İkinci eksen ise, bu yasal metinlerin pratikte nasıl uygulandığını, toplumun ve yerel yönetimlerin bu düzenlemelere nasıl tepki verdiğini kapsamaktadır. Karikatürlerden gazetelere, Meclis zabıtlarından fetvalara uzanan çok katmanlı kaynaklar üzerinden dönemin hukuk-toplum ilişkisi sorgulanarak, yasa ile uygulama arasındaki açıklık ortaya konmaktadır.

Bu çerçevede bölüm, sadece hayvanlara ilişkin normatif çerçevenin tarihsel bir dökümünü sunmakla kalmayıp, aynı zamanda modernleşme projesinin hayvan bedeni üzerindeki tahakküm biçimlerini ve bu sürecin toplumsal, ahlaki ve ideolojik boyutlarını

da analiz etmeyi hedeflemektedir. Özellikle kargaların, kedilerin, köpeklerin ve “zararlı” olarak sınıflandırılan diğer hayvan türlerinin itlaf edilmesine yönelik uygulamalar; dönemin sağlık, kent yönetimi ve toplumsal kontrol pratikleriyle doğrudan ilişkilendirilmekte, böylece hayvanlara dair anlayışın hem kurumsal hem de kültürel boyutlarıyla çok yönlü bir çözümlemesi yapılmaktadır.

4.1. YASAL ÇERÇEVE

4.1.1. Muzır Hayvanların İtlâfı Hakkında Kânun

10 Ocak 1924 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren bu düzenleme, ayı, tilki ve yaban domuzu gibi belirli memeli türlerini “zararlı” olarak ilan etmiştir. Bu çerçevede, köylülerin toplu av etkinliklerine katılımı zorunlu tutulmuş; katılmayanlara ise para cezası uygulanmıştır.²²⁶ Uygulamanın hayata geçirilme sürecinde, kargaların da bu listeye dâhil edilip edilemeyeceğine ilişkin tartışmalar yaşanmış ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

TBMM Zabıt Ceridesi kayıtlarına göre, Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey, kanunun çerçevesinde yalnızca vahşi memelileri değil, kargaları da kapsamına alması gerektiğini savunmuştur. Kendi yaşadığı tarımsal kayıplardan kaynaklanan hatıralarını dile getiren Hilmi Bey, özellikle Edirne çevresindeki tarlalarda gökyüzünü kaplayan kara bulutları andıran karga sürülerinin neden olduğu zarara işaret ederek yasa metninin kapsamını genişletme önerisinde bulunmuştur.²²⁷ İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura, kanun taslağının yalnızca dört ayaklı memelileri muhatap aldığını vurgulamıştır. Buna karşılık Tunalı Hilmi Bey, kargaların da tarlalara verdiği zararları örnekleyerek iki ayaklı türlerin de zararlı hayvan kapsamına eklenmesi gerektiğini savunmuş; böylece milletvekilleri arasındaki görüş ayrılıkları açıkça ortaya çıkmıştır.²²⁸

Tunalı Hilmi Bey'in sahadaki gözlemlerine dayanan itirazları ile Yusuf Akçura'nın metinsel yoruma dayalı yaklaşımı, kanun metninin nihai biçiminin

²²⁶ *T.C Resmî Gazete*, 10.01.1924 S.51

²²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt.4 Devre 2 İçtima.74. 26 Kânunuevel 1339 / 8 Ocak 1924.

²²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt.4 Devre 2 İçtima.74. 26 Kânunuevel 1339 / 8 Ocak 1924.

oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda kargaların maddeye dahil edilip edilmeyeceği hususunda yapılan oylamada Encümen, kargaların itlafı kapsamının yalnızca dört ayaklı hayvanlara mahsus olduğunu beyan etmiş ve kargaların maddeye dahil edilmesi teklifi reddedilmiştir. Bu gelişme, tartışmanın parlamenter düzeyde nasıl seyredildiğini ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır.²²⁹

Kanun metni etrafındaki tartışmalar, yalnızca TBMM çatısı altında yürütülmekle kalmamış; Çorum Vilayet Genel Meclisi ile Meclis arasındaki yazışma ve fetva süreçlerinde de önemli bir yer bulmuştur. Çorum Müftüsü'nün verdiği fetvada kargaların itlafının dinî açıdan caiz görülmediği, ayrıca şehir içinde silah kullanımına yol açabileceği gibi idari düzeni zedeleyebilecek sakıncalar bulunduğu belirtilmiş ve bu gerekçelerle vilayet düzeyinde yapılan talep geri çevrilmiştir.²³⁰ Söz konusu fetva, Ziraat Müdürlüğü'nün taleplerine itiraz etmekle kalmayıp milletvekillerinin soru önergelerinde eleştiri zemini oluşturmuştur; örneğin Antalya Milletvekili Rahmi Bey, 5 Aralık 1923 tarihli soru önergesinde fetvayı akıl dışı ve kabul edilemez bulduğunu açıkça ifade etmiştir.²³¹ Meclis kürsüsünde ise Şeriye Vekili Mustafa Fevzi Efendi'nin, Çorum Müftüsü'nün fetvasını hatalı değerlendirerek görevden alınma kararını duyurması, milletvekilleri arasında geniş yankı uyandırmış; bazı milletvekilleri “Allah razı olsun!” nidaları ve alkışlarla destek verirken, Isparta Milletvekili Hafız İbrahim Efendi başta olmak üzere bir grup vekil, kararı haksız ve aşırı bulduklarını ifade etmiştir.²³²

İlginç bir çelişki olarak, yasa metnine kargaların dahil edilmemesine rağmen, pratikte bu kuş türüne karşı da zorunlu kontrol uygulamalarının devreye sokulduğu görülmüştür. Nitekim resmi kayıtlarda, yalnızca 1926 yılı içinde 114.000 karganın sistematik yöntemlerle ortadan kaldırıldığı görülmektedir.²³³ Bu durum, yasama iradesi ile sahadaki pratikler arasındaki uyumsuzluğun somut bir göstergesidir. Devletin kargaların itlafı politikası, uygulama sürecinde sadece yasa metninin sınırlarıyla sınırlı kalmayıp pratikte yoğun av faaliyetlerine de yansımıştır. Kanunun ilanından bir yıl kadar

²²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt. 2, Devre:2, İçtima: 74. 26 Kânunuevvel 1339/ 8 Aralık 1924. 479,480.

²³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.4, D.2, İ.80, 07 Kânunusani 1340 / 7 Ocak 1924, 705.

²³¹ *BCA*, 30.10.0/6.33.19, 06 Kânunuevvel 1341 / 6 Aralık 1923.

²³² *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.4, D.2, İ.80, 07 Kânunusani 1340 / 7 Ocak 1924, 705; Ayrıca bkz. “Meclis Şeriye Vekilini Şiddetle Alkışladı – Türkiye Cumhuriyeti’ne Çok Layık Bir Şeriye Vekili”, *Yenigün*, (08 Kânunusani 1340 / 8 Ocak 1924), 1.

²³³ *Cumhuriyet*, (28 Nisan 1927), 3.

kısa bir sürede, sadece kargalar için tutulan kayıtlara göre itlaf edilen karga sayısının yaklaşık 200 bin olduğu diğer türlere yönelik müdahaleler de eş zamanlı şekilde sürdürüldüğü görülmektedir.²³⁴ Bir milletvekilinin görüşüne göre, esas hedefin domuzların öldürülmesi olduğu ifade etmiştir.²³⁵

Bu politikaların eleştirisi, dönemin muhalif seslerinden olan Bedri Ziya'nın 1928'de *Vakit* gazetesinde yayımladığı “Karga Düşmanlığı” başlıklı yazısında da yer bulmuş; yazıda, kargaların köpeklerden sonra toplumsal nefretin hedefi haline getirilmesinin mantıksızlığı vurgulanmaktadır.²³⁶ Buna rağmen, devlet ve toplum arasındaki iş birliğinin (cezalar nedeniyle mecburi olarak sağlanan) çerçevesinde, kargaların öldürülmesi uygulamaları sistematik bir biçimde devam etmiş; hatta bazı dönemlerde toplu av düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir.

Devletin uyguladığı zorunlu av yükümlülüğü, dönemin basın organlarında eleştirel ve ironik üslupla yansıtılmıştır. Örneğin, 1927 tarihli *Vakit* gazetesinde yayımlanan karikatürde, “Ceza ödememek için piliç aldım!” benzetmesiyle yetkililere yönelik eleştiriler, halkın bu zorunlu uygulamalara karşı geliştirdiği yaratıcı kaçış yollarını ortaya koymuştur.²³⁷ Benzer nitelikte, 1928'de Bakırköy'deki balıkçıların, devletin cezalarından kurtulmak amacıyla avladıkları kargaların kafalarını balık sepetlerine koyarak “Lüfer de var, karga da var!” sloganıyla satışa sunmaları, uygulamanın yarattığı çarpıklığın mizahi bir dille yansıtılmasına örnek teşkil etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin 22 Şubat 1928 tarihli haberinde, bu uygulama “eğlenceli bir ticaret” olarak nitelendirilse de aslında zorunlu itlaf politikalarının yarattığı sosyal ve ekonomik baskıyı yansıtmaktadır.²³⁸

Son Posta gazetesinde, karga itlafı meselesi ve THKD'nin uygulamalarına karşı oldukça sert bir dille eleştirilmiştir. Gazetede yayımlanan ilgili yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

²³⁴ Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye*, 117.

²³⁵ İfadesinde şunu da belirtmiştir: “serçeyi çocuklar da öldürür”; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 13/1, D. 2, İ. 50, 08 Şubat 1341 / 21 Şubat 1925, 215.

²³⁶ *Vakit*, (8 Mart 1928), 5.

²³⁷ *Vakit*, (20 Aralık 1927), 1.

²³⁸ Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye*, 126.

“İçki Düşmanları Cemiyeti gibi, tescil edilmemekle beraber, kendi kendine reissiz, kâtipsiz ve merkez-i umumîsiz bir cemiyet پیدا oldu: Karga Düşmanları Cemiyeti... Memlekette ne kadar silah tutan, kesesi mangır tutmayan adam varsa, hep bu cemiyetin âzası... Havalarımızda kara birer leke gibi dolaşan, bu çirkin sesli kuşların ekinlere, meyve ağaçlarına verdiği zarar saymakla bitmediği için hükümet bir kanunla karga avına resmen cevaz verdi!”²³⁹

Aynı gazetede yayımlanan bir karikatürde ise, yaralı bir karganın ağzından kaleme alınan bir metin aracılığıyla, insan eliyle uygulanan şiddetin ve bu şiddetin doğaya yönelik çarpık meşrulaştırma biçimlerinin ironik biçimde eleştirildiği görülmektedir:

“Ey medeni geçinen insan düşünki nihayet bir kargayım. Ateş olsam cürmüm kadar yer yakarım. Halbuki, sizin eliniz erer, gücünüz her şeye yeter. Havada, karada, denizin altında çeşitli silahlarınız var. Ben yesem yesem bir dönüm tarlanın ekinini, altı ayda yerim. Sizler, bir harp halinde, ayına varmadan hemcinsinizden birkaç bin kişinin başını yersiniz!”²⁴⁰

Bu ifadeler, yalnızca hayvanlara yönelik şiddeti değil, aynı zamanda insanın kendi türüne karşı uyguladığı yıkıcı gücü de sorgulamakta; karga itlafi politikalarının ahlaki zeminini tartışmaya açmaktadır. Aynı gazetenin, vurulmuş bir karganın ağzından aktarılan dramatik ifadeler ise dikkat çekici bir biçimde, insan-doğa ilişkisine dair felsefi bir sorgulama içermektedir:

“Ey zalim avcı ne günahım vardı ki, bana kaydın? [...] Ne yapalım ki hilkat beni karga, sizi insan yaratmış. Siz insan, ben karga oldukça... bende bu zaaf sizde bu kuvvet bulundukça her zaman siz haklısınız ben haksız. Peki ama karga yaratılmamak elimde miydi? Karga yaratıldıktan sonra da zararlı bir mahlukat olmamak mümkün mü idi?”²⁴¹

Bu satırlar, insanın doğa üzerindeki keyfi tahakkümünü, türlerin “zararlı” biçiminde kategorize edilmesindeki antroposentrik çarpıklığı ve doğanın asli öznelerinden biri olan hayvanların nasıl dışlayıcı bir dille nesneleştirildiğini eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, dönemin diğer basın organlarında yer alan benzer eleştiriler de dikkat çekicidir. 1938’de *Kurun* gazetesinde yayımlanan bir sohbette, güvercini THKD’ne tedavi ettirmeye niyetlenen kişi, arkadaşının bu derneğin yarası bile olmayan kedileri öldürmeyi kendine vazife edindiğini hatırlatmasıyla, aynı kuruluşun güvercinin

²³⁹ *Son Posta*, (15 Şubat 1933),6.

²⁴⁰ *Son Posta*, (15 Şubat 1933),6.

²⁴¹ *Son Posta*, (15 Şubat 1933),6.

bakım ve tedavisine de yanaşmayacağı konusunda uyarıldı.²⁴² Şehir merkezinde kargaların bulunmasının zorluğu, halkın köylerden karga temin etme yönünde hareket etmesine yol açmış; aynı zamanda, insanların işlerini bırakıp karga peşinde koşmaları ve kırsal-kentsel alanlar arasındaki uyumsuzluk, taleplerin kırsal alanlarda yoğunlaşmasına neden olmuştur.²⁴³

1930'lı yıllara gelindiğinde, konu gündemden düşmemiştir. 1932 yılında Eminönü Kaymakamlığı, kent sokaklarını “kirlettiği” gerekçesiyle kargalara karşı silahlı mücadele başlatma kararını, gazetelere gönderdiği resmi yazıyla duyurmuştur.²⁴⁴ Bu gelişme, İstanbul'daki bir gazetenin savcılığa “Şehir içinde silah kullanmanın yasal sakıncası var mı?” şeklinde soru yöneltmesine neden olmuş; savcılık ise silah kullanımının kanunlara aykırı olduğunu belirterek, bu yönde girişimde bulunanlara dava açılacağını ifade etmiştir. Buna karşın, Vali Muavini Fazlı Bey, kargaların verdiği zararı önlemenin kamu yararı gereği olduğunu vurgulamış ve kanunlar çerçevesinde her türlü tedbirin alınabileceğini, hatta silah kullanımının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş; Fazlı Bey, kaymakamların yetki ve sorumluluklarına müdahale edilmemesi gerektiğine işaret etmiştir.²⁴⁵

Bu çok katmanlı süreç, devletin uygulamaya koyduğu zorunlu av politikasının toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutlarını ortaya koyarken, halkın yaratıcı direnişi ile uygulamadaki çarpıklıkların; dönemin politikalarının ne kadar tartışmalı ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Konu bağlamında, *Muzır Hayvanların İtlâfi Hakkında Kânunun* yanında iki diğer kanun da dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, 1944'te 4541 sayılı Kanun ile mahalle muhtarlarına “Hayvanların öldürülmesi için kullanılacak silâh ve saireyi mücadele mevsiminde mücadele heyetinden makbuz mukabilinde alarak tevzi etmek ve mevsim hitamında silâhları ve kullanılmamış maddeleri toplayarak heyete teslim etmek”²⁴⁶

²⁴² *Kurun*, (28 Haziran 1938), 7. Ek olarak, dönemin gazetelerinde, derneğe eski adı olan İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti'ne atfen bazen “Cemiyet” demeyi tercih etmiş; burada bahsi geçen “Cemiyet” Türkiye Hayvanları Koruma Derneği'ni ifade etmektedir.

²⁴³ *Vakit*, (13 Şubat 1940), 2; *Akşam*, (4 Nisan 1940), 3.

²⁴⁴ “Karga meselesi!”, *Vakit* (7 Nisan 1932), 1.

²⁴⁵ *Vakit*, (7 Nisan 1932), 1.

²⁴⁶ *T.C Resmî Gazete*, 15 Nisan 1944, S. 5682.

yetkisinin verilmesidir. Diğeri ise 1937 yılında resmileşen *Kara Avcılığı Kanunu*'dur. İlgili düzenlemede, herhangi bir dönemsel veya coğrafi kısıtlama olmaksızın itlaf edilebilecek hayvan grupları açık biçimde kategorize edilmiştir. Buna göre, muzır olarak tanımlanan türler üç ana başlık altında toplanmıştır: memeliler (örneğin vaşak, kurt, çakal, yaban domuzu, pars, sırtlan ve kaplan), kuşlar (özellikle tarım alanlarında zararlarıyla öne çıkan kargalar) ve yerde sürünenler. (Yılanlar ve kaplumbağalar)²⁴⁷ Bu sınıflandırma, dönemin hayvanlara yönelik algısını ve insan-merkezli tarımsal kaygıların mevzuat üzerindeki etkisini yansıtan dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

4.1.2. 1924 Tarihli 442 Sayılı Köy Kanunu

1924 tarihli 442 sayılı *Köy Kanunu*, erken Cumhuriyet'in hayvanlara ilişkin hukukî söylemini anlamak açısından paradigmatik bir örnek teşkil etmektedir.²⁴⁸ Kanunun "Köylünün Mecburi İşleri" başlıklı kısmında yer alan hükümler, Osmanlı'nın hukuk geleneğindeki hayvan refahına dair izleri taşıırken, modern devletin sosyal düzenlemeci rolünü de yansıtmaktadır. Örneğin, "Bir hayvana götüremeyecek kadar yük yükletmemek" hükmü, Osmanlı dönemindeki hayvan koruma politikalarının devamı niteliğindedir. Diğer yandan, "Birdenbire yıkılarak altında adam ve hayvanat kalacak derecede çürümüş duvar veya damları yıktırmak veya tamir ettirmek" ve "Bir yeri kazarak başkalarının hayvan ve davarlarının düşüp ölmesine sebep olmamak" gibi maddeler, insan ve hayvan yaşamını risklere karşı ortak bir kamusal sorumluluk çerçevesinde ele alan önleyici tedbirler içerir. Bu hükümler, hayvanları salt "ekonomik değer" olarak konumlandırırsa da pratikte zarar görmelerini engelleyen bir işlev üstlenmiştir.

4.1.3. Türk Ceza Kanunu

765 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ise hayvanlara yönelik korumayı dolaylı ve insan-merkezli bir perspektifle düzenleyerek, dönemin hukuk sisteminin hayvanları "mal" statüsüne indirgeyen araçsal yaklaşımını yansıtır. Kanun metninde hayvanlara

²⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.17, D.5, İ.52, 5 Mayıs 1937, 137; T.C. Resmî Gazete, Teşrinievvel 1336 / 13 Mayıs 1937, S. 3603.

²⁴⁸ T.C. Resmî Gazete, 07 Nisan 1924. S.68.

ilişkin hükümler, mülkiyet haklarının ihlali üzerinden kurgulanmıştır. Bu bağlamda, kanunun hayvanları bireysel mülkiyetin bir uzantısı olarak değerlendirdiği görülmektedir. Örneğin TCK'nın 521. maddesinde,

“Her kim, bilâ mucip (haklı bir sebep olmaksızın) başkasına ait bir hayvanı öldürür veya işe yaramayacak hâle koyarsa, sahibinin şikâyeti üzerine dört aya kadar hapis ve yüz liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olur. [...] Tarla veya arazisine zarar veren kuş veya kümes hayvanlarını öldüren kişi cezalandırılmaz.”²⁴⁹

Hükmü, hayvanların korunmasını bireysel mülkiyet hakkının bir uzantısı olarak tanımlar. Bu düzenleme, tarım toplumunun üretim dinamikleriyle uyumlu şekilde, “mülkiyetin korunması” ile “zararın önlenmesi” arasında pragmatik bir denge kurar. Özellikle son fıkrada, insanın ekonomik çıkarının hayvanın yaşam hakkına üstün tutulması, dönemin hukuk felsefesindeki antroposentrik (insan-merkezli) perspektifi somutlaştırır. Diğer yandan, “vahşi ve tehlikeli hayvanların başıboş bırakılmasını, muhafazasında ihmal edilmesini veya kuduz şüphesi taşıyan hayvanların yetkililere bildirilmemesini” on beş güne kadar hafif hapis cezasıyla yaptırıma bağlayarak, toplum sağlığı ve güvenliğini önceleyen bir yaklaşım benimser.²⁵⁰ Bu hüküm, hayvanların kontrolsüz varlığının insan yaşamına oluşturduğu riskleri minimize etmeyi hedeflerken, dolaylı olarak hayvanların izole edilmesini veya tasfiyesini meşrulaştırır. Nitekim, cezai yaptırımların hafifliği ve uygulama denetimlerinin eksikliği, bu düzenlemelerin sembolik bir işlevi aşamadığını gösterir.

TCK'nın bir diğer maddesi olan “Sirkat, meskûn bir hanenin doğrudan doğruya müstemilatından olan veya duvarla çevrilmiş bulunan mahallindeki hayvan hakkında işlenirse, Failin göreceği ceza, üç seneden altı seneye kadar ağır hapidir.”²⁵¹ hükmü, hırsızlık suçunu nitelikli hâle getiren unsurlar arasında hayvanların konumunu da düzenler. Burada, hayvanların “ev dokunulmazlığı” ile ilişkilendirilmesi, onları insan mekânının bir parçası olarak kurgulayan mekânsal bir mülkiyet anlayışını yansıtır. Ancak bu koruma, hayvanın içsel değerinden ziyade, insanın özel alanının ihlaline karşı tepkiseldir.

²⁴⁹ *T.C Resmî Gazete*, 1 Mart 1926. S.320.

²⁵⁰ *T.C Resmî Gazete*, 1 Mart 1926. S.320.

²⁵¹ *T.C Resmî Gazete*, 1 Mart 1926. S.320.

TCK'dan dikkat çeken istisnai bir örnek ise hayvanların fiziksel refahına yönelik getirilen sınırlı bir düzenlemedir: “Bir kimse hayvanlara karşı insafsızca hareket eder veya lüzumsuz yere döver veya yaralar yahut aşikâr surette haddinden fazla yorulacak derecede zorlarsa on liraya kadar hafif cezayı nakdiye mahkûm olur.”²⁵² hükmüdür. Bu madde, hayvanların fiziksel refahını korumaya yönelik erken dönem bir adım olarak okunabilir.

TCK'nın genel çerçevesi incelendiğinde, kanunun hayvanları “mülkiyet nesnesi” olarak konumlandıran ve korumayı sahiplerinin ekonomik haklarıyla sınırlandıran yaklaşımı öne çıkar. Hayvanların yaşam hakkı, duygusal bütünlüğü veya ekolojik değeri gibi modern kavramlar, dönemin sosyo-hukuki paradigmasında yer bulmamıştır. Nitekim, TCK'daki düzenlemelerin tamamı, Roma Hukuku'ndan miras dominium (mutlak mülkiyet) anlayışıyla uyumlu şekilde, hayvan bedenini insanın tasarruf alanına hapseden bir zihniyetin ürünüdür.

4.1.4. 1930 Tarihli Belediye Kanunu

1930'da yürürlüğe giren Belediye Kanunu, mahallî idarelerin yetki alanını genişleterek kent yönetiminde hayvan popülasyonunu denetim altına alma sorumluluğunu da belediyelere tevdi etmiştir. Söz konusu düzenleme, “salgın ve bulaşıcı insan ile hayvan hastalıklarının önlenmesi ve yayılmasının engellenmesi” görevini açıkça tanımlayarak, o dönemin halk sağlığı stratejilerinin kapsamını yalnızca insan sağlığıyla sınırlı kalmayacak şekilde genişletmiştir. Bu yaklaşım, zoonotik hastalık tehlikesinin erken dönemlerde fark edildiğine işaret eden yenilikçi bir adım olarak değerlendirilebilir; ancak pratik uygulamada hayvanlara yönelik gerçekleştirilen tıbbi müdahalelerin etik çerçevesi ve refah ölçütleri hakkında yeterli standart sağlanmadığı görülmektedir. Kanun metninin sahip olduğu geniş yoruma imkân tanıyan ifadeler, “salgınla mücadele” adı altında toplu itlaf gibi sert yöntemlere yasal zemin oluşturma potansiyeli barındırmış; bu durum, koruma amaçlı düzenlemenin amaç dışı ve yüzeysel kalmasına yol açmıştır.

Diğer yandan, “binek araba ve hayvanları [...] azami haddi istiabisini (en fazla ne

²⁵² T.C Resmî Gazete, 1 Mart 1926. S.320.

kadar yük taşıyacağını) ve tahammül derecelerini [...] murakabe" etme yetkisiyle, hayvanların çalışma koşullarını denetim altına alma hedefini taşır. Bu düzenleme, özellikle at arabalarında kullanılan hayvanların aşırı yük altında çalıştırılmasını engellemeyi amaçlarken, “başı boş hayvanları tutmak” ifadesiyle de kentsel mekânın “istenmeyen” canlılardan arındırılmasını kurumsallaştırır.²⁵³ Ancak, bu denetimlerin pratikte ulaşım güvenliği ve kent estetiği odaklı yürütülmesi, hayvan refahını ikincil plana itmiştir.

4.1.5. 1932 Yılında Yayımlanan Tamim

1932’de çıkartılan resmi genelgeyle kuduz vakalarına karşı önleyici tedbirler ilan edildi, Cumhuriyet’in erken dönemindeki hukuki düzenlemelerin insan merkezli pragmatizmini ve biyopolitik tahakküm pratiklerini somutlaştıran kritik bir örnektir. Dönemin gazetelerinde yer alan haberler incelendiğinde, tamimin çıkarılmasının nedeninin kuduz hastalığının yayılması olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin yetkilileri, halk sağlığını tehdit eden bu duruma karşı acil önlemler alma gereği duymuş ve hayvanların kontrol altına alınması için yasal düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir.²⁵⁴

1932 yılında çıkarılan tamimde, özellikle köpekler tarafından ısırılan kişilerin sayısının artması, bu hayvanlara karşı genel bir mücadele yürütülmesini zorunlu kılmış; tedavi merkezlerine gönderilen kişilerin önemli bir kısmının sahipli köpekler tarafından ısırıldığı, aynı zamanda sahipsiz köpeklerin de kayda değer ölçüde ısırmalara neden olduğu göz önünde bulundurularak; mücadele kapsamına hem sahipli hem de sahipsiz köpeklerin dâhil edilmesine karar verilmiştir. Tamimin tam metni şu şekildedir:

“Muhtelif vilâyetlerimiz dahilinde kuduz şüpheli köpekler tarafından ısırılarak tedavihanelere sevk edilen eşhas adedinin çoğalmakta olduğu anlaşılmıştır. Sık sık tekerrür eden ve hemen birçok mıntıklarımızda eksik olmayan ısırık vakalarının bu suretle tevali, köpeklere karşı umumî bir mücadele yapılmasını istilzam edecek bir derecede ehemmiyet kesbeylemiş olduğundan; keyfiyet hakkında bütün alâkadarların nazar ve dikkatlerinin celbine lüzum hissedilmiştir. Muhtelif mıntıklardan alınan malûmata göre, tedavihanelere sevk edilen eşhasın bir kısmı sahipsiz, bir kısmı ise sahipli köpekler tarafından ısırılmış olup; en mühim kısmı sahipli köpeklerin sebep olduğu vakalar teşkil etmektedir. Binaenaleyh yapılacak mücadelenin sahipli ve sahipsiz bütün köpeklere teşmil edilmesi lâzım gelmektedir. Yapılacak mücadelede şu esaslar takip edilecektir:

²⁵³ T.C. Resmi Gazete, 14 Nisan 1930 S.1471.

²⁵⁴ Akşam, (14 Mayıs 1932), 2; Son Posta, (17 Mayıs 1932), 11.

- a) Sahipsiz bütün köpekler itlaf edilecektir.
- b) Şehir ve kasabalar dahilinde beslenen sahipli köpekler, hiçbir suretle başıboş olarak mahalle aralarında, çarşı ve pazarda dolaştırılmayacaktır; dolaştırmak isteyenler, hayvanın ısırmasına mahal bırakmamak üzere ağız ve burnuna maske takmaya mecbur tutulacaktır. Bu husus, belediyelerce neşredilip ilân edilerek şiddetle murakabe edilecek ve muhalif hareket edenler hakkında ceza tatbik edilecektir.
- c) Maskesiz dolaştığı görülen köpeklerin itlaf edileceği halka tefhim edilecektir.
- d) Köylerdeki sahipli köpekler gündüzleri bağlanacak; yalnızca geceleri bekçilik işini görebilmeleri için serbest bırakılacaktır. Bu mecburiyet, köy ihtiyar heyetleri vasıtasıyla köylülere tamim edilecek, riayet etmeyenlerin köpekleri itlaf edilecektir.

Köpeklerin itlafında kullanılacak zehir masrafları şehir ve kasabalar belediyelerine ait olup; zaruret halinde ve vilâyet makamınca lüzum gösterilirse Vekâletimizce sarı hastalıklar tahsisatından muavenet bulunulacaktır. Mahallince münasip görülen yerlerde başıboş köpeklerin kurşunla itlafı daha amelî olacaktır. Tamim muhteviyatının dikkatle takip ve tatbiki, esbabın temini ve vilâyet dâhilinde bu hususta yapılan icraat hakkında Vekâlete peyderpey malûmat verilmesi ehemmiyetle rica olunur.”²⁵⁵

Görüldüğü üzere tamimin hükmü çerçevesinde, sahipsiz köpeklerin kitlesel itlafı öngörülürken, şehir ve kasabalarda beslenen sahipli köpeklerin de başıboş dolaştırılmaması gerektiği belirtilmiş; köpek sahiplerine hayvanlarının ağız ve burunlarına maske takma zorunluluğu getirilmiş, bu kurala uymayanlara belediyeler tarafından ceza uygulanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, maskesiz köpeklerin itlaf edileceği halka duyurulmuş; köylerde ise sahipli köpeklerin gündüzleri bağlı tutulması ve yalnızca geceleri bekçilik yapmaları amacıyla serbest bırakılmaları gerektiği hükme bağlanmış; bu kurala uymayan köylülerin köpeklerinin itlafına gidileceği belirtilmiştir. İtlaf sırasında kullanılacak zehir masraflarının şehir ve kasaba belediyeleri tarafından karşılanacağı, ihtiyaç halinde merkezi hükümetten de mali destek sağlanabileceği vurgulanmış; itlaf işlemlerinin yerel yönetimlerin belirlediği yöntemlerle gerçekleştirilmesi gerektiği hususu ise uygulamanın teknik çerçevesini ortaya koymuştur.

Bu düzenlemeler, hayvan bedeninin disipline edilmesi ve kamusal mekânın tehlikelileştirilmesi hedefi doğrultusunda, özellikle kentlerde maskesiz köpeklerin itlaf edilmesinin modernleşme projesinin kentsel mekânı “rasyonel” ve “steril” bir yapıya dönüştürme arzusunu yansıttığı ileri sürülmektedir. Bu uygulamalarda, Weber’in “meşru şiddet tekeli” kavramıyla çelişen bir paradoks mevcut olup; devlet, sivilleri silahlandırarak hayvan itlafını yerel yönetimlere devrederken, merkezî şiddetin denetimini zayıflatmış, buna karşın “kamu yararı” retoriğiyle uygulamayı

²⁵⁵ T.C Resmî Gazete, 13 Haziran 1932, S.2123.

meşrulaştırmıştır.

4.1.6. Hayvan Sağlığı ve Korunmasına İlişkin Diğer Gelişmeler

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde hayvan sağlığı ve korunması alanında atılan adımlar, modern veteriner hekimliği uygulamalarının ve zoonotik hastalık kontrol stratejilerinin temellerini oluşturmada merkezi bir rol oynamıştır. Bu kapsamda öne çıkan gelişmeler arasında, İstanbul Belediyesi bünyesinde 1927 yılında kurulan Fatih Hayvan Hastanesi yer almaktadır. Hastane, ücretsiz tedavi hizmeti sunarak veteriner hekimliğinin akademik bir disiplin olarak gelişimine öncülük etmiş ve zoonotik hastalıkların kontrolünde merkezi bir rol üstlenmiştir; böylece kamu sağlığı açısından hayvanların tedavisi ve hastalıkların yayılmasının engellenmesinde örnek teşkil etmiştir.²⁵⁶

Aynı yıl Türkiye'nin ev sahipliğinde düzenlenen I. Balkan Veterinerleri Kongresi, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla gerçekleşmiş; kongrede sınır bölgelerinde veteriner karantina noktalarının kurulması ve ortak salgın protokollerinin uygulanması tartışılmıştır. Bu toplantı, bölgesel iş birliğinin önemini vurgulamış ve ortak sağlık politikalarının gerekliliğini ortaya koymuştur.²⁵⁷

Salgın mücadele ekipleri, süvari ve piyade gardiyanlardan oluşan gezici ekiplerin yanı sıra müteahhas veterinerlerin desteğiyle enfekte hayvanların bulunduğu bölgelerde karantina ve aşılama faaliyetlerini askerî lojistik destekle yürütmüş, böylece salgınların kontrol altına alınmasına önemli katkılarda bulunmuştur.²⁵⁸

1929 yılında imzalanan Türkiye-Gürcistan Anlaşması ile sınır bölgelerine dört daimî veteriner kontrol noktası kurulmuş; hasta hayvanların karantinası yapılmış ve sonucu alınamamış hayvanların itlaf edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu uygulama,

²⁵⁶ Başağaç Gül, R. T. (2004). Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 238.

²⁵⁷ Başağaç Gül, R. T. (2004). Türkiye'de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 240.

²⁵⁸ *BCA*, 30.18/25.46.12, 18 Ağustos 1927; *BCA*, 30.18/25.39.829, 6 Haziran 1927; *BCA*, 30.18/29.36.3, 6 Haziran 1928; *BCA*, 30.18/29.36.17, 6 Haziran 1928; *BCA*, 30.18/30.54.621, 8 Ağustos 1928.

sınır ötesi salgın risklerini azaltmaya yönelik ortak bir stratejinin parçası olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁹

Atatürk Orman Çiftliği'nin kuruluş amaçları arasında hayvan ırklarının ıslahı, halkın hayvancılığa özendirilmesi, bilimsel tarım ve ağaçlandırma politikalarının yaygınlaştırılması yer almakta olup, bu kurum modern veterinerlik uygulamalarının ve tarımsal modernleşmenin sembollerinden biri olmuştur.²⁶⁰

Bunun yanı sıra, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere salgınların yoğun görüldüğü bölgelerde kalıcı ve geçici laboratuvarların kurulması, hayvan hastalıklarının tespiti ve analizinde bilimsel altyapının güçlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır.²⁶¹

4.2.PRATİK YANSIMALAR VE UYGULAMLAR

4.2.1. Köpekler ile Mücadele

Köpeklerle ilgili pratik uygulamalara geçmeden önce, bu dönemin önemli gelişmesinin evcil hayvan alışkanlığının oluşmaya başlaması olduğunun altı çizilmelidir. Türkiye’de evcil hayvan bakımına ilişkin kültürel dönüşümün ilk izleri, 1920’lerde belirginleşmeye başlamıştır. Bu yıllarda özellikle köpeklerin ev içinde beslenmesinin yaygınlaşması, o döneme ait sosyal dönüşümün önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. 1920’ler öncesinde köpekler ağırlıklı olarak bahçelerde güvenlik amacıyla tutulurken; dönemin sonlarına doğru, evlerin içine alınmaları dikkat çekici bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın, kediler geleneksel olarak ev içerisinde serbestçe dolaşan hayvanlar olarak kabul edilirken, köpeklerin ev içine alınması henüz toplumda tam anlamıyla kökleşmiş bir uygulama olmamıştır.

Batı’da ise köpeklerin toplumsal konumu farklı bir seyir izlemiştir. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle Avrupa’da, köpekler lüks tüketim kültürünün bir uzantısı

²⁵⁹ T.C. Resmî Gazete, 10 Mart 1929. S.1139.

²⁶⁰ Şeref Nuri, “Teknik ve Ekonomik Teknik”, *Ulus*, (11 Temmuz 1935), 4.

²⁶¹ BCA, 30.10.0.0/187-285-1-30, 5 Ekim 1946.

olarak sosyal statünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiş; bu dönemde köpeklere günlük üç öğün özel menüler hazırlanmakta, düzenli veteriner kontrolleri yapılmakta ve lüks gıdalarla beslenmeleri sağlanmaktaydı. Ayrıca, köpek gezdirme ritüelleri sahiplerinin sosyal prestijini pekiştiren bir gösteriş unsuru olarak öne çıkmaktaydı. Örneğin, kışın güneşli saatlerde at arabalarıyla veya yaz akşamlarında otomobillerle gerçekleştirilen gezintiler, bu hayvanların toplumsal rolünü simgelemekteydi. Cins köpeklerin eğitimi için 15 İngiliz sterlini gibi yüksek ücretlerin talep edilmesi ya da günlük 3 lira karşılığında özel kurslara gönderilmeleri, Batı'daki ticarileşmiş köpek kültürünün boyutlarını gözler önüne sermektedir.²⁶²

Buna karşın, 20. yüzyılın başlarında, İstanbul'da köpekler öncelikle bekçi ve koruma amacıyla avlulu konutların çevresinde barındırılırken, varlıklı ailelerin hayvan bakımına yıllık ortalama 80–100 lira gibi kayda değer tutarlar harcamaya başlaması, köpeklerin toplumsal prestij simgelerine dönüşme sürecini başlatmıştır. Sosyal statü göstergesi olarak ele alınan bu köpekler, artık yalnızca işlevsel değil; aynı zamanda birer zenginlik ve modernlik nişanesi olarak da algılanmıştır. Dönemin gözlemcileri, ev içinde gezinen değerli cins köpeklerin giderek yaygınlaşmasının, kentin elit katmanlarının Batı'ya yönelik tüketim ve yaşam tarzı taklitlerinin bir yansıması olduğunu vurgulamaktadır.²⁶³

Mondros Mütarekesi sonrasında Bolşevik Devrimi'nden kaçan Beyaz Rusların İstanbul'a akını; kent yaşamında çeşitli kültürel ve toplumsal dönüşümlere yol açmıştır. Bu göçmen topluluğun özellikle ırk köpeklerine duyduğu ilgi; yerel halk üzerinde de etkili olmuş, İstanbul'da safkan köpek sahiplenme eğilimi belirgin biçimde artmıştır. Dönemin gazeteci ve gözlemcilerinden Murat Sertoğlu bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Bize köpek merakını Beyaz Ruslar getirdi. İhtilâlden sonra Rusya'yı terk eden Beyaz Ruslar, adeta mücevherlerinden önce köpeklerini kaçırmışlardı. Bunların arasında fevkalâde güzel cinsler vardı. İstanbullular bu köpekleri beğendi. Satın aldılar. Bu köpekler burada çoğaldı. İşte sokaklarda görülen uzun beyaz tüylü köpekler filan, hep bunların soylarıdır.”²⁶⁴

²⁶² *Akşam*, (27 Ekim 1929), 6.

²⁶³ *Akşam*, (27 Ekim 1929), 6.

²⁶⁴ Murat Sertoğlu, “Hayvan Muhabbeti ve Merakı Bizde Azalmış!”, *Akşam Postası*, (21 Şubat 1936), 9.

Artan köpek merakı İstanbul ve tüm kenar mahallelerini sarmış; şehirde köpek besleme tutkusunun önemli ölçüde arttığı gözlemlenmiştir. Hemen hemen bütün apartmanların birçok katında en az bir köpek bulunmaktadır. Osmanbey civarında oturan bazı kişiler, bu köpek besleme durumunun bir düzene kavuşturulması gerektiğini düşünerek belediyeye başvurma kararı almışlardır.²⁶⁵ *Akşam* gazetesi ise durumu karikatürle tasvir etme yolunu tercih etmiş karikatürde köpek besleme alışkanlığından dolayı sokaklarda köpek kalmadığı ironik bir dilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Şekil 4.1. Evde Köpek Besleme Merakı İle ilgili Karikatür (*Akşam*, 2 Şubat 1934) 1.)

Sokak köpeklerinin toplumdaki konumuna ve ev köpekleriyle aralarındaki eşitsizliğe dikkat çeken *Son Posta* gazetesinde yayımlanan yazısında İsmet Hulusi, her iki grubun fiziksel ve davranışsal benzerliklerine rağmen, sosyal kabul düzeyleri açısından maruz kaldıkları ayrımcılığı eleştirel bir üslupla ortaya koymaktadır. Özellikle, dönemin artan evcil hayvan merakını sorgulayan yazar, sokak köpeklerinin dışlanmışlığına ve görmezden gelinmişliğine karşı güçlü bir empati dili geliştirmektedir. Yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

“Birbirlerinin aynındırlar: Boyları, diğerlerinin boylarıdır... İrileri, ufakları, ortancaları. Tüylerinin renkleri diğerlerinininkine benzer... Sarıları, beyazları ve daha başka renklerde olanları vardır. Onlar da diğerleri kadar temiz veya diğerleri kadar pistirler. Onlar da diğerleri gibi ısıırırlar. Onlardan da diğerlerinden beklenen sadakat beklenebilir... Ve

²⁶⁵ *Akşam Postası*, (9 Nisan 1935), 9; *Son Posta*, (11 Kasım 1934), 2.

nihayet, onların da diğerlerinin adlandırıldığı gibi ‘köpek’ denilen canlılardır. Ancak diğerlerinden farklıdır: Onların yerleri, yurtları diğerlerinin yerleri kuş tüyü lüks mobilyalardır. Onlar yarı aç, yarı toktur; diğerleri ise gırtlaklarına kadar doymuştur. Onları herkes sever, diğerlerini herkes kovar. Hoş görüldüğü için sokaklara bırakılmaları âdet olmuştu; diğerlerini ‘canım’ diye çağırıp beslerler. Bunlardan ötürüdür ki onlara ‘sokak köpeği’, diğerlerine de ‘ev köpeği’ derler. [...] Sokak köpeklerine acıdım. Şehrin ön ayaklarından tutup bir köşeye sığınmalarına rağmen, sokak köpeği olmaya mahkûm kalan bu zararsız canlara yazık değil mi? Diğerleri, şehrin imtiyazıyla girdikleri evlerde rahat yaşarlarken, onlar niye ölsün? Amma elden ne gelir ki...Zavallılar kayırma bulamamışlar. Kayırma bulamayanın da dünyada yaşamak hakkı yokmuş.”²⁶⁶

1920’li yılların sonlarında artan güvenlik endişeleri, özellikle kent yaşamında köpek sahiplenme eğilimini önemli ölçüde tetiklemiştir. 1929 yılında İstanbul’da hırsızlık vakalarının artmasıyla birlikte, özellikle cins köpeklerle olan talepte belirgin bir yükseliş yaşanmıştır. Aynı dönemde toplumsal cinsiyet rollerine paralel olarak, kadınların evcil hayvan tercihlerinde küçük boyutlu köpekler ön plana çıkmış; özellikle “fino” olarak adlandırılan bu türler, kedilere kıyasla daha minimal ve taşınabilir bir seçim olarak benimsenmiştir. Şehir yaşamında, özellikle kadınlar arasında köpeklerle yönelik ilgi giderek yaygınlaşmış; bu eğilim, dönemin basınında da sıkça yer bulacak düzeye ulaşmıştır. Hikmet Feridun’un 1935 yılında kaleme aldığı “*Bir Paşa’nın Kedisi İdam Edildi*” başlıklı yazısında, bu değişim “kadınların evcil hayvan tercihlerinin kedilerden finolara kayması” şeklinde yorumlanmıştır.²⁶⁷

Benzer şekilde çeşitli gazete haberleri de özellikle küçük ırk köpeklerle duyulan merakın kadınlar arasında hızla yayıldığını ve bu eğilimin dönemin kentli yaşam pratiklerinin bir parçası hâline geldiğini göstermektedir.²⁶⁸ Bu bağlamda, köpek sahiplenme davranışı yalnızca güvenlik ya da estetik tercihlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda modernleşen toplumun gündelik yaşamdaki dönüşümünü yansıtan simgesel bir unsur olarak da anlam kazanmıştır.

²⁶⁶ İsmet Hulusu, *Son Posta*, (8 Ocak 1937) 2.

²⁶⁷ Hikmet Feridun, "Bir Paşa'nın Kedisi İdam Edildi", *Akşam*, (5 Kasım 1935), 6.

²⁶⁸ *Akşam*, (6 Kasım 1935) 3; *Akşam*, (13 Mart 1929) 3.

Şekil 4.2. İstanbul’da Yeni Bir Moda: Köpekli Kadınlar (*Büyük Gazete*, 4 Ekim 1928)

1932 tarihli *Vakit* gazetesinde köpekler işlevlerine göre iki başlık altında değerlendirildi: sürü ve bekçilik için yetiştirilenler “işlevsel”, süs amacıyla beslenenler ise “işlevsiz” ve ilan edildi.²⁶⁹ Bu yaklaşım, özellikle kadınların köpek merakını marjinalleştiren bir söylemi de beraberinde getirmiştir. 1930’larda İstanbul’un seçkin semtlerinde köpek besleyen ailelerin sayısındaki artış dikkat çekici olsa da bu durum beraberinde toplumsal gerilimleri de getirdi. Söz konusu köpeklerden bazıları, ısırma olaylarına karışınca, belediye tasmasız ve ağızlıksız köpekleri “sokak köpeği” statüsüne alarak itlaf edileceğini duyurdu.²⁷⁰ Ele geçirilen hayvanlar öncelikle THKD’ne iletiliyor; sahipleri birkaç haftalık başvuru süresi içinde talepte bulunmazsa, bu hayvanlar ya yeniden sahiplendiriliyor ya da itlaf ediliyordu.²⁷¹

Halk arasında kedi besleme alışkanlığının zayıflaması, bu boşluğu köpek besleme tutkusunun doldurmasına yol açmıştı. Nitekim birçok konutta kedilerin yerini köpekler

²⁶⁹ *Vakit*, (27 Mayıs 1932), 5.

²⁷⁰ 1912’de “İstanbul Himâye-i Hayvânât Cemiyeti” olarak kurulan dernek, 6 Mart 1924 tarihinde “Türkiye Hayvanları Koruma Derneği” adını almıştır. Bkz. Melikoğlu “Türkiye’de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi.”, 37,44.

²⁷¹ *Akşam* (12 Kasım 1928), 1.

almış, köpek nüfusunun kedilere kıyasla daha hızlı arttığı gözlemlenmişti. Buna karşın, ev köpeklerinin sayısının sokak köpeklerine oranla hâlâ yetersiz kaldığı yönünde görüşler de vardı. *Cumhuriyet* gazetesinin 1936 tarihli bir haberinde, Türkiye’de sokakta yaşayan hayvanların evcilleştirilmesinde arzu edilen düzeye ulaşamadığı; halkın büyük çoğunluğunun hâlâ “sokak köpeği” ile “sürü köpeği” ayrımını aşamadığı belirtilmiştir.²⁷²

Şekil 4.3. Evde Köpek Besleme Merakının Kent Yaşamındaki Yansımalarına Dair Hicivsel Bir Karikatür (*Akşam* 29 Kasım 1934, 1.)

Falih Rıfki Atay ise, Londra’daki incelemelerine dayanarak İstanbul sokak köpeklerinde kuduz veya ısırılma vakalarına rastlanmadığını; bu hayvanların asıl sorununun ise ıslah eksikliğine (soysuzluk) ve yoksul kesimin kontrolüne terk edilmelerine bağlı ihmallerden kaynaklandığını belirtmiştir.²⁷³ Buna ek olarak, 1920’ler ile 1940’lar arasında Türkiye’de gazetelerce inşa edilen “hayvansever” imajı, toplumsal önyargıların bir yansıması olarak dikkat çekmektedir. Zira hayvanseverler genellikle

²⁷² *Cumhuriyet*, (15 Ekim 1934), 3.

²⁷³ Falih Rıfki Atay, “Kedi Hikayesi”, *Ulus*, (3 Ağustos 1937), 1.

“insanlara değer vermeyen” ve “boş vakitlerini doldurmak isteyen varlıklı marjinaler” biçiminde karikatürize edilmiş; hayvanlara düşkünlük ise bir tür anormallik olarak algılanmıştır. Özellikle evde köpek besleme modası, toplumsal kabule uzak bir pratik olarak görülüp “lüks merak” damgasını yemiştir. Bu duruma *Akşam* gazetesinin 11 Kasım 1935 tarihli nüshasında yer verilen hicivli tasvir son derece çarpıcıdır: “Kaloriferli salonda her sabah manikürlü ellerle banyosu, tuvaleti yaptırılıp pamuklu minderine yatırılan, önünde yığılı ve belki isimlerini dahi bilemediğimiz türlü yiyecekleri koklayıp yemeye tenezzül etmeyen fino... Bayanın merakı.”²⁷⁴ Söz konusu tasvir, apartman hayatında köpek besleyebilmenin ne denli yabancı ve eleştiriye açık bir tutum olduğunu ironik bir dille gözler önüne sermektedir.

Şekil 4.4. Kadınların Fino Köpek Tercihini Yansıtan Gazete Küpürü (*Akşam*, 27 Ekim 1929, 6.)

Ek olarak, apartmanlarda köpeklere rastlandığına dair haberlerin yanı sıra, apartmanlarda beslenen kurt köpeklerinin diğer kiracılara rahatsızlık vermesi üzerine, belediyenin bu hayvanları toplama kararı aldığı, ilgili yönergelerin tüm şubelere tebliğ edildiği ve memurların apartmanları dolaşarak kurt köpeklerini toplamaya başladığı belirtilmektedir.²⁷⁵ Böylece, ev ve apartmanlarda yalnızca süs köpeklerinin beslenmesine

²⁷⁴ *Akşam*, (11 Kasım 1935),3.

²⁷⁵ “Kurt Köpeği Denilen Nesne”, *Cumhuriyet*, (15 Teşrinisani 1934), 3.

izin verileceği kararı alınmıştır.²⁷⁶ Ancak bu ilginin yaygınlaşması, kaçınılmaz olarak devletin düzenleyici müdahalelerini de beraberinde getirmiştir. 1929'da yürürlüğe giren belediye yönetmeliği, süs ve av köpeklerinin kayıt altına alınmasını zorunlu kılarak, numarasız köpek sahiplerinin cezalandırılacağını duyurmuştur.²⁷⁷

1940'lı yılların sonlarına gelindiğinde, Türkiye'deki belediyeler, artan mali ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni vergi politikaları geliştirme yoluna gitmişlerdir. Bu kapsamda, 11 Kasım 1947 tarihli kararla belediye vergi ve resimlerinde ciddi artışlara gidilmiş; söz konusu düzenlemeyle birlikte süs köpekleri için yıllık vergi miktarı 10 lira olarak belirlenmiştir.²⁷⁸ Ancak bu uygulama yalnızca bir gelir artırma hamlesi olarak kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik düzeyde çeşitli sonuçlar doğurmuştur. 1 Ağustos 1948 tarihinde yürürlüğe giren yeni düzenleme ile bu vergi tutarının 10 liradan 50 liraya çıkarılması, özellikle kentli orta sınıfı doğrudan etkileyen bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Dönemin *Akşam* gazetesi bu durumu şu ifadelerle kamuoyuna aktarmıştır: “Senede elli lira köpek vergisi vermeyecek durumda olanlar, sevdikleri köpeklerini sokağa salıyorlarmış.”²⁷⁹ Bu çarpıcı gelişme, köpek sahipliğinin artık yalnızca bireysel bir tercih değil, ekonomik kapasiteyle doğrudan ilişkili bir toplumsal meseleye dönüştüğünü göstermektedir. Böylece belediyelerin gelir artırma yönündeki çabaları, beklenmeyen bir biçimde sokak hayvanı sorununun büyümesine neden olmuş ve kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır. Bu durum, hayvan sahipliğinin kamusal politikalarla nasıl şekillendiğini ve bireysel sorumluluk ile kamusal yükümlülükler arasındaki gerilimi gözler önüne sermektedir.

²⁷⁶ “Kurt Köpekleri Toplanıyor”, *Tan*, (7 Ocak 1940), 2.

²⁷⁷ *Milliyet*, (30 Aralık 1929), 4; *Ulus*, (13 Mayıs 1938), 11.

²⁷⁸ *Vatan*, (29 Aralık 1947), 5.

²⁷⁹ “Süs Köpekleri Sokağa Atılıyor!” *Akşam*, (7 Ekim 1948), 5.

Şekil 4.5. Süs Köpekleri Sokağa Atılıyor Başlıklı Haber (*Akşam*, 7 Ekim 1948, s. 5)

Şehir hayatında evcil köpek besleme merakı ve bu hayvanlara yönelik sevecen tutum, toplumun farklı kesimleri arasında hızla yaygınlık kazanmış, evcil köpek sayısındaki artış gazetelerde de sürekli işlenen bir gündem maddesi haline gelmiştir. Ancak bu duruma karşın, aynı yıllarda sağlık otoriteleri ve belediye yönetimleri, kuduz başta olmak üzere salgın hastalık riski ile kamu asayişinin korunması gerekçesiyle Kapsamlı İtlaf programları uygulamaya koymuştur. Türk Hayvanları Koruma Derneği, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde belediyelerin sokak hayvanlarını zehirleme yoluyla tasfiye etme uygulamasını sert biçimde eleştirmiştir. Bu yöntemlerin hayvanlara gereğinden fazla acı çektirdiğini savunan Dernek, Yetkililere sunulan dilekçelerde ve basın açıklamalarında, uygulanış biçiminin etik standartlarla bağdaşmadığı ve toplum vicdanını rahatsız ettiği vurgulanmıştır. Ancak THKD'nin asıl kaygısı, hayvan nüfusunu kontrol edilmesi yani imha programları değil, başvuru imha yönteminin insani boyutudur.²⁸⁰ Konuyla ilgili bir diğer ifade ise şöyledir:

“Köpek ve kedileri himaye meselesine gelince biz köpekte, sokaklarda hapla zehirlenmeye mâni olmak istiyoruz. Emanet köpekleri tutsun, bize getirsin. Biz hava gazı ile öldürelim dedik ve bu usul bir müddet tatbik edildi. Son günlerde bize öldürülecek hayvan getirilmemeye başlandı. Öğrendik ki, emanet köpekleri gene sokaklarda zehirlenmeye başlamış. Bu vaziyeti protesto ettik. Emanet bize cevap verdi ve işittiğimizin doğru olmadığını bildirdi.”²⁸¹

²⁸⁰ *Akşam*, (1 Nisan 1929), 3.

²⁸¹ *Vakit*, (11 Aralık 1929), 3.

Osmanlı Dönemi'nde kuduz vakalarında yalnızca hastalık belirtisi gösteren hayvanların öldürülmesi yaygınken, Cumhuriyet'in kuruluşuyla bu yaklaşım terk edilmiş ve tüm şüpheli hayvanların toplu imhası benimsenmiştir. Kent yönetimleri, köpekleri ya zehir yoluyla ortadan kaldırmış ya da THKD' ne yollayarak öldürtme işlemini gerçekleştirmiştir. 1920'lerin ortalarına gelindiğinde, havagazı kullanılarak kitlesel yok etme uygulamaları da resmi kayıtlara geçmiştir. Örneğin 1922 yılında yayımlanan bir duyuruda, İstanbul'u terk edeceklerin sahip oldukları köpek ve kedileri sokağa terk etmek yerine ilgili makamlara teslim etmeleri istenmiş; teslim edilen hayvanların “acı çekmeden” öldürüleceği belirtilmiştir.²⁸²

Belirtilen dönemdeki uygulamaların yalnızca sokak hayvanlarını değil, evcil hayvanları da etkilediği görülmektedir. Bu durumu gösteren çarpıcı bir örnek, Victor Eskenazi'nin hatıralarında yer alan Jazz adlı köpeğin zehirlenme vakasıdır. Anlatıma göre, köpeğin bir sabah mutfakta solunum güçlüğü çeker halde bulunması ve muhtemelen yetkililerce dağıtılan zehirli yiyeceklerden tüketmesi sonucu meydana gelen olay, yazar tarafından çaresizlik duygusu özenle vurgulanarak aktarılmıştır.²⁸³

Arşiv verileri, itlaf çalışmalarının ne denli yaygın bir boyuta ulaştığını ortaya koymaktadır. Nitekim Ocak 1923'te 14.639 sokak köpeğinin itlaf edilmiş olması, yürütülen operasyonların kapsamını açık biçimde gözler önüne sermektedir.²⁸⁴ Bu uygulama basında, kuduz nedeniyle köpeklerin zehirlenmesi şeklinde sıradan bir haber konusu olurken, 1924'te yaşanan olay farklı bir tartışmanın da fitilini ateşlemiştir. *Zümrüdü Anka*, imha sürecinde hangi toksik maddenin kullanılacağına dair yapılan tartışmalara ışık tutmuştur. Polis Müdürlüğü'nün belediyeye ilettiği yazıda, kokain verilmiş köpeklerin sanki “acı çekmeden huzur içinde” yaşamlarını yitirecekleri, hatta bu yöntemin “manevî bir kazanç” olarak dahi değerlendirilebileceği ironik bir üslupla ifade edilmiştir.²⁸⁵

²⁸² *İkdam*, (23 Kasım 1922), 3.

²⁸³ Victor Eskenazi, *Yolculuk İçin Teşekkürler: Bir İstanbul Musevisinin Anıları 1906–1987*, çev. Tunç Tayanç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 23.

²⁸⁴ Kemalettin Kuzucu, *İstanbul'un Sokak Köpekleri*, (Kapı Yayınları, İstanbul, 2022), 410.

²⁸⁵ *Zümrüdü Anka*, (21 Ağustos 1924), 2.

Kuduz vakalarına ilişkin veriler ise dikkat çekicidir. 1925'te Sivas'taki Daülkelp Tedavihanesine başvuruların çoğunluğu, köpek ve kedi ısırıkları nedeniyle tedavi edilirken, diğer hayvanlardan bulaşan vakalar da önemsenecek derecede fazlaydı. 1926'da İstanbul Daülkelp Tedavihanesinde, kedi, köpek, inek, tilki ve maymunlardan oluşan 369 hayvan kuduz şüphesiyle karantinaya alınmış; bunlardan 15'i öldürülürken, 245'i sahiplerine iade edilmiştir.²⁸⁶

1927 yılında köpek sayısındaki artış ve kamuoyu baskısı üzerine, belediye bazı semtlerde kontrollü imha yöntemlerine yöneldi. Özellikle hayvan hakları savunucularının zehirleme karşıtı tutumları sonucunda, Kadıköy ve Üsküdar gibi bölgelerde daha sistemli bir yöntem devreye alındı. Bu yöntemde, gazla müdahale edilen özel alanlar kullanılarak hayvanların yaşamına son veriliyordu. Uygulama, ilk olarak birkaç ilçede denenmiş, ardından şehrin geneline yayılmıştır. THKD ise bu uygulamanın ülke çapında yaygınlaştırılmasını savunuyordu.²⁸⁷

1928 yılında belediye, toplam 6.508 sokak köpeğinin itlafını organize etmiş ve bu operasyon için yaklaşık 6.000 liralık ödenek kullanmıştır. Öldürülen köpek sayısını netleştirmek amacıyla, kesilen kuyruklar sayılarak kesin rakam belirlenmiştir.²⁸⁸ Böylece her bir köpeğin ortalama maliyeti 1 liraya denk gelmiş olur. Toplum, yerel yönetimlerin sokak hayvanlarına yönelik uygulamalarına karşı giderek artan tepkiler verirken, "Kıtmir" takma adlı bir şahıs, belediyeye sunduğu şikâyetnamede; çevreyi kirleten ve gürültü yapan unsurların varlığına rağmen, sadakat timsali köpeklerin hedef alınmasının haksızlığını vurgulamıştır.²⁸⁹

Ek olarak, Ahmet Rasim THKD'nin kitlesel itlaf yöntemlerine şiddetle karşı çıkarak, bu kuruluşların "medenileşme" söylemi altında hayvanlara uyguladığı acımasız prosedürleri Avrupa'nın Asya ve Afrika'daki zorunlu "koruma" modellerine benzetmiştir. Ahmet Rasim'e göre, başta suluklar, kulübemsi barınaklar ve mahalle halkının kendi

²⁸⁶ Süleyman Tekir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950)," *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz*, Çağrı Büke (ed.), Şükran Köse (ed.), Fevzi Çakmak ve Eren Akçiçek (ed.) (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 313.

²⁸⁷ *Cumhuriyet*, (15 Mayıs 1927), 1.

²⁸⁸ "Köylerden gelen köpekler", *Akşam*, (5 Nisan 1929), 2.

²⁸⁹ *Alibaba*, (8 Ocak 1923), 3.

çabalarıyla sürdürdüğü beslenme faaliyetleri olmak üzere, bir zamanlar var olan yerel insancıl uygulamalar gerçek hayvan korumasının özünü temsil etmektedir; oysa belediyeler ve THKD'nin kullandığı yöntemler ne yasal ne de ahlaki açıdan bir gelişme göstermekle birlikte, adeta mekanik bir imha aracı işlevi görmüştür. Bu bağlamda, sokak hayvanlarının sistematik olarak yok edilmesine karşı çıkan isimlerden biri olan Ahmet Rasim, hem dernek yönetimini hem de ilgili devlet makamlarını, bu 'koruma' anlayışını yeniden gözden geçirmeye ve dinî ile toplumsal duyarlılığı gözetken alternatif çözümler geliştirmeye davet etmiştir.²⁹⁰

Ahmet Rasim, hayvanların insani yollarla öldürüldüğü iddialarına karşı çıkarak bu süreci ikiyüzlü ve samimiyetsiz bulmuştur. Ona göre, yüzyıllardır şehir yaşamının bir parçası olan köpeklerin sistemli şekilde ortadan kaldırılması ne etik değerlere uygun ne de koruma anlayışıyla bağdaşır. Ahmet Rasim'in bakış açısı, o dönem yürürlüğe konan düzenlemelerin hayvanlar üzerinde yarattığı etkileri sorgulayan eleştirel bir duruşu yansıtır.²⁹¹

Toplumun farklı kesimlerinden gelen tepkiler, özellikle Ahmet Rasim'in eleştirilerinde açıkça görülmektedir. Dönemin basını ise itlaf uygulamalarını hem tartışmaya açmış hem de çeşitli örneklerle kamuoyunu bilgilendirmesi bakımından kritik bir rol üstlenmiştir.²⁹²

Toplumun geniş bir kesiminin ve dönemin aydınlarının yanı sıra, THKD de sürekli ve tutarlı bir muhalefet sergilemiştir. Dernek, belediyenin köpekleri sık sık havagazı ile ve acısız biçimde öldürdüğünü bildirirken, zehirlleme olaylarının devam ettiğini de söz konusu haberlerde dile getirmiştir.²⁹³ Buna karşın, belediye yetkilileri, popülasyon kontrolünde havagazı gibi yöntemler yerine, dönemin yaygın uygulamaları olan av tüfeği ile itlaf ya da zehirlleme yöntemlerine öncelik vermeyi tercih etmiştir.²⁹⁴

²⁹⁰ Ahmet Rasim, *Anılar ve Söyleşiler* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1993), 242.

²⁹¹ Ahmet Rasim, "Köpekler, Kediler" *Cumhuriyet*, (25 Mayıs 1927), 3.

²⁹² *Alibaba*, (8 Ocak 1923), 3; *Cumhuriyet*, (25 Mayıs 1927), 3.

²⁹³ *Vakit*, (11 Aralık 1929), 3.

²⁹⁴ *Akşam*, (29 Teşrinievvel 1929), 3.

1930 senesinin başlarında, İstanbul Belediyesine bağlı Temizlik İşleri Müdürlüğü, sokaklardaki köpek nüfusunu kontrol altına almak amacıyla sistematik ve etkili bir mücadele başlatmış; ancak izlenen yöntemlerin hedeflenen başarıya ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Dönemin bir haberinde yer alan "Yaz boyunca köpekleri öldürmekle meşgul olmalarına rağmen, sayılarını azaltmayı başaramamışlardır" ifadesi, yetkililerin soruna yönelik çözüm arayışlarının yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymuştur. Belediye yetkilileri başlangıçta, sokak köpeklerini ortadan kaldırmak amacıyla zehirli yiyeceklerin bırakılması yöntemini benimsemiş; ancak basında yer alan haber metinlerine göre, köpekler zamanla bu tuzaklara karşı direnç göstererek zehirli besinleri tüketmeyi reddetmiştir. Bu gelişmenin ardından yetkililer alternatif çözümler arayışına girerek, silahla vurularak imha tekniğine başvurmuşlardır.²⁹⁵

Şekil 4.6. Kuyruğundan Tutularak Yakalanan Köpek – 1930 Yılı Uygulama Örneği (*Milliyet*, 25 Mayıs 1930, s. 3)

Bunun yanı sıra, kontrol çalışmaları sırasında köpeklerin gece aktif hâle gelip sabahın ilk ışıklarıyla birlikte şehir merkezinden uzaklaşmaları da dikkat çekmiştir. Bu durum, gündüz vakti gerçekleştirilen operasyonların etkisiz kalmasına yol açmış; yaşanan

²⁹⁵ *Akşam*, (29 Teşrinievvel 1929), 3.

bu engel karşısında, belediye yetkilileri strateji değiştirerek faaliyetlerini gece saatlerine kaydırma yoluna gitmiştir.²⁹⁶

THKD, 1927’de başlattığı “acısız ölüm” olarak tanımlanan havagazı yöntemiyle ötenazi uygulamasından 1930’lara doğru kademeli olarak uzaklaşmış; ölüm sürecini kısa süre içinde tamamlamayı amaçlayan “Striknin” adlı kimyasalın kullanımını yeni bir çözüm olarak öne sürmüştür. Buna rağmen, İstanbul Belediyesi, araç ve ekipman eksikliği gerekçesiyle bu yönteme direnç gösterip zehirli yiyeceklerle imha politikasını sürdürmüştür. Dernek, belediyenin mazeretini çürütmek amacıyla köpek yakalama ekipmanları ve taşıma araçlarını temin etmiş; ancak uygulanan stratejinin beklenen etkiyi yaratmadığı anlaşılmıştır. Kayıtlara göre, belediyenin zehirli gıdalarla öldürdüğü köpek sayısı, THKD’nin yöntemleriyle elde edilen rakamların neredeyse üç katı seviyesine ulaşmıştır.²⁹⁷

Özellikle, “Striknin” denilen zehirli maddeyle ilgili yapılan tartışmalarda, bu maddeyi alan bir köpeğin bir iki saat içinde öldüğü; şehremanetinin memur ekipleri aracılığıyla semt semt dolaşarak köpeklerle bu zehri uyguladığı belirtilmiştir.²⁹⁸ Gazetelerde yer alan haberlere göre, striknin solüsyonunun etkin olabilmesi için ilacın damara (özellikle kalp bölgesine) enjekte edilmesi zorunlu görülüyordu. Hap formundaki uygulamalarda ise; hayvanın midesi doluysa ilacın emiliminin geciktiği ve yaklaşık 24–36 saat süren sancılı bir sürecin yaşandığı kaydedilmişti. Bu durum, uygulamanın hem hayvan refahı hem de halk vicdanı açısından ciddi eleştirilere yol açmasına neden olmuştur.

Buna karşın, belediyeler zehirli yem yönteminden vazgeçmedi: Görevliler, içerisine zehirli hap veya et köftesi yerleştirilmiş yemleri belli noktalara bırakıyor ve her dağıtıma ilişkin resmi makbuzlar tutarak işlemi sürdürüyordu. Belediyeler bu işlemi, halktan gelen şikâyetler ya da kuduz vakalarına dayalı talepler doğrultusunda gerekçelendiriyor; uygulamanın düzenli ve belgeli biçimde yürütülmesiyle kamu otoritesini korumayı amaçlıyorlardı. Belediye görevlileri, zehirli hap veya et köftelerini

²⁹⁶ *Akşam*, (29 Ekim 1929), 3.

²⁹⁷ “Nasıl Ölmeli?”, *Cumhuriyet*, (9 Haziran 1930), 2.

²⁹⁸ “Köylerden Gelen Köpekler”, *Akşam*, (5 Nisan 1929), 2.

belirli sokaklara bırakmak suretiyle uygulamayı sürdürmüş ve bu işleme ilişkin düzenli makbuzlar kesmiştir.²⁹⁹

Şekil 4.7. İtlaf Politikalarına Dair Bir Karikatür (*Akşam* 7 Haziran 1934, 1)

Toplumun kuduz hastalığına yönelik bilgisizliğini yansıtan örneklerden biri ise, Mart 1929'da *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir haberde, Tarsus'ta yaşanan ısırılma vakaları sonrasında ısırılan kişilerin, köylerindeki bir hocaya giderek kendilerini "okuttukları" aktarılmış; ne var ki bu kişiler, hastalığı önleyemedikleri için hayatını kaybetmişlerdir.³⁰⁰ İzmir'de 1930 yılında ise, sahilde kuduz şüphesi taşıyan bir köpeğin saldırısı sonucunda, köpeğin denize düşerek can vermesi, halk arasında büyük bir panik yaratmış; bu olayla ilgili olarak, köpeğin denizdeki balıklara kuduz virüsü bulaştıracığı ve balıkları tüketenlerin ölümcül hastalığa yakalanacağı batıl inancının yaygınlaştığı belirtilmiştir. İzmir'deki balık pazarlarında satışların aniden durma noktasına gelmesi, yaşanan bu panik üzerine önemli bir örnek teşkil etmekte; konuya dair *Vakit* ve *Akşam* gazetelerinin açıklamalarında, uzmanlar paniğin bilimsel temelden yoksun olduğunu ve kuduz virüsünün balıklara bulaşsa dahi bu canlılarda hastalık oluşturmadığını bilimsel verilerle çürüttükleri ifade edilmiştir.³⁰¹

²⁹⁹ *Akşam*, (1 Teşrinievvel 1933 / 1 Ekim 1933), 3.

³⁰⁰ Tekir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950)", 326.

³⁰¹ Tekir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950)", 326.

Buna ilaveten, halk arasında hayvan hastanelerine yönelik düşük ilgi de gözlemlenmiştir. İstanbul Belediyesi, Fatih'te yer alan Hayvan Hastanesine ek bina inşa etmiş olsa da, 1928 yılı verileri buraya başvuran hayvan sayısının düşüklüğünü ortaya koymuş; yıl içerisinde yalnızca 22 sığır, 106 katır, 45 eşek, 128 köpek, 108 kedi ve benzeri hayvan muayene edilmiştir.³⁰² Ayrıca, 1929 Eylül'ünde *Milliyet* gazetesinde yer alan habere göre, son altı ayda hayvan hastanesine başvuran hayvan sayıları daha da azalmış; sadece 458 beygir, 43 katır, 27 eşek, 65 kedi ve 11 köpeğin tedavi edildiği bildirilmiştir.³⁰³ Bu şekilde, kent sokaklarındaki hayvan popülasyonuna yönelik uygulamalar, belediyelerin geliştirdiği stratejiler ve uygulanan yöntemler; hem ekonomik hem de toplumsal boyutlarıyla ele alınan geniş kapsamlı bir dönüşüm sürecini ortaya koymaktadır.

Belediyelerin, kontrol amaçlı olarak uyguladığı çeşitli yöntemler – zehirlleme, havagazı ile imha, av tüfeğiyle itlaf, zehirli yiyeceklerin kullanımı gibi – bu sürecin ne kadar tartışmalı ve karmaşık olduğunu gözler önüne sermekte, aynı zamanda toplumun tepkileriyle birlikte hangi stratejilerin benimsendiğini de net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şekil 4.8. Sokak Köpekleriyle Mücadeleye Dair Eleştirel Bir Karikatür.
(*Son Posta*, 5 Birinci Kanun/ Aralık 1935, s. 2)

³⁰² *Akşam*, (2 Mart 1929), 3.

³⁰³ *Milliyet*, (3 Eylül 1929) 3.

Tüm bu çabalara rağmen istenilen sonuca ulaşılmaması, dikkat çekici bir gerçeklik olarak ortaya konmaktadır. THKD veterineri M. Santur, başarısızlığın temel nedenini, itlaf faaliyetlerinin süreklilik arz etmemesine bağlamaktadır. Mustafa Santur'un 1933'te verdiği bilgilere göre, yaklaşık 15 yıl içinde 150 bine yakın köpek öldürülmüştür.³⁰⁴ Bu süreçte, Belediye tarafından 1932 yılında, Belediye her köpek kuyruğu için bedel ödeyerek bir teşvik mekanizması başlattı; bu sayede yalnızca Ekim ayında halkın katılımı ile 4 256 köpeğin itlafı gerçekleştirildi. Ancak bu yönetime yönelik kamuoyu tepkisi sert oldu ve uygulama, hayvan hakları savunucuları başta olmak üzere geniş kesimlerden yoğun eleştiri aldı.³⁰⁵

1932, Cumhuriyet tarihinde sokak köpeklerinin en yoğun şekilde itlaf edildiği yıllardan biri olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönem, günümüzde bile benzer itlaf politikalarını savunanların referans gösterdiği 1932 genelgesiyle ilişkilendirilmektedir. Dönem gazeteleri, 1930'da azalan köpek nüfusunun yeniden artış gösterdiğini bildirirken, *Açık Söz* gazetesi "İstanbul sokaklarındaki köpekler mutlaka itlaf edilmeli, hatta umumi şekilde derhal köpek katliamına başlanması gerekir."³⁰⁶ şeklinde kesin bir tavır sergilemiştir. İstanbul'da Ocak–Nisan 1932 arasında 4.256 köpeğin öldürüldüğü ve 19 Mayıs 1932 tarihli *Son Posta* gazetesi bu sayının 4.400'e ulaştığını bildirmiştir.³⁰⁷

1924–1934 yılları arasında, bir kaynağa göre yaklaşık 40 bin köpeğin itlaf edildiği belirtilmiştir.³⁰⁸ *Milliyet* gazetesi, 1932'de "On binlerce köpek öldürüldü, sokaklarda neredeyse köpek kalmadı" başlığıyla okuyucularını bilgilendirmiştir.³⁰⁹ 1935'te belediye, personelin aylık asgari kuyruk getirme zorunluluğunu şart koşmuş; hedefi tutturamayanlar işten çıkarılırken, fazla getirenler ödüllendirilmiştir.³¹⁰ Aynı yıl *Ulus* gazetesi, İstanbul'da bir yılda 40 binden fazla köpeğin itlaf edildiğini duyurmuştur.³¹¹ Söz

³⁰⁴ Reşat Enis, "İstanbul'da Köpeklerden Kurtulmak Kabil Olmuyor", *Vakit*, 27 Eylül 1933, s. 1, 6.

³⁰⁵ *Cumhuriyet*, 11 *Teşrinievvel* 1932 / 11 Ekim 1932, 2.

³⁰⁶ Toklucu, "Yirminci Yüzyılda İstanbul'un Sokak Hayvanları", 286

³⁰⁷ Tekir, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950)", 327; *Son Posta*, (19 Mayıs 1932), 2.

³⁰⁸ "Köpeklerin Öldürülmesi Neden Uğursuz Sayılır?", *Haber*, (11 Ağustos 1934), 4.

³⁰⁹ Murat Toklucu, "Yirminci Yüzyılda İstanbul'un Sokak Hayvanları ve Hayvanseverleri Üzerine Notlar", *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye, Aşkın Yaşar vd. (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022)*, 285.

³¹⁰ *Akşam*, (13 *Teşrinievvel* 1935 / 13 Ekim 1935), 5.

³¹¹ *Ulus*, (3 *İlkanun* 1935 / 3 Aralık 1935), 3.

konusu dönemde kuduz vakalarındaki artış yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmamış, ülke genelindeki belediyeleri de daha sert ve kapsamlı önlemler almaya zorlamıştır. *Güzel Ordu* gazetesinin 1927 tarihli bir haberine göre, Ekim ayı içerisinde Ordu’da 100 köpek ve 211 kedi itlaf edilmiştir. Aynı haberde, o tarihe kadar sürdürülen mücadele kapsamında toplam 13.256 kedi ve köpeğin itlaf edildiği belirtilmektedir.³¹² Bu veriler, hayvanlarla mücadelenin yalnızca süreklilik arz eden bir uygulama olmadığını, aynı zamanda giderek genişleyen bir boyut kazandığını göstermektedir.

Hayvan itlafına ilişkin benzer örnekler farklı şehirlerde de görülmektedir. 1933–1935 yılları arasında İzmir Belediyesi kayıtlarına göre toplam 24.574 köpeğin itlaf edilmiş olması, bu durumun yalnızca bireysel olaylar değil, kurumsallaşmış bir belediye politikası hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Aynı dönemde Erzurum’da 630 köpeğin, 1948 yılında ise İstanbul’da yılın ilk on bir ayında 35.000, Ankara’da beş aylık sürede 3.479 köpeğin itlaf edilerek toplam sayının 34.716’ya ulaşması, hayvan itlafının büyük şehirlerde sistematik biçimde sürdürüldüğünü göstermektedir. Aynı yıl Konya’da 896 başıboş köpeğin itlaf edilmesi de uygulamanın Anadolu şehirlerinde de benimsendiğine işaret etmektedir. 1937 yılında Adana’da, sokak köpeklerinin sayısında gözle görülür bir artış ve köpek saldırılarının yoğunlaşması üzerine belediyeden itlaf yapılması yönünde talepte bulunulmuştur. Haberde, bir önceki yıl köpeklerin sistematik olarak zehirli etlerle ortadan kaldırıldığı, ancak bu uygulamadan vazgeçilmesi sonucunda hayvan sayısının yeniden arttığı ve dolayısıyla itlaf işlemlerinin tekrar başlatılmasının istendiği ifade edilmektedir.³¹³

Bu noktada şu hususun altı çizilmelidir: Taşra şehirlerine ait verilerin sınırlı oluşu, bu bölgelerdeki itlaf uygulamalarının niceliksel takibini zorlaştırmakta; özellikle uygulanan yöntemler hakkında bilgi edinilmesini güçleştirmektedir. Ancak mevcut sınırlı kaynaklardan edinilen bulgular, taşrada genellikle zehirleme yöntemiyle itlafların gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır.

³¹² *Güzel Ordu*, 14 Kasım 1927.

³¹³ *Akşam*, 17 Kasım 1948, 3; *Ulus*, 15 Mayıs 1948, 2; Necmi Uyanık- Vahdi Alanya, “CHP’den DP’ye Konya’da Belediye Başkanları ve Faaliyetleri (1946–1954)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36. 176; *Türk Sözü* (7 Şubat 1937), 2.

Hayvanların nasıl itlaf edileceğine dair yöntemsel tartışmalar ise bu dönemde çeşitli çekişmelere sahne olmuştur. İtlaf yöntemleri, yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda idari kapasite, maliyet ve uygulama kolaylığı gibi unsurlar üzerinden değerlendirilmiş ve zaman zaman kamuoyunun tepkisini de içine alan tartışmalı bir zemine taşınmıştır. Nitekim bir belediye müfettişi tarafından önerilen “köpeklerin başlarının özel bir aletle kesilmesi” önerisi, hayvanları ele geçirmenin güçlüğü gerekçesiyle gündemde kısa sürede rafa kaldırılmıştır. Bunun yerine 1937’de benimsenen Almanya menşeli yöntemde, köpekler önce tabancayla bayıltılmış, ardından infazları gerçekleştirilmiştir.³¹⁴ Söz konusu yılın ikinci yarısında, Temizlik İşleri Müdürlüğüne giden bir gazetecinin edindiği bilgiye göre, o tarihe kadar toplam 95.000 köpek “serseri” vasfıyla imha edilmişti.³¹⁵

Bu veriler, erken Cumhuriyet yönetimlerinin halk sağlığını korumak adına hayvan popülasyonunu kontrol etme politikasını ne denli kararlılıkla sürdürdüğünü ve tartışmalı yöntemleri dahi uygulamaktan geri durmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. 1940’lı yıllarda İstanbul’da uygulanan itlaf politikaları ve köpek başına prim verme yöntemi, sokak hayvanlarının kontrol altına alınması hedefiyle sürdürülmüştür.³¹⁶ Ancak bu politikaların beklenen etkiyi yaratmadığı, aksine sokak köpeklerinin sayısının artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Nitekim, *Vatan* gazetesi “Belediye son günlerde sahipsiz hayvanları öldürtüyor, ancak sokaklarda köpekler çoğalıyor” ifadesiyle bu çelişkiye dikkat çekmiştir.³¹⁷

Bu dönemde THKD’nin faaliyetleri, belediyenin zehirlleme yöntemlerine karşı mücadele odağında şekillenmiştir. Belediye, Anadolu yakası gibi uzak bölgelerden hayvanların Nişantaşı’ndaki hastaneye taşınmasının lojistik zorluklarını öne sürerek itlaf politikalarını sürdürürken, derneğin çabaları sonucunda 1941 yılında Fatih ve Üsküdar Selimiye’deki merkezlerde de itlaf faaliyetleri başlatılmıştır.³¹⁸ Ne var ki, derneğin bu çabaları, belediye nezdinde pek karşılık bulmamıştır; nitekim 1940 yılında zehirli gıda

³¹⁴ *Akşam*, (17 Ağustos 1937),3.

³¹⁵ “Serseri Köpeklerle Mücadele Belediyeye Pahalya Mal Oluyor”, *Son Posta*, (8 İkinci Kânun / Ocak 1937), 11.

³¹⁶ *Ulus*, (12 Mart 1948), 2.

³¹⁷ *Vatan*, (12 Birincikânun 1940 / 12 Ocak 1940), 2.

³¹⁸ Toklucu, “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları”, 291

kullanılarak 13.380 köpeğin öldürüldüğü kayıtlara geçmiş, 1943 verileri ise belediyenin 12.125, derneğin ise 3.716 köpeği itlaf ettiğini göstermektedir.³¹⁹ Bu durum, tüm çabalara rağmen zehirlleme yönteminin en çok tercih edilen yöntem olduğunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca, hayvan hakları adına olumlu gelişmeler olarak 1942’de Hayvanlara yönelik şiddet ve insafsız muamele nedeniyle 4 800 kişinin ceza aldığından da bahsedilebilir.³²⁰ Gazeteci Burhan Cevat’ın gözlemleri de bu politikaların etkisizliğini ortaya koymaktadır:

“Biz bu sütunlarda, şehrin bazı semtlerinde son zamanlarda başıboş dolaşan köpeklerin çoğaldığından bahsetmiş, bilhassa Üsküdar’da oturan ve kendilerine itimat ettiğimiz bazı arkadaşların bu husustaki iddialarını kaydetmiştik. Bilahare öğrendik ki Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü, bu neşriyatımızla yakından alakadar olmuştur. [...] Bize verilen izahata göre, Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü bu gibi köpeklerle mücadele etmekte ve bunları imha eylemektedir. Bize, bu yoldaki mesaiye dair bir de istatistik verilmiştir. Bütün bunlar güzel ve doğru... Belediye Temizlik İşleri Müdürlüğü köpeklerle mücadele ediyor. Fakat, diğer taraftan, bizim neşriyatımız da doğrudur. Yani, bahsettiğimiz semtte, hemen her sokağın başında bir iki köpek önünüze çıkmaktadır. Geçen gün gördük, resmi bir devlet dairesi önünde tam beş köpek, cadde üstünde oynuyorlardı. Daha garip ve tuhafı var: Birçok köpek, sabahları çöp arabalarının peşinden oynaya sıçraya koşmaktadırlar. Çöpçü, ağzında bir ıslık, köy türküsü çağırıyor ve bu hayvanların arabaya refakatini gayet tabii buluyordu.”³²¹

1947 yılında İstanbul Belediyesi, günde 160 köpeğin itlaf edildiğini açıklamış; halkı iş birliğine teşvik etmek amacıyla köpek başına 1 lira ödül sunmuştur. Ancak bu girişimlerin arka planında, 1933–1948 arasında 55.219 hayvan ısırgı vakasının %75,8’inin köpeklerden kaynaklandığı ve bunlardan 49’unun ölümle sonuçlandığı gerçeği yatmaktaydı. Bu veriler, kuduzla mücadelenin ölçeğini ve aciliyetini açıkça göstermektedir. Nitekim Mayıs 1948’de yayımlanan genelge, sahipli hayvanlar için tasma, ağızlık ve aşı zorunluluğunu getirmiş; ayrıca başıboş hayvanların toplanması ve sahiplerine ceza uygulanması kararı alınmıştır.³²²

Halkın bir bölümü, erken Cumhuriyet’in her aşamasında, kimi aydınların ifadeleriyle köpeklere karşı yersiz şefkat göstererek itlaf ekiplerinin çalışmalarını engellemiştir. Örneğin *Akşam* gazetesinde yer alan habere göre, iki kadın, köpeği imha eden bir memurun yüzünü kanlar içinde bırakarak müdahaleyi fiziken engellemiş;

³¹⁹ *Akşam*, (31 Ocak 1941), 3; *Akşam*, (16 Ocak 1944), 3.

³²⁰ Şevket Rado, “Hayvanlara Eziyet”, *Akşam*, (20 Ocak 1943), 2.

³²¹ Burhan Cevat, “Sokak Köpekleri”, *Son Telgraf*, (19 Mayıs 1941), 3.

³²² *Ulus*, (28 Mayıs 1948), 5.

Şehremaneti yetkilileri bu eylemi “memurların görevine kastetme” olarak değerlendirip polis müdüriyetine şikâyetle bulunmuştur.³²³ Bunun yanı sıra, hayvan koruyucuları “içi köpek dolu araçların kapıları açılarak sokaklara salınması” gibi yöntemlere başvurduğu da görülmektedir.³²⁴ Basın organları, bu direnişi zaman zaman “halkın cahil kesimine” mal ederek eleştirmiş;³²⁵ Vâlâ Nureddin, “köpek kurtarmaya çalışanlar halkın cahil kesimidir” diyerek sert bir dille karşı çıkmıştır.³²⁶ Niyazi Ahmed, sokak köpekleriyle mücadeleyle ilişkin olarak eleştirilerini şöyle dile getirmektedir:

“İstanbul belediyesinin bir türlü önüne geçemediği sokak köpekleri meselesi de hayli dedikodulara sebep olmuştur. Bir vakit Cemil Paşanın şehir köpeklerini ıssız adaya naklettiği meşhurdur. O zaman Cemil Paşanın bu hareketi Avrupa’da nefretle karşılanmıştı... Hattâ Paris’te tahsilde bulunan Türk gençleri ise Fransız talebelerinin bu yüzden araları açılmış, Fransız talebeleri Türk talebelerinin ellerini sıkmaktan çekinmişlerdir. İstanbul’da köpeklerle mücadele zaman zaman canlanmış ve bazı teşebbüsler yapılmıştır. Fakat hiçbir beklenen faydayı vermemiştir. [...] Fakat tesadüf ettiğimiz tarihi kayıtlardan öğrendiğimize göre bazı ahaliler ve cahil halk, köpeklerin ölmesini daima uğursuz saymışlardır. Bu yüzden birçok kuduz vukuatı kaydedilmiştir. [...] Şimdi bile köpeklerin zehirlenmesine acıyanlar var. İnsanı en feci ve tüyler ürpertici bir şekilde öldüren kuduzu unutarak sokak köpeklerini himaye etmek hiçbir zaman merhametle izah edilemez. Bu halin önüne geçmek için kanuni müeyyidesi olan bir nizamname yapmak ve sokaklara köpek büyümesinin önüne geçmek lâzımdır. Bu da pek tabii olarak himaye-i hayvanat cemiyetinin başlıca vazifesi olmalıdır.”³²⁷

Bu eleştirilere rağmen, 1930 yılında Temizlik İşleri Müdürü Mehmet Ali, kamu müdahalesine yönelik direncin aşılabilmesi için toplumsal katılımın şart olduğunu vurgulamıştır: “Cezaî yaptırımla halk desteği sağlanmadıkça” sorunun çözülemeyeceğini belirtmiş; bilhassa infaz ekiplerinin başarısının, toplumun bilinçli iş birliğine bağlı olduğunu ortaya koymuştur.³²⁸ Ne var ki, sokak köpeklerini koruma iradesindeki birçok vatandaş, zehrin etkisini “yoğurt verme” usulüyle etkisiz hâle getirerek müdahaleyi akamete uğratmaya çalışmıştır.³²⁹ 1932 sonbaharında, *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir habere göre, yalnızca bir belediyede 15 günde biriktirilen kuyruk sayısının 800’e ulaştığı, ülke çapında ise her ay binlerce köpeğin öldürüldüğü ifade edilmiştir.³³⁰ Aynı yazıda yer alan diyaloga göre, konuşmada belediyenin köpek itlaf edenlere ödeme yaptığı belirtilmiş; konuşmacı, şehir dışında oturduğunu, çocuklarının dört köpeği taşla

³²³ “Köylerden Gelen Köpekler”, *Akşam*, (5 Nisan 1929), 2.

³²⁴ *Akşam*, (26 Temmuz 1949), 2.

³²⁵ Emanet memurları köpekleri çiftleyle öldürecekler”, *Akşam*, 29 Ekim 1929.

³²⁶ Vâlâ Nureddin, “Japonya’ya Damping”, *Akşam Postası*, (27 Nisan 1934).3.

³²⁷ *Kurun*, (13 Ağustos 1937), 3.

³²⁸ *Vakit*, (21 Ocak 1930), 3.

³²⁹ Toklucu, “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları”, 288.

³³⁰ Cevat Fehmi, “Köpek Kuyruğu Ticareti”, *Cumhuriyet*, (30 Eylül 1932), 2.

öldürüp kuyruklarını keserek “parayı almak” üzere gönderdiği kuyrukları kime teslim edeceklerini bilemediklerini ifade etmiştir.³³¹

Ayrıca bazı semtlerde evlerin köpek sığınağına dönüştüğü ve halkın belediye çalışanlarına şiddeti bir muhalefet sergilediği gazete haberlerinde yer almaktadır. *Vakit Gazetesi*’nin haberine göre:

“Bazı kimselerin gündüz köpekleri saklayarak geceleyin sokaklara salıverdikleri haber alınmıştır. İki gün evvel Beşiktaş’ta bir yerde 17 köpek saklandığı haber alınmış, temizleme müdürlüğü memurlarından Mehmet Ef. bu köpekleri bulup öldürmek için o mahalle gitmiş, fakat orada şiddetli bir mümanaatla karşılaşmıştır. Mehmet Ef. Vazifesini yapmakta ısrar edince orada hazır bulunanlar tarafından dövülmüştür hatta bir eczacı tarafından dişi kırılmıştır. Buna benzer bir vak’a da Bakırköy’de olmuş, bir bahriye zabiti köpekleri öldüren memur dövmüştür. Yeniköy’de de Ali Rıza B. isminde bir zatla itlaf memurları arasında bu yüzden kavga olmuştur.”³³²

Mehmet Ali Bey ise, görevi engelleyenlere yasal takibat yapılacağını ve sokak köpeklerinin tamamen ortadan kaldırılmasının ancak toplumsal desteğe bağlı olduğunu vurgulayarak, çözümün halk iradesine dayanacağını yinelemiştir.³³³

Türkiye’nin kuduzla mücadelesi, Avrupa’dakine nazaran karantina uygulamalarının eksikliği nedeniyle farklı bir seyir izlemiştir. Örneğin, İngiltere’nin 1937’de kuduz örneği bulamayıp Türkiye’den talepte bulunması, Avrupa’nın bu hastalığı kontrol altına aldığını gösterirken; buna karşın, İstanbul’daki Kuduz Hastanesinde görev yapan bir İngiliz uzman 1949’da vakaların “salgın boyutuna” ulaştığını ifade etmiştir.³³⁴

İstanbul Belediyesi, 1940’lı yıllarda artan kuduz vakalarına karşı halk sağlığını korumak amacıyla önemli düzenlemelere imza atmış; 28 Mayıs 1948 tarihinde yayımlanan ilk tebliğde, köpek, kedi ve tavukların kontrolüne yönelik dokuz maddelik katı kurallar yürürlüğe konmuştur. Tebliğde öne çıkan hükümler arasında, sahipli köpeklerin kamuya açık alanlarda zincirli, tasmalı ve ağızlıkları gezdirilmesi zorunluluğu, başıboş yakalanan hayvanların sahiplerine iade edilmemesi ve tüm sahipli köpeklerin Veteriner Müdürlüğü’nden numara almasının sağlanması yer almaktadır. Ayrıca, hayvan sahiplerinin aşı takiplerini düzenli olarak yaptırması şart koşulmuş; bu kurallara

³³¹ Cevat Fehmi, “Köpek Kuyruğu Ticareti”, *Cumhuriyet*, (30 Eylül 1932), 2.

³³² *Vakit*, (21 Ocak 1930), 3.

³³³ *Cumhuriyet*, (31 Ocak 1930), 1; “Sokak köpekleri nasıl öldürülecek?”, *Vakit*, 11 Eylül 1933.

³³⁴ Toklucu, “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları”, 292.

uymayanlar için 30 lira para cezası öngörülmüştür. Öte yandan, belediye ekiplerinin sahipsiz hayvanları toplama sürecinde halkın müdahalesi veya hayvan saklaması kesinlikle yasaklanarak, idari otoritenin bu konudaki kararlılığı vurgulanmıştır. Bu düzenlemeler, dönemin *Ulus* gazetesinin 5. sayfasında detaylı biçimde kamuoyuna duyurulmuştur.³³⁵

İki yıl sonra, 1950’de yayımlanan ikinci tebliğ, mevcut politikaları daha da genişleterek kapsayıcı bir yaklaşım benimsemiştir. Önceki uygulamalardan farklı olarak, kedi sahipleri de aşı ve kayıt zorunluluğuna tabi tutulmuş; böylece kuduzla mücadelede tür ayrımı yapılmaksızın kapsamlı bir denetim mekanizması oluşturulmuştur. Tebliğde ayrıca, halkın belediye ile iş birliği yapması teşvik edilmiş ve sahipsiz veya şüpheli davranış sergileyen hayvanların bildirimi için 11690 numaralı telefon hattı aktif hale getirilmiştir. Bu adım, toplumsal katılımın sağlanması açısından dönemin önemli bir iletişim stratejisi olarak ön plana çıkmış; söz konusu değişiklikler, 29 Aralık 1950 tarihli *Zafer* gazetesinin 6. sayfasında "Kedi ve Köpek Sahiplerine" başlığı altında halka duyurulmuştur.³³⁶ Ancak bu politikalar, istatistiksel başarıya rağmen sokaktaki gerçek durumu tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Örneğin, köpek başına ödül teklifinin nüfus artışını engelleyememesi veya halkın direnişiyle karşılaşan toplama ekipleri, uygulamaların sosyal kabulünün sınırlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, belediyelerin geliştirdiği stratejiler—zehirli gıda, havagazı, av tüfeği, “Striknin” gibi kimyasal yöntemler; köpek kuyruğu getirene verilen ödül ve prim uygulamaları—ve sokak hayvanı popülasyonunu kontrol altına almayı amaçlayan itlaf yöntemleri, istatistiksel veriler ve dönemin gözlemleriyle desteklenmiştir. Buna rağmen, bu tedbirlerin beklenen düzeyde etkin olamadığı; sokak hayvanı sayısının düşürülmesinde önemli aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Uygulamaların başarısızlığı, belediyelerin yöntemlerinin ötesinde toplumsal tepkilerin ve Türkiye Hayvanları Koruma Derneğinin eleştirilerinin de politikalara yansıtılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, itlaf yöntemlerinin toplumsal şiddeti meşrulaştırma ve çocuklar ile gençler üzerinde kötü örnek oluşturma potansiyeli açıkça görülmektedir. Örneğin,

³³⁵ *Ulus*, (28 Mayıs 1948), 5.

³³⁶ *Zafer*, (29 Aralık 1950), 6.

Üsküdar’da Teyfik Efendi adlı bir şahsın, 150 lira karşılığında üvey oğlunu zehirlemek için itlaf memurundan temin ettiği zehri kullanması;³³⁷ Bir başka vakada ise 1946 yılında bazı çocukların, öldürülen ama toplanmayan köpeklerin başına üşüşerek derilerini yüzüp “kasabacılık” oynadığı gözlemlenmiştir.³³⁸ Konunun sınırları gereği bu tür örneklerin tümünü burada ele almıyoruz; ancak itlaf yöntemlerinin şiddeti meşrulaştırıcı etkileri ile çocuklara kötü örnek teşkil etme boyutları, ileride yapılacak çalışmalar için aydınlatıcı bir çerçeve sunmaktadır.

4.2.2. Kediler İle Mücadele

Cumhuriyet’in ilanını takiben, Osmanlı’nın dar ve dolambaçlı sokaklarında serbestçe dolaşan kediler, yeni rejimin “çağdaş” şehir modelinin dönüştürme gündeminin doğrudan hedefi haline gelmiştir. Modernleşme ideali, yalnızca fizikî çevrenin metamorfizmini değil, kentteki insan-dışı türlerle kurulan ilişkinin de yeniden tertiplenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu çerçevede, 1930’lu yılların başında hayata geçirilen müdahale protokolleri; önce köpeklerde denenen zehirlenme ve tuzak yöntemlerinin kediler üzerinde beklenen neticeyi vermemesi üzerine yeni tertiplere evrilmiştir. 1920’li yıllar, kedilerle ilgili toplumsal münazaraların en yoğun yaşandığı aşama olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yıllar aynı zamanda et fiyatlarının ciddi biçimde yükseldiği döneme denk gelmekte; örneğin *Akşam* gazetesi, 1 Nisan 1929’da kuzunun 140 kuruş, sığırın 90 kuruşa yakın fiyata satıldığını bildirirken, *Milliyet* gazetesi 24 Kasım 1929’da “Fiyatlar on kuruş fırladı; İstanbul’da dört günlük et bulunduğu” ifadeleriyle arz-talep dengesizliğini vurgulamıştır.³³⁹

³³⁷ *Vakit*, (2 Eylül 1930), 3,6.

³³⁸ *Akşam*, (24 Aralık 1946), 3.

³³⁹ *Akşam*, (1 Nisan 1929), 3; *Milliyet*, (24 Kasım 1929), 4.

Şekil 4.9. “Et Buhranı” Başlıklı Haber (*Milliyet*, 24 Kasım 1929, s. 4).

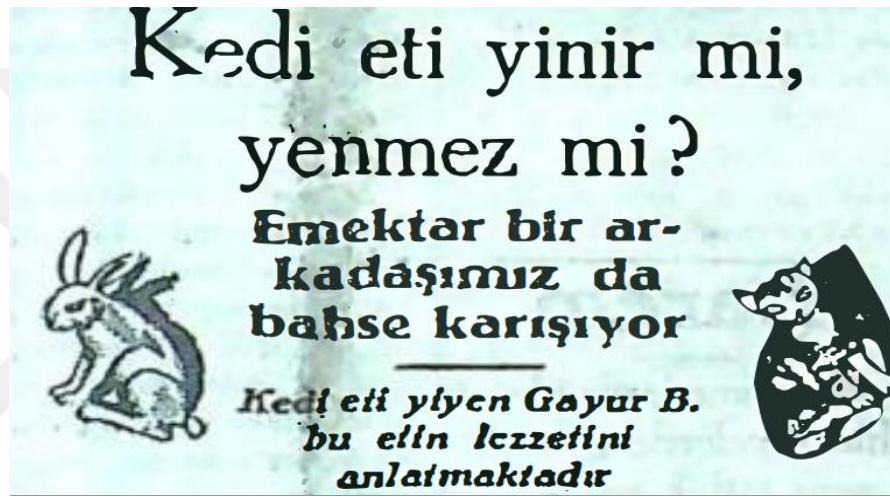
Bu ekonomik darboğaz bahanesiyle ileri sürülen “kedi eti tüketimi” teklifi, sokak hayvanlarının kontrol altına alınmasını ve yükselen et fiyatlarına alternatif oluşturmayı hedefleyen çift katmanlı bir strateji olarak kayıtlara geçmiştir. Ekonomik gerekçelerle ortaya atılan bu önerilerin en önemli savunucularından biri, Hayvan Hastanesi Müdürü ve baytar Mustafa Santur olmuştu. Mustafa Santur, “Parası olmayan biçare kadınlar, az bir bütçeyle kedi eti temin edip çocuklarını beslese iyi olmaz mı?” diyerek öneriyi savundu; Avrupa örneklerine atıfla “Avrupa’da kedi eti tüketilir ve fenni açıdan sakıncası yoktur. Tadı tavşan etini andırır...” ifadeleriyle tezini pekiştirdi.³⁴⁰ Ne var ki, kamu makamları mesafeli bir duruş sergiledi. *Cumhuriyet* gazetesi 20 Ağustos 1929’da, Santur ile Emanet Sıhhat İşleri Müdürü Neşet Osman Bey arasındaki Görüşmede, Neşet Osman Beyin “Evet, kedi eti yenilebilir. Buna dair hiçbir sıhhi mağdurluk söz konusu değildir; fakat bu alışkanlığa bağlı bir mesele olarak görülmektedir. Örneğin, ben tavşan eti yemem. Mütareke de Fransızlar bütün kargaları ve güvercinleri yemişlerdi. Binâenaleyh at eti gibi kedi etini de yemekte mahzur yoktur.” beyanını aktardı.³⁴¹ Aynı nüshada, veteriner fakültesi eğitmeni Fazlı Bey de, “Eğer kedi eti zararlı olsaydı, Avrupa halkı onu tüketmezdi” diyerek, tüketimin meşruiyetine işaret etmiştir.³⁴²

³⁴⁰ *Akşam*, (20 Ağustos 1929), 4.

³⁴¹ *Son Saat*, (21 Ağustos 1929), 2.

³⁴² *Son Saat*, (21 Ağustos 1929), 2.

Kamuoyundaki tepkiler ise, ciddi ölçüde ironik ve eleştirel bir tonda gelişmiştir. *Milliyet* gazetesinde çıkan bir değerlendirmede, “Muallim köpeklerle fazla temas ettiği için olmalı ki bir kedi düşmanlığı hissi taşımaya başlamış [...] Muhterem Doktor şimdi aynı cereyanı açarsa İstanbul'da farelerin burnumuzu yemesi ihtimali kuvvetlenir.” denilerek, önerinin olası sonuçlarına dikkat çekilmiştir Aynı yorumda, “Fizyoloji ulemasından biri, yenen hayvanın huylarının insana geçeceğini iddia ediyor. Eğer bu doğruysa, kedi eti yiyenleri mart ayında alt katlarda aramalıyız” şeklindeki ironik yorum, ise alaycı yaklaşımı ortaya koymuştur.³⁴³

Şekil 4.10. “Kedi Eti Yenir mi Yenmez mi?” Başlıklı Haber (*Vakit*, 25 Ağustos 1929, s. 1.)

Tartışmalar yalnızca kedi eti ile sınırlı kalmamış; kurbağa, eşek ve at eti gibi başka türler de gündeme dahil olmuştur. *Cumhuriyet* gazetesinde “Kurbağa etinin kedi etinden daha lezzetli olduğu” yönündeki yorumlara yer verilmiş; Neşet Osman Bey’in muavini Kudsi Bey şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kedi eti yenildiği gibi, kurbağa eti de yenir. Biz hastalara daima kurbağa eti tavsiye ederiz. Fakat o kurbağalar siyah ve büyüktür. Avrupa’da kaplumbağayı da yerler. Hele çorbası enfes olur. Biz çok tattık. Bu alışkanlığa vabeste (bağlı) bir şeydir. Azizim, vaktiyle Musul’da bize insan eti bile yedirdiler, çok lezzetli bir etti. Fakat biz anlamadık. Sonra meydana çıkınca müsebbiplerini astılar.”³⁴⁴

³⁴³ *Milliyet*, (22 Ağustos 1929), 4.

³⁴⁴ *Cumhuriyet*, (23 Ağustos 1929), 2.

Bu açıklamalar, Avrupa merkezli tüketim alışkanlıklarının Türkiye bağlamında meşrulaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Zamanla ekonomik gerekçelerin yanı sıra kültürel normlar da ön plana çıkmıştır. Zahir Borsası kimyageri Nurettin Münşi Bey, Paris'teki öğrenci yıllarına atıfta bulunarak,

“Santur Bey’in kedi eti yediğini bilmiyorum. Fakat beraberce kurbağa eti yemiştik. Bundan on sene evvel ikimiz de Paris’te tahsilde idik. Paris Âli Baytar Mektebi, Türk talebesi şerefine bir ziyafet vermişti. Bu ziyafette kurbağa eti yedik. Ben bunu bildircim etine benzettim; sonradan kurbağa eti olduğunu öğrendim. Kurbağa eti gayet lezzetli olduğundan herhâlde kedi etinden iyidir. Bir madde ne kadar lezzetli ve gıdalı olsa, iştahla yenmedi mi nafiyledir. Bundan dolayı kurbağa ve kedi etinin yenilmesi tavsiyesi doğru değildir. Biz burada midye, istakoz yeriz; hâlbuki Anadolu’nun içlerinde yaşayan bir köylüye istakoz yedirmek kabil midir?”³⁴⁵

Şeklindeki değerlendirmesiyle, tüketim pratiklerinin kültürel altyapı ile ilişkisini vurgulamıştır. Konu, aynı zamanda ulusal kaynakların korunması yönüyle de ele alınmıştır. *Vakit* gazetesinin 27 Ağustos 1929 tarihli sayısında, koyunların “millî servet” olarak korunması gerektiği yönünde ifadeler yer alırken, Celal Muhtar Bey gibi bazı isimler eşek etini alternatif bir çözüm olarak gündeme getirmiştir. *Akşam* gazetesinin 1 Eylül 1929 tarihli nüshasında Muhtar Bey şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Kedi etinin lezzetini bilmem... Santur Bey’in dediğine bakılırsa, insan kedi etini yerken 10 parmağını da beraber yermiş! Bana kalırsa kedi eti, eşek eti kadar lezzetli olmayacak. Çünkü kedi her şeyi yer... Halbuki eşek öyle mi ya? [...] yalnız otla beslenir. Bu için eşek, kediden çok daha temizdir. Sonra yenilecek kadar bol kediyi nerede bulacaksınız.? Bir kere kedi eti yenmeye başlandı mı, tanesi 5-6 liraya çıkar... Hem efendim, kedileri keser keser yersek farelerle hâlimiz neye varır. Rica ederim söyleyin, farelerin tahribatına o zaman nasıl mâni oluruz? Herhâlde kedi eti yenmeye başlanırsa, fareler tabur tabur gelip Santur Bey’e teşekkür ederler! Şayet koyun, kuzu, tavuk, balık vs. etlerinden başka bir et yemek lazımsa, eşekler ne güne duruyor? Eşek eti yiyelim. Hiç olmazsa midemize daha temiz bir et girmiş olur.”³⁴⁶

Muhtar Bey, Mütareke Dönemi uygulamalarına dair ilginç bir hatırayı da kamuoyuyla paylaşmıştır. Damat Ferit Hükümeti döneminde Hilal-i Ahmer (Kızılay) hesaplarının denetlenmesi sırasında dört eşeğin kayıtsız biçimde kesilerek etlerinin kullanıldığı gündeme gelmiş; ancak Muhtar Bey, 1929 yılında yaptığı açıklamada bu sayının aslında dört değil 178 olduğunu belirtmiştir. Bu hayvanların sakatlanmış olduğu, etlerinin tuzlanarak depolarda saklandığı ve ihtiyaç halinde kademeli biçimde kullanıldığı ifade edilmiştir.³⁴⁷

³⁴⁵ *Cumhuriyet*, (23 Ağustos 1929), 2.

³⁴⁶ *Vakit*, (2 Eylül 1929), 2.

³⁴⁷ *Akşam*, (29 Eylül 1929), 7.

Aynı tarihli gazetenin başka bir haberinde ise, “damdan dama kedi avcılığına çıkan meraklıların zuhur ettiği” belirtilerek halkın bu önerilere verdiği tepkilerin pratik karşılığı gözler önüne serilmiştir.³⁴⁸ Benzer şekilde, *Vakit* gazetesinin 17 Aralık 1929 tarihli sayısında, HKC’nin yaşlı ve sakat atların kesilmesini savunan önerisi, Çin kültüründeki tartışmalı bir gelenekle kıyaslanmıştır, “Çinliler, ihtiyarlayan ebeveynlerini acı çekmesinler diye öldürürmüş. Bizim cemiyet de âlil (sakat) atları ‘kurtarmak’ için kesmeyi öneriyor. Ancak Çinliler ölümlerini gömerken, cemiyet bu etlerin kasaplara satılmasını istiyor.”³⁴⁹ Bu tür değerlendirmelere paralel olarak, *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir haberde, yaşlı atların özel bir mezbahada kesilmesi ve etlerinin satışı sunulması önerilmiştir. Haberde at etinin sığır etinden “daha lezzetli” olduğu ileri sürülmüş; böylelikle hem hayvanların çektiği eziyeti sonlandırmak hem de artan hayat pahalılığına karşı alternatif bir çözüm geliştirmek gerektiği savunulmuştur.³⁵⁰ Bu noktada tartışmalara yeni bir boyutun eklendiği görülmektedir. *Akşam* gazetesinin 15 Haziran 1930 tarihli sayısında yayımlanan bir yazıda, kedi, at ve eşek eti tartışmaları yalnızca gıda eksenli bir değerlendirmeye sınırlandırılmamış; bu hayvanların toplumsal işlevleri de vurgulanarak meseleye fayda–zarar ekseninde farklı bir perspektif kazandırılmıştır. Yazıda;

“Bundan evvel de kedi, at, eşek eti yenilmesine dair bazı fikirler çıkmıştı. Lakin, bütün bu sayılan hayvanların yenilmekten başka birçok vazifeleri vardır. Atına yük taşıyan bir adam, elbette ki, atını kesip yiyen, midesine düşkün bir adamdan daha kârlıdır [...] Bu hayvanlar, yaptıkları işle etlerinin diyetini ödemişlerdir...”³⁵¹

İfadeleriyle, hayvanların ekonomik değerinin yalnızca etleri üzerinden ölçülemeyeceği dile getirilmiştir. Aynı yazıda verilen örnekte,

“Bir misal söyleyeyim: faraza evinizde fazla fare var. Bir kapan almak için şöyle böyle 1 lira vermeniz lazımdır. Halbuki bir kedi size bu hizmeti adam akıllı görebilir işte bu kedi sizi bir liradan kurtarmıştır. Acaba kedinizi kesip yerseniz, ondan bir liralık et alabilir misiniz?”³⁵²

Şeklindeki sorularla, işlevsel yarar–et karşılaştırması yapılmıştır. Yazı şu ifadelerle son bulmaktadır:

³⁴⁸ *Akşam*, (29 Eylül 1929), 7.

³⁴⁹ *Vakit*, (17 Aralık 1929), 7.

³⁵⁰ *Vakit*, (12 Aralık 1929), 3.

³⁵¹ *Akşam*, (15 Haziran 1930), 6.

³⁵² *Akşam*, (15 Haziran 1930), 6.

“[...] Bunun için ben diyorum ki, cemiyete hiç faydası olmayan, bilakis zararı dokunan hayvanları yiyelim [...] Yılana gelince o da yukarıda söylediğim hayvanlar gibi cemiyete faydalıdır [...] Ancak, Binaenaleyh, onları da yemek caiz değildir. Halbuki çekirgeleri yemek hem ziraatımız hem de midemiz için hayırlıdır.”³⁵³

Bu çerçevede, 1920’lerin ekonomik ve sosyal dönüşüm süreci bağlamında alternatif gıda kaynaklarına ilişkin tartışmaların yalnızca kedi, at ya da eşek etiyle sınırlı kalmadığı; aynı zamanda dinî ve kültürel normlarla da çelişebilecek düzeyde radikal önerileri kapsadığı gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda Ahmet Nevzat’ın 1926 yılında *Şehremaneti Mecmuası*’nda yayımladığı “Mezbahalarda Kesilen Hayvanat” başlıklı yazısı, iktisadi pragmatizmin sınırlarının sorgulandığı önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ahmet Nevzat, Avrupa’daki eşek ve köpek kesimi uygulamalarına atıf yaparak, Türkiye’de domuz yetiştiriciliğinin ekonomik bir zorunluluk olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yazıda, “domuzların az gıdayla yüksek randıman sağladığı” vurgulanmış; kamuoyunda yaygın olan “mikrop taşıyan hayvanlar” algısının bilimsel bir temelden yoksun olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, Ahmet Nevzat bu öneriyi dinî bağlamda da gerekçelendirmeye çalışarak, “mevcut ekonomik koşullar göz önüne alındığında, dinin bu konuda esnek davranabileceği” görüşünü dile getirmiştir.³⁵⁴

Tüm bu öneriler ve eleştiriler, 1929 Dünya Buhranının Türkiye’de yol açtığı ekonomik sarsıntı bağlamında düşünüldüğünde, dönemin toplumsal ve kültürel atmosferini yansıtan oldukça katmanlı bir tartışma zemini oluşturmuştur. Basında yer alan alternatif gıda kaynaklarına yönelik değerlendirmeler, yalnızca beslenme alışkanlıklarına ilişkin değil; aynı zamanda hayvanların toplumsal işlevleri, ekonomik verimlilik anlayışı ve kültürel normların sorgulanması açısından da önemli veriler sunmuştur. Bu tartışmalar, ekonomik baskılarla şekillenen bir dönemde, hayvanların yalnızca gıda kaynağı olarak görülmesine karşı geliştirilen mizahi, eleştirel ve kimi zaman da pragmatik yaklaşımları sergilemek bakımından önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda, Ahmet Nevzat’ın domuz ve eşek eti üzerinden şekillendirdiği ekonomik-pragmatik yaklaşım, dinî ve kültürel normların bile ekonomik gereklilik karşısında esnetilebildiği bir zihniyet dönüşümüne işaret etmektedir. Son kertede, 1929

³⁵³ *Akşam*, (15 Haziran 1930), 6.

³⁵⁴ Obuz, *Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Hayvan Katliamları ve Himaye*, 184.

buhranının yol açtığı zorunluluklar altında gelişen bu tartışmalar, dönemin hayvan hakları, gıda politikaları ve kültürel değerler bağlamında nasıl yeniden yapılandığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Aynı zamanda, devlet politikaları ile toplumsal bakış açıları arasındaki etkileşimi gözler önüne sermekte ve Türkiye’de hayvanlara yönelik tutumların yalnızca normatif değil, aynı zamanda konjonktürel olarak da biçimlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, yukarıda ortaya konan fikrî düzeydeki tartışmalar bir kenara bırakıldığında, kedilere yönelik uygulamaların sahada nasıl şekillendiği ve ne tür yöntemlerin devreye sokulduğu sorusu önem kazanmaktadır. Özellikle yetkililerin, köpeklerde kullanılan zehirlenme ve tuzak yöntemlerinin kediler üzerinde beklenen başarıyı vermediğini fark etmeleri üzerine, infaz teknikleri daha da sertleşmiş; kısaca boğma gibi uygulamalar yaygınlaştırılmıştır. Ne var ki, Hayvanları Koruma Cemiyeti de, tıpkı köpek imhasında olduğu gibi, gaz odalarını “insani usuller” olarak önermeye devam etmiştir.³⁵⁵ Cemiyetin bu “insani” dediği yöntemle 1933 yılı Ağustos–Eylül döneminde yalnızca iki ay içinde dört bin yavru kedinin gaz odalarında öldüğü bildirilmiştir.³⁵⁶

Bu noktada şu hususun altı çizilmelidir: Hayvanlara yönelik gerçekleştirdiği itlaf faaliyetleriyle öne çıkan ve “acısız ölüm” ilkesini savunan Cemiyet’in çalışmaları yalnızca bu uygulamalarla sınırlı kalmamıştır. Cemiyet’in bu dönemdeki faaliyetleri arasında dikkat çeken bir diğer girişim Marmara Denizi’nde yakalanan bir ayı balığına eziyet eden bir şahıs hakkında dava açılması ve hayvanın kurtarılmasıdır.³⁵⁷ Bu kişinin ceza alıp almadığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Benzer şekilde, sokaklarda ayı oynatılması geleneğine son verilmesi için yoğun bir çaba gösterilmiş; bu girişimler neticesinde 1929 yılında ayı oynatmak resmî olarak yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın kamuoyunda tartışmalara yol açtığı da görülmektedir. *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir yazıda,

“Yağız tenli, burma bıyıklı, iri kemikli bir çingene erkeğinin elindeki zilli tefi şıldatarak kocaman bir ayıya göbek attırmasındaki hususi cazibeyi inkâr edebilir misiniz? Fakat işin asıl tuhaf noktası şudur ki, hayvanların hukukunu muhafaza için yapılacak başka bir iş

³⁵⁵ “İstanbul köpekleri daha insani şekilde öldürülmelidir”, *Yarın*, (7 Mayıs 1930), 4; *Akşam*, (1 Ekim 1940), 5.

³⁵⁶ Naci Sadullah, “En Tatlı Ölüm Nedir?”, (*Son Posta*, 26 Eylül 1933), 8.

³⁵⁷ “Fok balığı mesele oldu”, *Akşam*, 8 Ocak 1929.

kalmamış gibi, ayı oynatılması mı yasak ettiler! Her gün bir iki gerdan kırıp göbek atma mukabilinde, seyircilerin verdikleri fıstık fındıkla beslenen, çingene evlerinde aile efradından biri gibi muamele gören zavallı ayıcıklar, bu memnuniyetten kim bilir ne büyük zararlar görmüşlerdir! İşte himaye-i hayvanat cemiyetinin bu iş kıtlığında kemali ehemmiyetle meşgul olabileceği bir mesele.³⁵⁸

Benzer bir bakış açısı, *Akşam* gazetesinde yayımlanan ve yazarı belirtilmeyen "Dünden" başlıklı köşe yazısında da izlenebilmektedir. Söz konusu yazıda, ayı oynatma geleneği ele alınırken bu uygulamanın hayvanlara zarar verdiği yönündeki eleştirilerden ziyade, onların yaşam koşullarını görece iyileştirdiği yönünde bir savunma geliştirilmektedir. Yazıya göre, sokakta oynatılan ayılar yalnızca seyirlik bir eğlence nesnesi değil, halk arasında benimsenen ve zamanla adeta aileden biri gibi görülen varlıklardır. Bu nedenle onlara zarar verilmesi, dönemin toplumsal tahayyülünde pek mümkün ya da makul bir davranış olarak değerlendirilmemektedir.³⁵⁹ Bu tür anlatılar, dönemin hayvanlara yönelik algısının sadece faydacı bir zemine dayanmadığını, aynı zamanda duygusal bir sahiplenme biçimiyle iç içe geçtiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tüm bu örnekler, Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin yalnızca itlaf politikalarıyla sınırlı kalmadığını, zaman zaman bireysel hayvanların korunmasına yönelik adımlar da attığını göstermektedir. Ancak hayvanlara yönelik bu korumacı yaklaşım, her durumda aynı hassasiyetle sürdürülmemiştir. Özellikle halk sağlığını tehdit eden durumlar söz konusu olduğunda, hayvanların yaşama hakkı geri plana itilmiş; cemiyetin ve belediyelerin tutumu daha sert bir biçime bürünmüştür. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri ise, kuduz vakalarının artışıyla birlikte kedilere yönelik uygulamalarda gözlemlenmektedir.

Kuduz vakalarının hızla artışı hem belediye yetkililerini hem de HKC'ni infazları "zaruri" kılacak argümanlar geliştirmeye sevk etmiştir. Dönemin gazetelerinde sıkça vurgulandığı üzere, İstanbul'daki kuduz vakalarının büyük çoğunluğu kedilerin tırmalama ve ısırma eylemlerine mal edilmiş; bu nedenle "sokak hayvanlarının derhal denetime alınması gerektiği" telaffuz edilmiştir. Ne var ki, veteriner hekim Mustafa Santurun "Günlük elli kediye bakım yapılan bir bölgede iki yıl boyunca kuduz vakası

³⁵⁸ Agâh İzzet, "Çingenelere kıymayınız", Cumhuriyet, 27 Ocak 1930.3.

³⁵⁹ "Aylılara kim zarar veriyor?", Akşam, 29 Ocak 1930.

kaydedilmemiştir” ifadesi, resmi söylemin tutarsızlığını gözler önüne sermiştir. Buna rağmen, 1934 yazında İstanbul Belediyesi ile HKC iş birliğinde yaklaşık dört bin kedinin daha imha edildiği bildirilmiş, böylelikle uygulamaların ideolojik retoriğe rağmen süratle devam ettiği anlaşılmıştır.³⁶⁰

Söz konusu müdahaleler, İstanbul’la sınırlı kalmayıp ülke geneline sirayet etmiştir. *Vakit* gazetesinde bir uzmanın, “Büyük şehirlerde kediler köpeklerden daha tehlikelidir; çünkü çatıdan çatıya geçen serseri kedilere karşı, köpeklere uygulanan mücadele yapılmıyor” görüşünü dile getirmesi, sert önlemlerin meşruiyetini pekiştirmiştir.³⁶¹ Aynı dönemde, İzmir Belediyesinin 1933–1935 arasında 13 000’den fazla kedi itlaf ettiği verisi, hayvan popülasyonu kontrolünün yalnızca İstanbul’un değil, bütün yerel yönetimlerin önceliği olduğunu göstermektedir.³⁶²

Basın organları, infazları meşrulaştırmanın ötesine geçerek kimi kez ironik bir tonla tepkisini koymuştur. *Akşam* gazetesinde kedilerin kaleminden yazılan kurgusal mektupta, “Bizi himaye etmekten vazgeçmenizi rica ederiz. Biz kendi kendimize de ölebiliriz.”³⁶³ cümleleriyle alaycı bir eleştiri yöneltirken, gazeteci Vâlâ Nureddin kedileri “kaplan cücesi” ilan edip “Köpekleri yok etsek bile kediler kuduz taşır” diyerek şiddeti olağanlaştırmıştır.³⁶⁴ Hikmet Feridun’un “kedilerin yüzlerinde meymenet yok” benzeri genelleyici ifadeleri de infaz pratiğini sıradanlaştırmıştır.³⁶⁵ Ayrıca, Vâlâ Nureddin’in “kuyruk getirme” yöntemi eleştirisini “kuyruk, hayvanın öldürüldüğünü ispatlamaya yetmez; başka bir uzuv gerekli” diyerek dile getirmiştir.³⁶⁶

Kamuoyunda tartışmaya açılan bazı öneriler, ironik ve absürt düzeye ulaşmıştır. HKC üyelerinden birinin, şehre kazandırılması planlanan hayvanat bahçesindeki etçil hayvanların, sokak kedileriyle beslenmesini önermesi dikkat çekmiştir. Bu üyeye göre, şehirde en büyük eksiklik bir hayvanat bahçesinin olmamasıydı ve bu tesis kurulduğunda,

³⁶⁰ “Yıldızburnu’nda kedi beslemek merakı azalıyor mu?”, *Akşam*, (16 Temmuz 1934), 1.

³⁶¹ *Vakit*, (19 Temmuz 1934), 3.

³⁶² Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2008, 187.

³⁶³ *Akşam*, (16 Temmuz 1934), 6.

³⁶⁴ “Kuyruk Meselesi ve Halkın Belediyecileştirilmesi”, *Akşam*, (4 Teşrinievvel/ Ekim 1932), 3.

³⁶⁵ *Akşam*, (1 Kanunusani / Ocak 1930), 3.

³⁶⁶ “Kuyruk Meselesi ve Halkın Belediyecileştirilmesi”, *Akşam*, (4 Teşrinievvel/ Ekim 1932), 3.

içerisindeki yırtıcıların kedi etiyile beslenmesi, işlevsel bir yöntem olarak değerlendirilebilirdi.³⁶⁷

Tüm bu politikalar karşısında, halkın sokak kedilerini besleme geleneği ve koruma eğilimi devam etmiş; aileler kedilerini evlerinde gizleyerek infazlardan korumayı sürdürmüştür. *Son Posta* gazetesi, terk edilmiş yavru kedilerin “ciğer sızlatan çığlıklarını aktararak toplu imhaların geçici ve acımasız çözümler olduğunu vurgulamıştır.³⁶⁸ 1930’lu yılların imha stratejilerinin arka planında, Osmanlı mirası “Batılılar ne der?” kaygısı da rol oynamıştır.ERCÜMENT Talu’nun *Cumhuriyet*’te yayımlanan yazısında, “İstanbul’u ziyaret eden turistlerin ara sokaklara girmemeleri, bazı yazarlar tarafından sevinçle karşılanmıştır. Çünkü bu sokaklarda gece saatlerinde yoğun şekilde kedi bulunması, şehrin imajını olumsuz etkileyebilirdi ya o sokaklardaki kedi kalabalığını görüp bir kez dillerine dolasalardı, yandık demekti.” eleştirisi, yöneticilerin itibar endişesini gözler önüne sermiştir.³⁶⁹ Buna karşıt bir tutum örneği ise, ressam-şair Bedri Rahmi Eyüboğlu, “Bu kedileri Fransa’ya götürebilirim” diyen bir Fransız arkadaşının sözleriyle, Batı’nın merak ve sıcak ilgisini yansıtmıştır.³⁷⁰ Refik Halid Karay ise “Hayırlı Cemiyetler” başlıklı yazısında, sokaklarda zehirlenerek öldürülen köpeklerin acıklı manzarasının hem yerli hem yabancı gözlemciler üzerinde kötü bir izlenim bıraktığından duyduğu kaygıyı dile getirmiştir.³⁷¹

Dr. Hafız Cemal, *Cumhuriyet*’teki yazısında kedilere yönelik çelişkili toplumsal tutumu şu cümlelerle özetlemiştir: “Çevik, iyi cins erkek kedilerin fare avlamadaki becerisine” övgü yağdırırken, dişi kedilerin “damlarda bitip tükenmeyen curcunaları” dert sayılmış; erkek kedilerin kısırlaştırılmasının maliyet ve lojistik zorlukları nedeniyle pratiğe dökülmesinin güç olduğu vurgulanmıştır.³⁷² Bu atmosferde, *Son Posta* gazetesi

³⁶⁷ Hikmet Feridun, “İstanbul’da Hayvanat Bahçesi”, *Akşam*, (22 Eylül 1934), 6.

³⁶⁸ *Son Posta*, (19 Eylül 1934), 1,8.

³⁶⁹ *Cumhuriyet*, (11 Birinci Kânun /Aralık 1935), 5.

³⁷⁰ Metinde kısaca değinildiği üzere, Eyüboğlu’nun Fransız arkadaşı İstanbul sokaklarındaki kedilere merakını şu sözlerle dile getirmiştir: “Adım başı bir kediye rastlanan sokaklardan birinde gördüğümüz güzel bir kediye göstererek: ‘Ne güzel kedi! Fakat kim bilir ne kadar pahalıdır. Hem belki de sahibi elden çıkarmak istemez...’ diyordu. Kendisine yolda gördüğü kedilerin hepsini alıp Fransa’ya götürebileceğini, bu kedilerin sahibi olmadığını söylediğim zaman hayreti bir kat daha artan dostum, ‘Öyleyse dostlarımın yana yakıla istediği kediye bedava elde edebileceğim!’ diye cevap verdi.” Bedri Rahmi Eyüboğlu, “Kediler Diyarı”, *Tan*, (16 Haziran 1936), 4.

³⁷¹ *Akşam*, (15 Ekim 1947), 1

³⁷² *Cumhuriyet*, (5 Ağustos 1936), 7.

'nin yaptığı sokak röportajları, belediye politikalarına dair çelişkili halk algılarını netleştirmiştir. Gazetenin “Mahallenizde başıboş hayvan kaldı mı?” sorusuna verilen yanıtlar, belediyenin uygulamalarına dair birbiriyle çelişen algıları ortaya koymuştu. Röportajlarda: Baytar Hilmi, “Sokaktaki hayvanların çoğalmasının sorumlusu halktır; köpekler sahiplenilip sonra sokağa atılıyor” diyerek vatandaşın kusurunu vurgulamış; Fırıncı Mehmet ise, “Belediyeciler sahipsiz köpek ve kedileri yok ediyor. Mahallemde artık bu hayvanlardan eser yok [...] varsa bile sahipli. Eskiden sokaklar doluydu, şimdi neredeyse hiç yok 'Belediye çalışmıyor' demek insafsızlık olur” şeklinde yetkilileri savunmuştur. Kurtuluş’tan Bayan Şerife “Halk hayvanları saklıyor” itirafıyla dayanışmayı gösterirken; Bayan Hatice “Öldürülmelerine dayanamıyorum” sözleriyle merhamet ve pratik kaygılar arasındaki gerilimi ortaya koymuştur. Cağaloğlu’ndan Yusuf “Mahallemde hâlâ kedi ve köpek sürüleri dolaşıyor” diyerek belediyenin etkisizliğini eleştirirken, seyyar satıcı Mehmet Halkın “memurların işini zorlaştırdığını” ileri sürerek halkın belediyeye yüklediği zorluğu ifade etmiştir.³⁷³

1937 yılı, kedilere yönelik itlaf politikalarının en şiddetli evresi olarak kayıtlara geçmiştir. Özellikle hijyen ve kamu sağlığı söylemi üzerinden meşrulaştırılan uygulamalar, modern şehir tahayyülünün bir parçası olarak hayvan popülasyonunun kontrol altına alınmasını zaruri kılmıştır. Bu çerçevede hayvan imhası, yalnızca bir sağlık tedbiri değil, aynı zamanda şehir düzenini sağlama adına başvurulmuş bir araç haline gelmiştir. Nitekim O yıl İstanbul genelinde kayıtlara geçen 30 bini aşkın kedi itlafı, hayvan kontrol politikalarının köpeklerle sınırlı kalmayıp kedileri de kapsamına aldığını çarpıcı biçimde ortaya koymasının yanında uygulamaların ulaştığı kapsamı gözler önüne sermektedir.³⁷⁴ Aynı dönemde, mahalle bekçilerine bölgelerindeki “serseri kedileri” toplama ya da imha etme zorunluluğu getirilmiş; görevlerini yerine getirmeyenlerin işten çıkarılacağı kamuoyuna ilan edilmiştir.³⁷⁵ Bu uygulama, yerel yönetimlerin imha faaliyetini sistematik bir görev çerçevesine oturtma çabasının göstergesidir. Aşağıda yer alan resimde itlaf politikalarına ait bir fotoğraf yer almaktadır.³⁷⁶

³⁷³ *Son Posta*, (17 Haziran 1936), 1.

³⁷⁴ *Akşam*, (17 Kasım 1937), 3.

³⁷⁵ *Akşam*, (6 Ağustos 1937), 3.

³⁷⁶ Söz konusu gazete kupüründeki fotoğrafın görüntü kalitesi düşük olduğundan, yalnızca çözünürlüğü artırılmak üzere yapay zekâ destekli bir görsel iyileştirme sürecinden geçirilmiştir. Fotoğrafın kompozisyonu, içeriği ve görsel detayları hiçbir şekilde değiştirilmemiştir.

Şekil 4.11. Kedi İtlafına Dair Bir Fotoğraf, (*Son Posta*, 23 Temmuz 1937, s. 1.)

Benzer şekilde, İstanbul Belediyesi tarafından yürütülen “serseri kedilerle mücadele” girişimi, münferit uygulamalardan çıkarılarak kapsamlı bir operasyona dönüştürülmüştür. Belediye yetkilileri, bir hafta içinde yirmi beş kişinin kuduz şüphesiyle kedi ısırığına maruz kaldığını belirtmiş; Pasteur Enstitüsü Direktörü Prof. Paul Remlinger’in “kedilerin kuduz taşıma açısından köpeklerden daha tehlikeli olabileceği” yönündeki görüşünü sürece bilimsel dayanak olarak sunmuştur. Resmî açıklamalarda hedefin evcil hayvan sahipleri değil, “çöple beslenen ve sokakta yaşayan sağlıklı kedi popülasyonu” olduğu belirtilmiş; “yersiz şefkatle” kedileri koruyan kişilerin cezalandırılacağı da vurgulanmıştır.³⁷⁷ 3–6 Temmuz 1937 tarihleri arasında yalnızca üç günde bin beş yüz kedi itlaf edilirken, belediye yetkilileri hâlâ on beş bin kedinin “öldürülmesi gereken” durumda olduğunu ileri sürmüştür. Aynı ayın 21–25 Temmuz döneminde Beyoğlu’nda 341 kediyle başlayan uygulama, dört günde 1.007 kedinin ölümüyle sonuçlanarak operasyonların yoğunluğunu gözler önüne sermiştir.³⁷⁸

Toplumda oluşan yankı yalnızca gazetelerin haber sütunlarında değil, aynı zamanda karikatürlerde de kendini göstermiştir. *Son Posta* gazetesinin 14 Ağustos 1937

³⁷⁷ *Tan*, (27 Temmuz 1937), 2.

³⁷⁸ *Son Telgraf*, (25 Temmuz 1937), 1.

tarihli nüshasında yayımlanan bir karikatürde geçen şu diyalog, dönemin mizahi bakışını yansıtmaktadır:

- “Sokakta iki kedi gördüm; yanımdaki arkadaşım:
- Kedilere bak! Dedi, sözünü Tashih ettim
- Onlara ‘kedi’ demezler.
- Ya ne derler?
- Bakıyyet-üs-süyûf derler. (Kılıçtan kurtulanlar)”³⁷⁹

22 Temmuz 1937 tarihli belediye tebliği, imha sürecinin resmî düzeyde hız kazandığını göstermektedir. Bu tebliğde “şehirde aşırı kedi ürediği”, “bu hayvanların hastalık tohumlarını evlere taşıdığı” gibi ifadelerle sokakta ve boş arsalarda bulunan kedilerin itlafına karar verildiği ilan edilmiştir. Ayrıca, kedilerini belediyeye teslim eden yurttaşlara beş kuruş teşvik ödemesi yapılacağı duyurulmuştur.³⁸⁰ Bu uygulama, Himâye-i Hayvanât Cemiyeti Başkanı tarafından da desteklenmiştir.³⁸¹ Ne var ki, teşvik sistemine dair kamuoyundaki yansımalar, uygulamanın öngörülme ve giderek artan toplumsal sonuçlarını görünür kılmıştır. Özellikle çocuklarının bu sürece dâhil olması, şiddetin araçsallaştırılması gibi etik açıdan son derece sorunlu bir zeminin oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun en dikkat çekici ifadesi, Hasan Kumçayı’nın “Acaba Cemiyet bu katliamdan haberdar mı?” sorusuyla kamu vicdanında açığa çıkan kırılmayı gözler önüne serdiği değerlendirmesinde kendini bulmuştur.³⁸² Benzer şekilde, Sarıyer’den Şişli’ye çöp kamyonu ile nakledilen elli beş kediden on dördünün havasızlıktan ölmesi, itlaf sürecinde insan eliyle üretilen şiddetin görünürlük kazandığı bir başka vakayı teşkil etmektedir.³⁸³

³⁷⁹ *Son Posta*, (14 Ağustos 1937), 6.

³⁸⁰ *Kurun*, (22 Temmuz 1937), 4.

³⁸¹ *Akşam*, (23 Temmuz 1937), 3; *Cumhuriyet*, (27 Temmuz 1937), 2.

³⁸² *Kurun*, (22 Temmuz 1937), 2.

³⁸³ Salahattin Güngör, “Binlerce Kedi insani Şekilde Nasıl Öldürüldü?”, *Tan*, (28 Temmuz 1937), 7.

Şekil 4.12. Sokak Kedilerinin Toplanma Anına Ait Görsel (*Son Posta*, 23 Temmuz 1937, s. 1).

Cemiyet tarafından konu hakkında yapılan açıklamada ise, belediyenin sokak kedilerinin itlafına yönelik aldığı kararın yerinde olduğu belirtilmiş ve bu uygulama olumlu karşılanmıştır. Bu kararlar birlikte sahipsiz kedilerin ve onların yavrularının kontrolsüz biçimde çoğalmalarının önüne geçileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, kedilerin para karşılığında toplanmasına karşı çıkılmış, özellikle bu işin ücret karşılığında yapılmasının suiistimale açık bir alan yarattığına dikkat çekilmiştir. Nitekim, bazı Çingene çocuklarının İstanbul genelinde sokak ve ev kedilerini ayırt etmeksizin topladıkları, bu sırada kedilere gayriinsani muamelede bulundukları dile getirilmiştir. Bazı örneklerde kedilerin sopayla dövülerek ya da ip ile boğularak öldürüldüğü, bazı durumlarda ise çok sayıda kedinin aynı çuvala konularak taşındığı ve bu süreçte kedilerin birbirine zarar vererek öldükleri aktarılmıştır. Bu tür uygulamaların önüne geçilmesi için, kedilerin her biri için ayrı ve tahtadan yapılmış kafesli sandıklar kullanılmasının daha uygun olacağı yönünde bir öneri sunulmuştur.³⁸⁴ Her ne kadar Cemiyet, taşıma sürecinde “tahtadan yapılmış kafes” kullanılmasını tavsiye etmiş olsa da, sahada karşılaşılan uygulamaların bu çağrıya uymadığı görülmektedir. Zehirli etle öldürme, iplerle boğma ya da kedilerin çuvallara üst üste tıklılması gibi yöntemler hem sürecin denetimsizliğini hem de hayvanların yaşadığı fiziksel acıyı gözler önüne sermektedir.³⁸⁵

³⁸⁴ “İstanbul kedileri niçin öldürülüyor?”, *Yarın*, 27 Temmuz 1937.

³⁸⁵ *Kurun*, (30 Haziran 1938), 6; *Akşam Postası*, (25 Temmuz 1937), 4.

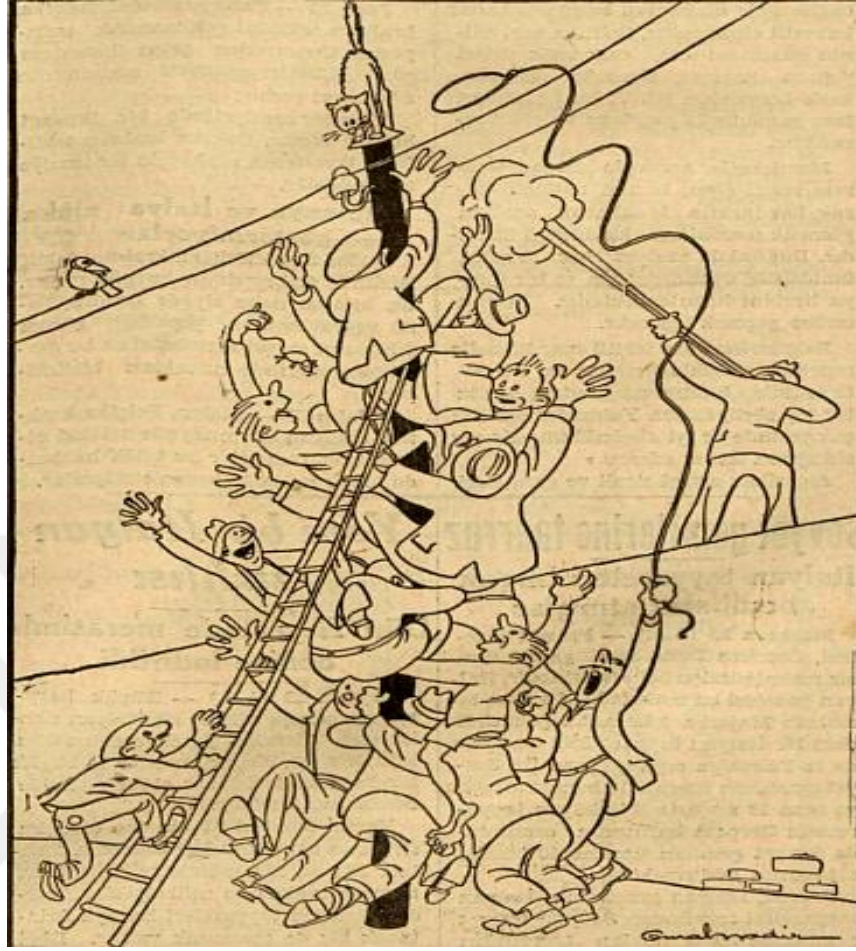
Bu ortamda şiddetin normalleşmesi ve özellikle çocukların bu sürece aktif fail olarak dâhil edilmesi, yalnızca bir uygulama hatası değil, aynı zamanda kuşaklar arası bir değer aşınmasının da göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mehmed Selim'in "Çocukların canlı bir mahlûka eziyeti hata saymaması, gelecek nesillerin ahlakını tehlikeye atıyor" ifadesi, sürecin toplumsal-ahlâkî yönünü açık biçimde ortaya koymaktadır.³⁸⁶ Bu tespit, yalnızca hayvanlara yönelik şiddeti değil, aynı zamanda insanî duyarlılık alanının daralmasını da işaret etmektedir. Bu çerçevede, *Son Posta* gazetesinde yayımlanan "Belediyemizden İstiyoruz" başlıklı yazı, sokak hayvanlarının itlafına yönelik politikaların doğrudan belediye eliyle ve yetkilendirilmiş kamu personeli aracılığıyla yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Yazıda, çocukların bu tür süreçlere dâhil edilmesi, "düzensiz ve kontrolsüz bir şiddet dalgasının önünü açmak" olarak değerlendirilmiş; bu nedenle sorumluluğun ilgili belediye görevlilerine devredilmesinin, daha planlı, denetlenebilir ve "insancıl" bir müdahale biçimini mümkün kılacağı öne sürülmüştür. Metnin devamında yer alan "İstanbul'u istila eden bu kedilerin ortadan kaldırılmasına diyecek bir söz yoktur, bunun için belediyeye teşekkür bile ederiz" ifadesi ise, dönemin basınında kedi itlafına yönelik açık bir destek biçimi olarak öne çıkmakta; hayvanların kent yaşamından uzaklaştırılmasının yalnızca makul değil, aynı zamanda övgüye değer bir hizmet olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.³⁸⁷

Dönemin mizahi duyarlılığı içerisinde kurgulanmakla birlikte, aynı zamanda itlaf politikasının toplum içindeki algısını ve yansımalarını da göstermesi bakımından önem taşır. Örneğin, bir karikatürde bir çocuk, elindeki kediyi bakkala uzatarak "Beş kuruşluk çikolata ver, al parasını" demekte; bir diğesinde ise, ihtiyar bir kadın bohçasını taşıtmak için bir çocuğa teklif ettiğinde, çocuk şu yanıtı vermektedir: Özellikle gündelik mizahın üretildiği çizim köşeleri, imha uygulamalarına yönelik toplumsal eleştirinin ironik biçimde ifade bulduğu mecralardan biri haline gelmiştir. Örneğin, bir karikatürde bir çocuk, elindeki kediyi bakkala uzatarak "Beş kuruşluk çikolata ver, al parasını" demekte; bir diğesinde ise, ihtiyar bir kadın bohçasını taşıtmak için bir çocuğa teklif ettiğinde, çocuk şu yanıtı vermektedir: "Vazgeç nine... Şimdi belediyeye iki kedi götürdüm mü on kuruş cebimde demektir. Sen bohçanı taşıtmak istiyorsan liradan kapı aç!"³⁸⁸

³⁸⁶ Mehmed Selim, "Kedi Meselesinde Sükûnetle İfade Bulan Temenniler?", *Kurun*, (30 Haziran 1938), 6.

³⁸⁷ "Belediyemizden istiyoruz" *Son Posta*, (6 Ağustos 1937), 1,6.

³⁸⁸ *Son Posta*, (14 Ağustos 1937), 6.

Şekil 4.13. Teşvik Uygulamasına Dair Karikatür (*Akşam*, 26 Temmuz 1937, s.

Mehmed Selim’in kaleme aldığı “Kedi Mücadelesinin Kanuni Tarafı” başlıklı yazı, sahipli kedilerin çalınması ve hayvanlara eziyet edilmesinin Ceza Kanunu’yla doğrudan ilişkisini gündeme taşımış; mevcut teşvik sisteminin bireyleri bu tür suçlara yönelttiğini ifade etmiştir.

“Beş kuruşa tamah ve tenezzül edenler, sahipli olan kedileri aşırmakta hiç tereddüt etmeden hasis kazançlarını arttırmaya girişmektedirler. Her iki cihetin kanunla alakası derecesini de bu sırada ayrıca hatırlamak yerindedir. Ceza kanunu, hayvanlara eza ve cefâ edenler için ceza koyduğu gibi, hırsızlık için de — bunu herkes bilse gerek — ceza tayin etmiştir. Halbuki, beş kuruşa can atanlar, her iki suçu işlemekten de katiyen çekinmiyorlar. Bu yüzden neredeyse açılması muhtemel ve mümkün meşhut suç davalarında, suçluların, kendilerini müdafaa yollu, belediyenin ilânına ne dereceye kadar sığınabilecekleri, adil makamların takdir edeceği bir meseledir. Ancak — kanunun pençesinden yakalarını sıyrabilmek telaşındayken — bundan bahsedecekleri tahmin edilebilir!”³⁸⁹

³⁸⁹ Mehmet Selim, “Kedi Mücadelesinin Kanuni Tarafı”, *Akşam Postası*, (26 Temmuz 1937), 3.

Buna paralel olarak, Burhan Felek de söz konusu uygulamaların potansiyel suiistimallere açık olduğunu belirtmiş; teşvik sisteminin yarattığı zaafı Diyarbakır'daki “akrep ödülü” örneği üzerinden hicvederek aktarmıştır:

“Piyasada dönen rivayetlere göre belediye, her türlü kedi getiren kişiye beş kuruş veriyor [...] duyan açık gözler, bütün civar kazalardan İstanbul'a kedi ölüsü sevk edebilirler. [...] Bu kedi ölüsü toplama keyfiyeti bana bir şey hatırlattı. Diyarbakır, vaktiyle akreple meşhur bir yerd. [...] Son zamanlarda Diyarbakır Belediyesi, bu akrep belâsını köklü bir şekilde kazımak için haşere başına kırk para narh koymuş ve toplanılmağa başlanmış. Lâkin bir müddet sonra belediye bütçesinde, bu iş için konan tahsisat bittiği halde, Diyarbakır'de akrep bitmemiş. Nihayet gözlü açık bir memur, birtakım kimselerin pek çabuk yavrulayan akrepleri üretilip sattığını keşfedince, belediye akrep mubayaasını kaldırmış ve akrep yetiştirenleri de cezalandırmış.”³⁹⁰

Hasan Kumçayı ise, uygulamanın sahadaki karşılığını “sahipli ve sahipsiz kedilerin ayırt edilememesi” sorununa dikkat çekerek gündeme getirmiştir. Yazısında, ev kedilerinin de sokakta yakalanarak imha edildiğini belirtmiş; bu durumun önüne geçmek için basit ama etkili bir yöntem önermiştir:

“İstanbul belediyesinin başlattığı kedi mücadelesinde en çok şikâyet edilen bir konu var: Sokakta tesadüf edilen ev kedilerinin de toplanması. Ev kedileri kafeste içinde saklanmaz; çünkü saklanırsa, kedi olarak beslemek bakımından vücudunda hikmet kalmaz. Her ev kedisi mutlaka ara sıra sokağa çıkar: O halde, sokağa çıkan sahipli ev kedisi ile esasen sahipsiz sokak kedisini nasıl fark etmeli? Bu zorluk, belediye hesabına mücadele eden memurlar için gerçekten bir meseledir. Fakat bu zorluğu ortadan kaldırmak için hiçbir çarede yok değildir. Mesela, dün de gazetemizde işaret edildiği gibi, herkes evinde beslediği kedisinin boğazına küçük bir tasma geçirerek üzerine kendi adresini yazabilir. Bu adres, bir tasarruf alameti sayılabilir. Kedilerini muhafaza kaygısında olanlar için bu kadarcık bir tedbir göze alınamayacak bir zahmet değildir.”³⁹¹

Kumçayının, sahipli kedilerin korunmasına yönelik olarak ortaya koyduğu öneri, pratik bir çözüm sunmayı amaçlamaktaydı. Bu doğrultuda, evlerde ya da dükkânlarda beslenen kedilerin boyunlarına tasma, boncuk ya da kurdele takılması gerektiğini belirtmiş; bu uygulama aracılığıyla sahipsiz kedilerle sahipli olanlar arasında bir ayırım yapılabileceğini savunmuştur. Nitekim bu öneri, kısa süre içerisinde bazı hayvan sahipleri tarafından benimsenmiş ve özellikle kurdele ile işaretleme yöntemi İstanbul sokaklarında görünür hâle gelmiştir.³⁹² Ancak, bu girişimin de uzun vadeli bir çözüm üretmediği

³⁹⁰ Burhan Felek, “Kedilere Kıran Düştü”, *Akşam Postası* (26 Temmuz 1937), 3.

³⁹¹ Hasan Kumçayı, “Gene Kedi Meselesi” *Akşam Postası*, (29 Temmuz 1937),3; Hasan Kumçayı'nın benzer içerikli yazısı için bkz. “Sahipli Kediler”, (*Kurun*, 29 Temmuz 1937), 2.

³⁹² *Akşam*, (25 Ağustos 1938), 4.

anlaşılmaktadır; zira belediye ekiplerinin kurdeleli kedileri dahi topladığı basına yansımıştır.³⁹³

Mehmed Selim'in ifadelerinden “temizlik ekiplerinin iş kaygısıyla rastgele kedileri topladığı” anlaşılyordu.³⁹⁴ Bu döneme ait basında yer alan kısa anlatılar, uygulamaların sıradanlaşmasına ve günlük mizah malzemesine dönüşmesine de imkân tanımıştır. Örneğin, bir karikatür formatında sunulan kısa öyküde bir belediye görevlisinin evinden koyun budu çalan bir kediye şu şekilde seslenmesi, imha sürecinin sıradanlaştığı pratiğe ironik bir boyut kazandırmaktadır: “Dönüp dolaşıp geleceğin yer belediye dairesi değil mi, ben orada sana gösteririm.”³⁹⁵

Bununla birlikte, alınan önlemlerin yalnızca teknik değil, aynı zamanda hukuki ve etik açılardan da kamuoyunda tartışma yarattığı görülmektedir. Nitekim, Himâye-i Hayvanât Cemiyetini, sahipli kedileri öldürdüğü gerekçesiyle mahkemeye veren hayvan sahipleri olduğu basına yansımıştır. Cemiyet'in veterineri ise yalnızca verilen emri yerine getirdiklerini ve uygulama koşulları içerisinde sahipli-sahipsiz ayrımı yapmanın teknik olarak mümkün olmadığını savunarak, savunma geliştirmiştir.³⁹⁶

Bu gelişmelerin kamuoyundaki karşılığı ise giderek etik bir sorgulamanın zeminini oluşturmuştur. Mehmed Selim, imha politikalarını yalnızca hukuki açıdan değil, aynı zamanda değerler ve vicdan düzleminde de ele almış; kedi meselesini, kamu düzeni ile ahlâkî sorumluluk arasında bir gerilim hattına yerleştirmiştir:

“Her ne şekilde olursa olsun, yok yere hiçbir şeyin imha edilmesi lüzumuna kani değilim. 'Ne faydası var?' suali cevapsız kalınca, 'İmha edilmelidir!' denmesini yadırgarım. Eğer faydası olmayan her şeyi imha etmek lazım gelseydi, yeryüzünde bütün işler yüzüstü kaldı. Hiçbir eğlenceye vakit kalmaz, boyna bununla iki cephe ömür tüketilir... Ve gene de yetişmek de imkânsızlaşırdı! İmha, ancak kıyasıyla zararlı şeyler için düşünülmelidir. Bu kıyasıyla zararlı kaydına göre de derece derece daha az zararlı şeyler için kestirme yoldan imha cihetine gidilmesinin düşünceme uymadığı anlaşılıyor sanırım. [...] Fakat, kedi eğer bu surette şekilde mikrop naklediyorsa, kabahat onda mı, yoksa sokaklara ve arsalara çöplerini dökmek uygunsuzluğunu gösterenlerde midir? Bu yerlere çöp tenekelerini baş aşağı etmek yahut da olduğu gibi bırakmak, ne yazık ki pek çok kişinin kayıtsızlıkla yaptığı ve yer yer yapmakta olduğu uygunsuz bir harekettir. Kedi, bu çöpleri karıştırıp, dura dura kokacak olan yiyecekleri bir an evvel ortadan kaldırmakla, sıhhat bakımından bilakis faydalı bir iş görmüş oluyor. Ve bu böyle olduğu halde de, hak

³⁹³ Akşam, (13 Ağustos 1940), 3.

³⁹⁴ Mehmed Selim, “Kedi Meselesinde Sessizce Dile Gelen Umutlar?”, *Kurun*, (30 Haziran 1938), 6,11.

³⁹⁵ *Son Posta*, (14 Ağustos 1937), 6.

³⁹⁶ Naci Sadullah, “Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nde Bir Saat”, *Son Posta*, (28 Ağustos 1937), 9.

etmediği cezayı yine kendi çekiyor! [...] Bir parantez açmak gerekirse, işin doğrusu İstanbul sokaklarındaki kedilerin büyük bir kısmı, sahihsiz gibi görünseler bile öyle öyle olmadıklarıdır. Ev kedisi olmayanların çoğu, dükkân kedisidir. Sokakta dolaşmalarına gelince, her mahlukun hareket tarzı kendisine göredir. Kedi, hiçbir vakit kapatılamaz. Hapsedilmiş bir halde yaşayamaz. Bunun tatbik kabiliyeti yoktur. Bu itibarla da, ev ve dükkân kedisiyle sokak kedisini ayırtedışte dışarı çıkış ve çıkmayışı esası hatalıdır. Kuşa, havanın belli bir kısmını yasak muntika saymak gibi bir şeydir! Sahipli olup olmadıkları arandığına göre de bunu mesela mahallelerin bekçileri tespit edebilir. Fakat ‘beş kuruş’ için kedi peşinde koşan gayri me’suller, hiçbir vakit böyleleri bilseler bile bilmemezlikten gelirler: işlerine böyle geldiğinden! [...]”³⁹⁷

Bu görüşlerini desteklemek için Avrupa’daki hayvan koruma örneklerine de atıfta bulunarak, Türkiye’de de bir “Kedi Sevenler Cemiyeti” kurulmasını önermişti.

Kedi meselesinin halk sağlığı boyutu ise, dönemin resmî yetkilileri arasında görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. İstanbul Sıhhiye Müdürü Ali Rıza, kedilerin fare popülasyonunu kontrol etmedeki rolüne dikkat çekerek, tüm kedilerin toplatılmasının halk sağlığı açısından faydadan çok zarar getirebileceğini ifade etmiştir: “Siz de bilirsiniz ki, kedi olmayan yerde fare çoğalır. Veba ise farelerden geçer. İstanbul’da mevcut kedilerin sonu getirilinceye kadar toplatılması bu bakımdan muvafık değildir. Ancak sahihsiz kedilerle hastalıklı ve kuduz kediler toplatılmalıdır.”³⁹⁸ Ali Rıza Bey’in bu dengeli yaklaşımı, geçmişte Avrupa’da yaşanan deneyimlerle de desteklenmiştir. 20. yüzyıl başlarında Paris’te yapılan yoğun itlafların ardından şehirde yaşanan fare istilas, Tunus ve Cezayir’den kedi ithal edilmesine neden olmuş; bu örnek, kedilerin kent ekolojisindeki işlevinin göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermiştir.³⁹⁹

Aynı şekilde, kentlerde hayvan popülasyonunu düzenlemeye yönelik uygulamaların, biyolojik dengenin bozulmasına yol açabileceği yönündeki uyarılar, bu dönemde bilimsel çevrelerde daha fazla yankı bulmuştur. Kedilerin yokluğunda ortaya çıkan haşere sorunlarının yalnızca sağlıkla değil, ekonomik kayıplarla da ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Öyle ki, kimi şehirlerde alınan yanlış tedbirlerin ardından zararlı kemirgenlere karşı kimyasal mücadeleye yönelme ihtiyacı doğmuş; bu da halk sağlığı kadar çevresel etkileriyle de eleştiri konusu olmuştur.

³⁹⁷ Mehmet Selim, “Kedi Sevenler Cemiyeti Kurulmalıdır!” *Kurun*, (28 Temmuz 1937), 3.

³⁹⁸ *Son Posta*, (23 Temmuz 1937), 8.

³⁹⁹ *Cumhuriyet*, (24 Temmuz 1937), 6.

Öte yandan, Profesör Akil Muhtar gibi bazı bilim insanları da, hiçbir kedinin öldürülmemesi gerektiğini savunmuş; kedilere yönelik itlaf politikalarını anlamlandırmakta zorlandığını belirtmiştir: “Kedileri Öldürmek de nereden geldi, bilmiyorum. Bu hayvancıkların öldürülmesinde hiçbir menfaat yoktur.”⁴⁰⁰

Bu doğrultuda, 1930’lu yılların başından itibaren ivme kazanan ve 1950’li yıllara kadar kesintisiz biçimde devam ettirilen “kedi meselesi”, yalnızca bir sokak hayvanı popülasyonunu denetleme çabasından ibaret kalmamış; bilakis, dönemin idari zihniyeti, halk sağlığı politikaları, toplumsal alışkanlıkları ve kültürel aidiyetleriyle doğrudan temas eden çok katmanlı bir sorun alanı hâline gelmiştir. İstanbul’un tarihsel kimliğinde güçlü bir yer tutan kedinin, modernleşme sürecinde tehdit olarak kodlanması, bu politikaların ne denli köklü bir zihniyet değişimini temsil ettiğini açıkça göstermektedir. Nitekim bu süreçte geliştirilen söylem ve uygulamalar, yalnızca hayvanlara yönelik değil; aynı zamanda şehir yaşamının yeniden inşasına yönelik daha geniş bir modernleşme çabasının parçası olarak da okunabilir.

Bu müdahale biçimlerinin sadece teknik ve bürokratik yönlerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda toplumun kültürel belleğinde güçlü izler bıraktığı görülmektedir. Zira İstanbul’un kedileri, yalnızca sokaklarda rastlanan birer hayvan değil; şehrin şiirsel tahayyülünde, gündelik pratiğinde ve kolektif hafızasında yer etmiş varlıklardır. Dolayısıyla kedilere yönelik politikalar, kent yaşamının duygusal ve kültürel dokusunu da dönüştürmeye yönelik müdahaleler olarak değerlendirilmelidir. Halid Fahri Ozansoy’un şu ifadeleri, bu duygu yükünü şiirsel bir anlatımla somutlaştırmaktadır: “Kediyi hayatımızın dışına atmak, biraz da hayatı anlamamak gibi bir şey. Çünkü bu kedi denen oynak ve şakacı mahlûkta, insana en yorgun, en hüzünlü anlarında hayatı sevdiren bir cazibe bir cana yakınlık var... Kedileri seven insanları kedisiz bırakmamalı!”⁴⁰¹

⁴⁰⁰ *Akşam Postası*, (24 Temmuz 1937), 6.

⁴⁰¹ *Cumhuriyet*, (24 Temmuz 1937), 6; *Son Posta*, (3 Ağustos 1937), 6.

Şekil 4.14. Teşvik Uygulamasına Dair Bir Karikatür (*Aksam* 07 Temmuz 1937, 1.)

Kedilerin yalnızca bir hijyen sorunu olarak değil, aynı zamanda kentsel kimliğin ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi, dönemin itlaf politikalarına yöneltilen eleştirilerin temel dayanaklarından biri olmuştur. Refik Halid Karay, 1947 yılında kaleme aldığı yazısında, Ankara'daki uygulamalara sınırlı bir hoşgörü gösterse de, İstanbul'un tarihî ve mekânsal dokusu içinde kedilerin vazgeçilmez işlevine vurgu yaparak şöyle der:

“Ankara'nın dörtte üç buçuğu yeni kurulmuş, beton binalı, az çok modern yapılı mahallelerden ibaret bulunmasına göre orada fareler bizdeki kadar tahribata sebep olamaz. Zaten başkentimiz bir liman, bir ticaret şehri, bir stok ve antrepo yeri değildir. Halbuki İstanbul? hele ki Tahtakale, Yemiş İskelesi, Asmâaltı, Sirkeci ve diğer taraftan galata sokaklarını bir göz önüne getiriniz [...] Bu yerler adamların boğuşmayı göze alacak heybette olanlardan tutunuz hemen hemen mikrop boyundaki ufacıklarına kadar her cins farelerin gece gündüz hareket ve faaliyet içinde bulundukları talan sahalarıdır: Fareler ülkesidir. Fakat meydanı boş bulamazlar: Kediler nöbettedir. İki düşman unsur arasında sonu gelmez, ara vermez bir mücadele devam eder durur. Kedileri yirmi dört saat harp hattından geri çektiğimizi farz edelim: Zararımız birkaç yüz bin liraya yaklaşır... aşar beklide!”⁴⁰²

Karay'ın bu ironik ama çarpıcı tespiti, kedilerin sadece kent estetiğini değil, yaşamın sürekliliğini de koruyan bir denge unsuru olduğunu gözler önüne sermektedir. Falih Rıfkı Atay ise, kedilerin sokaktaki halleri düşünüldüğünde itlafın “merhamet” kavramıyla bile gerekçelendirilebileceğini ileri sürerek, bu müdahalelerin trajik yanı

⁴⁰² Refik Halid Karay, “Kedi-Fare Bahsi”, *Akşam*, (20 Temmuz 1947), 5.

üzerine eğilmiştir.⁴⁰³ Cemal Refik de kısa vadeli fayda beklentisini reddederek, uzun vadeli sonuçların daha ağır olacağını hatırlatmıştır. Cemal Refik ise benzer şekilde, itlaf politikalarının kısa vadeli fayda sağlayabileceği düşüncesini reddederek, uzun vadeli sonuçlara işaret etmiştir: “Kedileri öldürmenin faydasından ziyade zararı olduğunu unutmamalı. Maazallah, günün birinde yapacakları büyük zararlara karşı fare mücadelesiyle başa çıkmak daha zor olacağını göz önüne getirelim.”⁴⁰⁴

Tüm bu eleştirel yaklaşımlara rağmen, uygulamaların katı biçimde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. 1938 yılında THKD’nin yalnızca bir yıl içerisinde sekiz bin kedi imha ettiğini duyurması, uygulamanın sistematikliğini gözler önüne sererken, 1948 yılı boyunca yalnızca on bir ay içinde otuz bin kedinin öldürüldüğüne dair veriler kamuoyundaki tepkilerin dozunu da artırmıştır. Özellikle Cemiyet’in “bir gram zehirle 500–600 kediye öldürebildikleri” yönündeki açıklamaları, hayvansever çevrelerde ciddi bir güven bunalımına yol açmış; bu açıklamalar, toplum nezdinde etik bir sorgulama başlatmıştır.⁴⁰⁵ *Kurun* gazetesi, bu çelişkiyi ironik bir diyalog ile kamu vicdanına taşımıştır. Yazıda, hasta bir güvercini tedavi ettirmek isteyen bir kişiye, arkadaşının şu soruyu yönelttiği aktarılır: “Hayvanları Himaye Cemiyetinin asıl amacı nedir? Sağlıklı kedileri öldürmeyi görev addeden bir kurum, güvercinleri tedavi etmekle mi uğraşır?”⁴⁰⁶

Bu tür değerlendirmeler, yalnızca müdahalenin etik boyutlarını değil; aynı zamanda bu uygulamalara ilişkin kurumlara halkın duygu güvensizliği de görünür kılmıştır.

Politikalara dair pratik sonuçlar halk sağlığı perspektifinden tartışmaya açıldıkça, itlaf girişimlerinin toplumsal meşruiyetini iyiden iyiye zedelemiştir. Zira aynı dönemde gazetelerde sıklıkla yer alan “sokaklar kedisiz kaldı, fareler çoğaldı” minvalindeki haberler, bu uygulamaların faydacı gerekçelerle dahi örtüşmediğini gözler önüne serilmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Falih Rıfık Atay, “Merhamet”, *Ulus*, (8 Ağustos 1937), 1.

⁴⁰⁴ *Akşam*, (20 Eylül 1947), 3; Kedilerin azalmasına dair karikatürler için bkz. Ek 10, Ek 11 ve Ek 12.

⁴⁰⁵ Naci Sadullah, *Son Posta*, (28 Ağustos 1937), 9; “Kediler Öldürülmeli mi?”, *Son Posta*, (3 Temmuz 1938), 11; *Akşam*, (17 Kasım 1948), 3

⁴⁰⁶ *Kurun*, (28 Haziran 1938), 7.

⁴⁰⁷ “Fareler Çoğaldı”, (*Akşam*, 27 Temmuz 1930), 7; Falih Rıfık Atay, “Kedi Hikâyesi”, *Ulus*, (3 Ağustos 1937), 1; *Akşam*, (27 Temmuz 1937), 3; *Vakit*, (23 Nisan 1931), 3; *Akşam*, (2 Eylül 1937), 1; S. H. R.,

Ensari Bülend gibi yazarlar, sorunun kökenini altyapıda aradı: “İstanbul’daki umumi tuvaletlerin neredeyse tamamı 'kirli' ve 'sağlıksız' koşullara sahipti. Mücadele edilmesi gereken buydu, kediler değil.”⁴⁰⁸ Belediyenin sunduğu mali teşviklerin toplumsal tahayyüle yansıması yalnızca yönetsel bir önlem çerçevesinde kalmamış, mizahçılar ve gündelik hayat aktörleri nezdinde farklı anlam katmanlarıyla yeniden inşa edilmiş kedi=para denklemini tahkim eden malzeme olması dönemin basınında sıklıkla karikatürize edilen temsiller üzerinden pekiştirilmiştir Örneğin, *Son Posta*da yayımlanan bir nüshada “Eskiden ‘Kedi ciğere bakar gibi’ derlerdi, şimdi ‘İnsan kediye bakar gibi’” ifadesiyle kedinin değerinin tersine döndüğü ima edilmiştir.⁴⁰⁹ Aynı yazıda bir başka çarpıcı örnekte, “İstanbul’un kaldırımlarında para doludur” denilerek, sokakta dolaşan kedilere biçilen ekonomik değer üzerinden bir mizah üretilmiştir.⁴¹⁰

Karikatürlerde yer alan ifadeler yalnızca birer espri unsuru değil, aynı zamanda kamusal hafızada kedinin ne tür dönüşümlere uğradığının da göstergesidir. “Karımın mantosu tam beş yüz kediden yapılmıştır” sözünü sarf eden bir adamın, “Beş yüz kedi tutup belediyeye sattım, parasını karıma verdim” şeklindeki açıklaması, bu dönüşümün en net biçimde kodlandığı anlatılardan biridir.⁴¹¹ Bu tip anlatılar, kedilerin yalnızca halk sağlığı ya da şehir düzeni açısından değil, aynı zamanda maddi bir ‘meta’ olarak yeniden tanımlandığını göstermektedir. Böylelikle, kedilerin ekonomik bir değer nesnesine dönüşmesi, kentsel politikaların öngörmediği ama gündelik hayatın içinde inşa edilen bir söylem biçimine dönüşmüştür.

Bu süreçte, belediyenin uyguladığı para karşılığı teslim sistemi, sokak dilinde “çeyrek” metaforu üzerinden yeniden anlamlandırılmıştır. *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir yazıda, bu dönüşüm ironik bir şekilde betimlenmiştir: Birdenbire arkamda bir ses duydum.

- Çeyrek gidiyor... çeyrek...
- Merak ettim, döndüm. İki kasketli, afili delikanlı... Birisi:

“Yeryüzünün En Süratle Çoğalan ve Yayılan ve En Muzır Mahlûkları Farelerdir”, *Akşam*, (8 Temmuz 1938), 5; Mehmed Selim, “İstanbul Fare İstilasına Uğradı, Kediye İhtiyaç Görülüyor!”, *Kurun*, (29 Haziran 1938), 8; Refik Halid Karay, “Kedi-Fare Bahsi”, *Akşam*, (20 Temmuz 1947), 5.

⁴⁰⁸ Ensari Bülend, “İstanbul’u Farelerden Kurtarmak İçin...”, *Akşam Postası*, (30 Haziran 1938), 5.

⁴⁰⁹ *Son Posta*, (14 Ağustos 1937), 6.

⁴¹⁰ *Son Posta*, (14 Ağustos 1937), 6.

⁴¹¹ *Son Posta*, (14 Ağustos 1937), 6.

- Çeyrek gidiyor!.. Derken parmağının ucuyla ileride telaşla yürüyen bir tekir kediyi gösteriyordu.
O zaman anladım ki, [...] her kedi getirene bir çeyrek vermeğe başladığı günden itibaren bu hayvanların isimleri değişmiş...”⁴¹²

Bu anlatının devamında; Fatih, Vefa ve Edirnekapı gibi semtlerde gençlerin dört ayaklı her kediyi birer “çil çeyrek” olarak tanımlamaları, kedi–para ilişkisinin yalnızca kurumsal değil, gündelik tahayyülde de içselleştirildiğini göstermektedir. “Yavaş yürü, çeyreği kaçıracaksın...” ya da “Allah cezasını versin, gitti çeyrek...” gibi ifadeler, kedinin kentte artık maddi bir ‘fırsat’ olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.⁴¹³ Tramvayda geçen şu diyalog da söz konusu dönüşümün sokaktaki karşılığını sergilemektedir:

- Yahu senin bir kedi kadar hükmün yok!...
- Neden?
- Seni yakalayıp götürsem beş kuruş alabilir miyim?... Amma kediyi
yakala götür de bak... Tırınk çeyrek hazır.⁴¹⁴

Benzer biçimde, başka bir gözlemde, karşı damda beş kedinin kavga ettiğini gören bir genç, “Beş kedi beş yirmi beş eder!” diyerek yalnızca bir espri değil, aynı zamanda kentsel tahayyül içinde kedinin sayısal ve maddi birimle özdeşleştirilişini de dışa vurmuştur. Bu tür anlatılar, kedilerin fiziksel varlıklarından ziyade onların temsil ettiği ekonomik değer üzerinden şekillenen bir “nesneleştirme süreci”ni göstermesi açısından önemlidir.⁴¹⁵ Bu mizahi dil, yalnızca sözlü kültürde değil, bürokratik pratiklerde de karşılık bulmuştur. *Akşam* gazetesinde yayımlanan “Serseri Kedilerin Toplanmasına Devam Ediliyor” başlıklı haberde, aynı gün içinde 11 ve 14 kediyi sandıklara koyarak Temizlik Şubesi Müdürlüğüne teslim eden iki kişinin, hangi birime başvuracaklarını bilmemeleri ve bu kediler karşılığında beşer kuruş almaları, söz konusu teşvik sisteminin hem resmiyet kazanmış hem de toplumda işleyen bir mekanizma hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁴¹⁶

⁴¹² Hikmet Ferudun (H.F.), “Kediler Toplanırken”, (*Akşam*, 28 Temmuz 1937), 3.

⁴¹³ H.F., “Kediler Toplanırken”, (*Akşam*, 28 Temmuz 1937), 3.

⁴¹⁴ H.F., “Kediler Toplanırken”, (*Akşam*, 28 Temmuz 1937), 3.

⁴¹⁵ H.F., “Kediler Toplanırken”, (*Akşam*, 28 Temmuz 1937), 3.

⁴¹⁶ Burhan Felek, “Serseri Kedilerin Toplanmasına Devam Ediliyor”, *Akşam*, (28 Temmuz 1937), 3.

Toplumun kedi itlaf politikalarına verdiği tepkiler, tekil örneklerin ötesine geçerek, dönemin sosyal dokusu, kültürel kodları ve vicdani değerleri hakkında önemli göstergeler sunmaktadır. Bu bağlamda, halkın gösterdiği tepkiler homojen bir yapı arz etmemekte; kimi zaman çocukların kedi toplama araçlarındaki hayvanları kurtarma girişimleriyle, kimi zaman ise yazarların kaleme aldığı çelişkili beyanlarla karşılık bulmaktadır. Örneğin Hakkı Saha Gezgin, bir grup çocuğun sokaktan toplanan kedileri kaçırmaya çalıştığını aktarırken,⁴¹⁷ Refi' Cevad Ulunay gibi kalemler ise, şehir içi sürücülerin kedileri ezmek için büyük özen gösterdiklerini vurgulamıştır. Öte yandan, Ulunay'ın dikkat çektiği bir başka nokta, yolda ezilmiş bir kedi gördüğünde hissettikleriyle ilgilidir. Ona göre, böyle bir görüntü karşısında merhamet duygusu yerine “sokaktaki sorunu bir nebze azalttığı” kanaatiyle bir tür iç ferahlığı yaşanmaktadır.⁴¹⁸ Kimi zaman ise, halkın vicdani refleksi fiziksel müdahaleye dönüşmüştür. 1940 yılında bir mahallede tanınmış bir kedinin denize atılmak istenmesi, mahalle sakinlerinin doğrudan müdahalesiyle engellenmiş; bu durum, hayvan sevgisinin yalnızca yazılı ya da sözlü tepkilerle değil, fiilî müdahalelerle de tezahür ettiğini ortaya koymuştur.⁴¹⁹ Bununla birlikte, 1937 yılı içerisinde itlaf uygulamalarının yoğunluk kazanması, hayvan sahiplerini koruma tedbirleri almaya itmiştir. Öyle ki, *Son Postada* yer alan bir haberde, Sultanahmet'te 20 kedi toplamakla görevli belediye işçilerinin, eksik kalan sayıyı tamamlamak için bir kasabın dükkânındaki kediyi zorla almaya çalışmaları sonucu arbeye çıktığı aktarılır. Habere göre:

“Cemal ve Ali isimlerinde iki belediye amelesi âmirlerinden aldıkları talimatla 20 kedi toplamak üzere vazifeye çıkmışlardır. Fakat akşama kadar topladıkları ancak 19'u bulduğundan, 20'yi tamamlamak için Çarşıkapıda kasap Ömer'in dükkânındaki kediyi almaya kalkışmışlar böylece kasapla mücadele başlamışlardır. Ömer, belediye amelesine bir yumruk indirmiş, bu kavga sırasında sepetin içerisindeki 19 kedi de meydana boş bularak firar etmişlerdir. Mahkeme, amelelere tokat atan kasap Ömer'i 12,5 lira para cezasına mahkûm etmiştir.”⁴²⁰

Bu örnek, yalnızca bireysel bir direnç biçimi değil, aynı zamanda hayvanların sahiplenildiği bir kent kültürünün yansıması olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu tür girişimler, kamuoyunun tamamında aynı şekilde karşılık bulmamıştır. Bazı gazeteciler,

⁴¹⁷ Hakkı Saha Gezgin, “Böyle giderse...”, *Kurun*, (30 Temmuz 1937), 3,4.

⁴¹⁸ Refi Cevad Ulunay, “Serseri Kedilere Dair”, *Yeni Sabah*, (15 Ağustos 1941), 2.

⁴¹⁹ Obuz, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar, 157.

⁴²⁰ *Son Posta*, (10 Haziran 1939), 6.

kedilere duyulan bu tür “aşırı” merhameti “zayıf kalplilik” olarak nitelendirmiş; dönemin erk anlayışını yansıtan bu tavır, hayvan hakları ile toplumun ahlaki eşiği arasındaki gerginliği gözler önüne sermiştir.⁴²¹

Benzer biçimde, Fatih Camii civarında yaşanan bir başka olay da, bireysel vicdan ile kamusal politika arasındaki çatışmayı açık biçimde yansıtmaktadır. Mustafa isimli bir belediye görevlisinin kedileri topladığı sırada, Hasan isimli bir mahalle sakini müdahale eder: “O hayvanlara yazık değil mi? Bu yaptığının günahını hayatın boyunca çekersin... Bırak gitsin hayvancıklar!” Mustafa, bu uyarıya kulak asmayarak görevine devam etmek isteyince aralarında kavga çıkar. Kavga sırasında Mustafa’nın elindeki kediler de kaçar, Hasan yakalanarak hakkında tutanak düzenlenir.⁴²² Öte yandan, bu süreçte belediyenin kurumsal kapasitesinin sınırlılıkları da dikkat çekmektedir. Temizlik Müdürlüğü, hayvan toplama işini yürütmek üzere dolgun maaş ve ikramiye sunsa da, 1947 itibarıyla İstanbul gibi büyük bir şehirde yalnızca 45 kişilik bir kadroyla bu işi sürdürmeye çalışmıştır.⁴²³ Bu sayı, uygulamaların ne ölçüde sınırlı bir organizasyonla yürütüldüğünü göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Kamuoyunda hayvan koruma girişimlerine dair hoşnutsuzluk da bu dönemde artmıştır. Örneğin, *Akşam* gazetesi, hayvan kurtarma çabalarına girişenleri “cahil” olarak nitelendirmiştir.⁴²⁴ Ercüment Ekrem Talu, sokak kedilerinin şehirde var olmasına eleştirel yaklaşır. Kedilerin aç kalmayacağını, çünkü şehirdeki atıkların onlar için yeterli olduğunu düşünür. Hatta, fazla kedisi olan ülkelerin bunları Türkiye’ye göndererek sorunu çözebileceğini ironik biçimde dile getirir.⁴²⁵ *Cumhuriyet* gazetesinde ise şu sert ifadeler yer alır: “Hanım efendiler, beyefendiler; kedileri, köpekleri, atları insani yöntemle öldürmek için harcadığınız kaynakları, aynı milleti oluşturan insanları açlıktan ve ölümden korumak amacıyla kullanırsanız, çok daha insani bir iş yapmış olursunuz.”⁴²⁶

⁴²¹ *Son Posta*, (24 Temmuz 1937), 4.

⁴²² “Serseri kedileri himaye eden adam” *Son Posta*, (5 Ağustos 1937), 9.

⁴²³ *Vakit*, (30 Haziran 1947), 5.

⁴²⁴ *Akşam*, (29 Ekim 1929), 3.

⁴²⁵ Ercüment Ekrem Talu, “Kediler Cenneti İstanbul”, *Cumhuriyet*, (11 Birincikânun / Ocak 1935), 5.

⁴²⁶ Toklucu, “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları”, 288

Benzer şekilde, “Zor durumda bu kadar insan varken neden hayvanları korumakla uğraşılıyor? [...] Sirtına yük vurulmuş hamala acıyan cemiyet yok ama beygirin sırtına vurulan yüke var [...] Hayvanseverler az daha uğraşsa, insanları hayvana esir edecek duruma varırlar.”⁴²⁷ İfadesi, insan-merkezli bir duyarlılık beklentisinin altını çizirken *Cumhuriyet*’te başka bir yazıda hayvanseverliği neredeyse tehlikeli bir boyuta taşıyan bir eğilim olarak tanımlanır: “Hayvanseverler az daha uğraşsa, insanları hayvana esir edecek duruma varırlar.”⁴²⁸ Naci Sadullah, "En Tatlı Ölüm Nedir?" başlıklı yazısında, dönemin hayvan itlaf yöntemlerini değerlendirirken, sefalet içinde yaşayan pek çok insanın bu “insanca” ölüm biçimini kıskanabileceğine söyleyerek dönemin hayvan itlaf politikalarını sorgulamıştır.⁴²⁹

Tüm bu tartışmalar içerisinde dikkat çeken bir diğer isim ise Niyazi Ahmet’tir. Ona göre, hayvanlara yönelik toplumsal hassasiyetin Türk kültüründe köklü bir geçmişe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Batı’da hayvan koruma cemiyetleri kurulmadan çok önce, benzer anlayışlar Anadolu toplumunda zaten varlık göstermekteydi. Bu yaklaşıma göre, hayvanlara yönelik şefkat ve koruma refleksi, dışsal baskılardan ya da maddi karşılıklardan değil, toplumun kendi iç dinamiklerinden beslenmektedir.⁴³⁰ Buna karşın, belediyenin günlük temizlik hizmetleriyle ilgili zaafı, hayvan itlafı konusundaki kararlılıkla yan yana gelince, kamuoyunda ciddi bir çelişki algısı oluşmuştur. Bazı yazarlar çöpleri ortadan kaldıramayan, sokakları doğru düzgün aydınlatamayan, kaldırımları ve taş yolları onaramayan belediyelerin, kedi ve köpekleri hijyen bahanesiyle ortadan kaldırmasını eleştiriyorlar bu konuda örnek vermek gerekirse Burhan Felek’e göre şehirdeki kirliliğin gerçek nedeni hayvanlar değil, kamu alanlarını özensizce kullanan insanlardır. Yerlere çöp atan, sokakları kirleten ve geceleri köşe başlarını kişisel tualeti gibi kullanan bireyler, bu sorunların esas sorumlusudur.⁴³¹

1950’li yıllara gelindiğinde, belediyeler kuduz riski üzerine halkı uyarmak amacıyla çeşitli tebliğler yayımlamaya devam etmiştir. Bu tebliğlerde, “serseri kedi ve köpekleri himaye etmeyin” uyarıları yer almış; kuduz aşısının gerekliliği ve önemi ısrarla

⁴²⁷ Toklucu, “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları”, 286

⁴²⁸ *Cumhuriyet*, (7 Eylül 1931), 4.

⁴²⁹ Naci Sadullah, *Son Posta*, (27 Eylül 1933), 9.

⁴³⁰ *Vakit*, (27 Şubat 1940), 3.

⁴³¹ Burhan Felek, "Temizlik Bahsi", *Tan* (20 Temmuz 1937), 3.

vurgulanmıştır. Oysa, 1933–1948 yılları arasında kayıtlara geçen 55.219 ısırılma vakasının yalnızca 3.531’i kedilere aittir ki,⁴³² bu durum kedilerin kuduz tehlikesi bağlamında söylemsel olarak abartıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, 1930’lu yıllardan itibaren İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde sistematik bir düzeye ulaşan kedi imha politikaları, salt bir hayvan refahı alanı olarak ele alınmaktan ziyade; kent estetiği, kamu sağlığı, toplumsal vicdan ve kültürel aidiyet gibi çok katmanlı dinamiklerin bir arada okunmasını gerektiren kapsamlı bir dönüşüm zemini sunmaktadır. Sokaklarda yürütülen bu “müdahale politikası”, teknik bir sağlık tedbiri olarak lanse edilse de, halk nezdindeki yankıları ve basında oluşan karşı anlatılar, meselenin yalnızca “salgın kontrolü” veya “hijyen” ekseninde kalmadığını; modernleşme sürecinde şekillenen değerler çatışmasının da en açık tezahürlerinden birini oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

1950’li yıllarda kuduz hastalığının zaman zaman yeniden ortaya çıkması, yerel yönetimlerin sokak köpeklerine yönelik müdahalelerini yeniden gündeme taşımıştır. Her ne kadar bu dönem, 1930’lu yıllarda görülen kitlesel öldürme kampanyalarının şiddet düzeyine erişmemiş olsa da kuduzla mücadele gerekçesiyle hayvan itlafı uygulamalarının ciddi ölçüde hız kazandığı görülmektedir. İstanbul Belediyesi bünyesindeki Temizlik İşleri Müdürlüğü’nde 1950 yılında yalnızca iki görevlinin hayvan itlafıyla görevlendirilmiş olması, bu uygulamaların sınırlı ölçekte yürütüldüğünü göstermektedir. Ancak dokuz yıl sonra, 1959 yılının ağustos ayında, aynı birimde bu işe tahsis edilen personel sayısının 53’e çıkarılması, belediyenin bu konuda giderek daha kurumsallaşmış ve sistematik bir yaklaşım benimsediğine işaret etmektedir. Nitekim 1949 ile 1956 yılları arasındaki yedi yıllık süreçte toplam 141.713 köpeğin ve 1.639 kedinin öldürülmüş olması, hayvanların kent yaşamındaki varlığının giderek daha radikal biçimde kontrol altına alınmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.⁴³³

⁴³² *Son Posta*, (16 Nisan 1950), 4; Tekir, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950)”, 319.

⁴³³ Toklucu, “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları”, 292.

SONUÇ

Bu tez, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e uzanan süreçte hayvan refahı politikalarının tarihsel gelişimini incelemiştir. Bulgular, Osmanlı'daki merhamet merkezli yaklaşımların modernleşme ile birlikte dönüşerek devletin denetim alanına girdiğini; Cumhuriyet döneminde ise bu sürecin ivme kazanarak sistematik ve biyopolitik bir karakter kazandığını ortaya koymaktadır. Çalışma, hayvanlara yönelik politikaların yalnızca hukuki ve idari düzenlemelerle değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ideolojik dinamiklerle iç içe geçtiğini göstermektedir.

Bu çerçevede araştırmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

1. 19. yüzyıl Osmanlı siyasal düşüncesi, Batı etkilerine açık olmakla birlikte, dini merhamet anlayışı ile kamusal düzen arayışını melez bir yapıda birleştirmiştir. Bu dönemde hayvan refahı, bireysel vicdan ve hayırseverlik üzerinden sürerken, modernleşmenin etkisiyle kamusal düzen kaygısı daha görünür hale gelmiştir.

2. Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, anayasal düzen arayışları ve modernleşme idealleri kent yaşamını yeniden şekillendirmiştir. Hayvanlar, özellikle de köpekler, “şehir düzenine engel” addedilmiş; bu dönemde uygulanan sürgün ve uzaklaştırma politikaları, modern kent ideali ile kamu sağlığı gerekçeleri üzerinden meşrulaştırılmıştır. Bu bağlamda modernleşme, hayvanların kamusal mekândan tasfiyesini meşrulaştıran en önemli referanslardan biri olmuştur.

3. II. Meşrutiyet'in kurumsal mirası, Cumhuriyet dönemine hayvanların “istenmeyen unsur” olarak algılanmasının sürekliliğini taşımıştır. Cumhuriyet yönetimi bu mirası devralmış, ancak daha merkeziyetçi ve sistematik politikalarla uygulamaya koymuştur. Köpeklerle birlikte kediler de itlaf kapsamına alınmış, zehir ve gaz gibi modern teknikler kullanılmış, fakat toplumun geniş kesimlerinde bu uygulamalar meşrutiyet bulmamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında modernleşme, kent düzeni ve halk sağlığı politikalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. “Temiz şehir” ideali, yalnızca hijyen kaygılarını değil, aynı zamanda yeni rejimin modernlik iddiasını da temsil etmiştir. Bu bağlamda hayvan itlafı, modernleşme projesinin sembolik bir ayağı olarak işlev görmüş; düzenli, sağlıklı ve Batılı ölçülere uygun bir kent inşası hedeflenmiştir. Ancak bu politikalar, basında çıkan yazılar, karikatürler, edebî tepkiler ve sivil toplum kuruluşlarının girişimleriyle yoğun şekilde tartışılmıştır. Böylece modernleşme ideali ile vicdani/etik kaygılar arasındaki gerilim, insan-hayvan ilişkilerinde belirleyici bir kırılma noktası olmuştur.

Resmî politikaların karşısında gelişen eleştiriler, alternatif bir toplumsal vicdan hattını görünür kılmıştır. Ali Rıza Bey'in kedilerin şehir ekolojisindeki işlevine işaret eden yaklaşımı, Prof. Akil Muhtar'ın “hiçbir kedinin öldürülmemesi gerektiği” yönündeki tavrı ve Türkiye Hayvanları Koruma Derneği'nin hukuki itirazları, dönemin politikalarının tek yönlü olmadığını göstermektedir. Modernleşme sürecine karşı doğrudan değilse de dolaylı bir eleştiri niteliği taşıyan bu tepkiler, insan-hayvan ilişkilerinin sadece teknik ya da hijyenik bir mesele değil, aynı zamanda toplumsal ve etik bir sorun olduğunu ortaya koymuştur.

Edebiyatçılar ve gazeteciler de bu tartışmaya dâhil olmuş, hayvanların itlafını modernleşmenin çelişkili bir sonucu olarak sunmuşlardır. Refik Halid Karay'ın yazıları, Falih Rıfkı Atay'ın gözlemleri ve dönemin karikatürleri, hayvanların toplumsal bellekteki yerini canlı tutmuş; resmi politikaların görmezden gelmeye çalıştığı yönleri gündeme taşımıştır. Bu durum, modernleşmenin toplumsal tabanda nasıl algılandığını da gözler önüne sermektedir: Batılılaşma hedefi bir yandan ilerleme olarak görülürken, diğer yandan toplumsal vicdanı zorlayan uygulamalarla derin çelişkiler yaratmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sürgün ve itlaf politikalarının başarısızlığı da dikkat çekicidir. Modern yöntemler ve teknikler kullanılmış olmasına rağmen, hayvan popülasyonunun kalıcı olarak kontrol altına alınamadığı görülmüştür. Bu başarısızlık, modernleşmenin teknik çözümlerinin toplumsal ve ekolojik boyutlardan bağımsız düşünülemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca günümüzde devam eden “itlaf çözüm müdür?” tartışmalarına tarihsel bir ışık tutmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları, taşra uygulamalarına dair arşiv belgelerinin azlığı ve sivil toplum kuruluşlarına ait kayıtların yetersizliğidir. Bu nedenle merkezî yönetimin perspektifi daha belirgin şekilde öne çıkarken, yerel pratiklerin izlenmesi sınırlı kalmıştır. Gelecek araştırmalar, taşra uygulamalarına odaklanan mikro-tarihsel incelemeler ve görsel/kültürel kaynakların sistematik analizi ile bu eksikliği giderebilir. Böylelikle modernleşmenin yalnızca merkezde değil, farklı toplumsal ve coğrafi bağlamlarda da nasıl deneyimlendiği daha iyi anlaşılabilir.

Sonuç olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan hayvan refahı politikaları, merhamet merkezli yaklaşımdan devlet merkezli biyopolitik müdahaleye evrilmiştir. Modernleşme, bu dönüşümün hem itici gücü hem de meşrulaştırıcı söylemi olmuştur. Ancak aynı süreç, etik tepkileri, toplumsal direnişleri ve alternatif bakış açılarını da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in "temiz şehir" ideali, modernleşmenin sembolik bir unsuru olarak öne çıkmış, fakat kamu vicdanında kalıcı bir onay bulamamıştır. Bu tarihsel deneyim, yalnızca geçmişi anlamak için değil, günümüz hayvan refahı tartışmalarına da ışık tutmakta; teknik çözümlerle sınırlı olmayan, etik ve katılımcı politikalara duyulan ihtiyacı göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv

1.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)⁴³⁴

a. Bâbı âli Evrak Odası (BEO)

b. Bâb-ı Asâfi Tasnifi

Bâb-ı Âsâfi Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.)

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.)

c. Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR.)

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Kalemi Umumi (DH.EUM.KLU.)

Dahiliye Nezaret-i Emniyet-i Umumiye Levazım Kalemi (DH.EUM.LVZ.)

Dâhiliye Nezaret-i Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti Memurin Kalemi (DH.EUM.MEM.)

Dâhiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye-i Hapishaneler Müdüriyeti Mütferrik Evrakı
(DH.MB.HPS.M)

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezaret-i Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM.)

ç. Hariciye Nezâreti Evrakı

⁴³⁴ Çalışmada kullanılan arşiv kaynaklarının dosya/gömlek numaraları ve defter tasnif numaraları metin içerisinde ilgili dipnotlarda verilmiştir.

Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMS.İŞO)

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR.TO)

d. İradeler Tasnifi (İ. DH.)

e. Yabancı Arşivler

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (BOA, YB.021.)

f. Yıldız Tasnifi

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

g. Zaptiye Nezareti Evrakı (BOA, ZB.)

1.2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.18/25.39.829, 6 Haziran 1927.

BCA, 30.10.0/6.33.19, 06 Kânunuevvel 1341 / 6 Aralık 1923.

BCA, 30.18/25.46.12, 18 Ağustos 1927.

BCA, 30.18/30.54.621, 8 Ağustos 1928.

BCA, 30.10.0.0/187-285-1-30, 5 Ekim 1946.

BCA, 30.18/29.36.3, 6 Haziran 1928.

BCA, 30.18/29.36.17, 6 Haziran 1928.

2. Resmi Yayınlar

İstanbul Kadı Sicilleri

T.C Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

The National Archives (UK)

3. Dönemin Gazete ve Dergileri⁴³⁵

Açık Söz.

Akşam Postası.

Akşam.

Alibaba.

Ay Dede.

Bianet.

Cumhuriyet.

Güzel Ordu

Haber.

Hürriyet.

Kurun.

⁴³⁵ Çalışmada kullanılan gazete ve dergilerle ilişkin yazar adı, haber başlığı gibi diğer tüm detaylar metin içerisinde ilgili dipnotlarda verilmiştir.

Milliyet.

New Times (London).

New York Times.

Sabah.

Sebilürreşad.

Son Posta.

Son Saat.

Son Telgraf.

Tan.

Tanin.

Tercüman-ı Hakikat.

Türk Sözü.

Ulus.

Vakit.

Vatan.

Yarın.

Yeni Sabah.

Yenigün.

Zafer.

Zümrüdü Anka.

4. Araştırma- İnceleme Eserler

4.1 Kitaplar ve Kitap Bölümleri

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2005.

Aristoteles. *Politika*. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1. Basım, 1996.

Brewer, Josiah. *A Residence at Constantinople in the Year 1827: With Notes to the Present Time*. New Haven: Durrie & Peck, 1. Basım, 1830.

Brizitsov, Hristo. *İstanbul'dan Mektuplar-Bulgar Gazetecinin Gözüyle 1932'de Şehir*. Çev. Hüseyin Mevsim. İstanbul: Kitap Yayınevi, 1. Basım, 2016.

Cheever, Henry Theodore. *Land and Lee in the Bosphorus and Ægean; Or, Views of Athens and Constantinople*. New York: Barnes, 1. Basım, 1851.

Colbeck, Alfred. *A Summer's Cruise in the Waters of Greece, Turkey and Russia*. London: Longmans, Green, and Co., 1. Basım, 1893.

d'Ohsson, Mouradgea. *Tableau Général de l'Empire Othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane; l'autre, l'histoire de l'Empire Othoman*. Paris: Imprimerie de Monsieur, 1791.

De Amicis, Edmondo. *Constantinople*. Çev. Caroline Tilton. 1. Cilt. New York: G.P. Putnam's Sons, 1. Basım, 1878.

Descartes, René. *Yöntem Üzerine Konuşma*. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Fraser, James Baillie. *A Winter's Journey (Tâtar), from Constantinople to Tehran: With Travels Through Various Parts of Persia*. 1. Cilt. London: Richard Bentley, 1. Basım, 1838.
- Grosvenor, Elizabeth Mary Leveson-Gower. *Narrative of a Yacht Voyage in the Mediterranean: During 1840-41*. 1. Cilt. London: John Murray, 1. Basım, 1842.
- Hamilton, William John. *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of...* 1. Cilt. London: John Murray, 1842.
- Harari, Yuval Noah. *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens – İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. 7. basım. İstanbul: Kolektif Kitap, 2017.
- Hope, Andree. *Turkish Harems and Circassian Homes*. London: Hurst and Blackett, 1. Basım, 1871.
- Kala, Eyüp Sabri. “Osmanlı Dönemi Hanım Sultan Vakıfları ve Sosyal Politika Uygulamaları.” *Vakıf Kuran Kadınlar*, ed. Fahameddin Başar. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Kant, Immanuel. *Lectures on Ethics*. London: Methuen & Co. Ltd., 1. Basım, 1930.
- Karayaman, Mehmet. *20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2008.
- Kinneir, John Macdonald. *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*. London: John Murray, 1. Basım, 1818.
- Kuzucu, Kemalettin. *İstanbul'un Sokak Köpekleri*. İstanbul Kapı Yayınları, 2022.

Müller, Georgina Adelaide Grenfell. *Letters from Constantinople*. London: Adam and Charles Black, 1. Basım, 1897.

Neale, Frederick Arthur. *Eight Years in Syria, Palestine and Asia Minor From 1842 to 1850*. 2. Cilt. London: Colburn and Co., 1. Basım, 1851.

Obuz, Ömer. *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1993.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*. 2. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1993.

Pardoe, Julia. *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks, in 1836*. 1. Cilt. London: George Virtue, 1. Basım, 1837,

Pertusier, Charles. *Picturesque Promenades in and Near Constantinople, and on the Waters of the Bosphorus*. London: Sir Richard Phillips and Company, 1. Basım, 1820.

Pinguet, Catherine. *İstanbul'un Köpekleri*. Çev. Saadet Özen. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Basım, 2009.

Post, Henry A. V. *A Visit to Greece and Constantinople, in the Year 1827-8*. Philadelphia: Carey & Hart, 1. Basım, 1830.

Singer, Peter. *Hayvan Özgürleşmesi*. Çev. Hayrullah Doğan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

Smith, Albert. *A Month at Constantinople*. London: Richard Bentley, 1. Basım, 1850.

- Sunar, M. Mert. “Hayvanlar.” *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çevre ve Şehir*, mlf. Mehmet Genç vd. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayınları, 2015,
- Tekir, Süleyman. “Türkiye Cumhuriyeti’nde Kuduz ile Mücadele Çalışmaları (1923–1950).” *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Kuduz*, Çağrı Büke (ed.), Şükran Köse (ed.), Fevzi Çakmak ve Eren Akçiçek (ed.). Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Thayer, James B. *Lex Aquilia: Text, Translation and Commentary*. Clark, NJ: The Lawbook Exchange, Ltd., 1. Basım, 2010.
- Timur, Taner. *Sürüden Ayrılanlar*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.
- Toklucu, Murat. “Yirminci Yüzyılda İstanbul’un Sokak Hayvanları ve Hayvanseverleri Üzerine Notlar.” *Hayvan Hakları Tarihi ve Türkiye*, Aşkın Yaşar vd. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.
- Topuzlu, Cemil. *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. 4. Basım. İstanbul: Topuzlu Yayınları, 2002.
- Traîni, Christophe. *The Animal Rights Struggle: An Essay in Historical Sociology*. Paris: Presses Universitaires de France, 1. Basım, 2016.
- Turan, Süleyman (ed.). *Kutsal ve Hayvan – Dinlerin Hayvanlara Bakışı*. 2. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024.
- Turner, William. *Journal of a Tour in the Levant*. Cilt 1. Londra: John Murray, 1820.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü. *Tarihte İlginç Vakıflar*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Vane Londonderry, Charles William. *A Steam Voyage to Constantinople, by the Rhine and the Danube*. 2. Cilt. London: Henry Colburn, 1. Basım, 1840.

Victor Eskenazi, *Yolculuk İçin Teşekkürler: Bir İstanbul Musevisinin Anıları 1906–1987*, çev. Tunç Tayanç İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Webster, James. *Travels Through the Crimea, Turkey, and Egypt: Performed During the Years 1825-1828*. London: Henry Colburn ve Richard Bentley, 1. Basım, 1830.

Wittman, William. *Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert into Egypt During The Years 1799, 1800 and 1801 in Company with The Turkish Army, and The British Military Mission*. Londra: T. Gillet, 1803.

4.2 Makaleler

Ak, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Veba-i Bakarî (Sığır Vebası).” *OTAM* 39 (2016): 215–240.

Akta Yılmaz, Müge. “Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar”. *Folklor/Edebiyat* 17/66 (2011), 229–250.

Aktok, Özgür. “Between Utility and Right: Where to Meet Animals?”. *Felsefe Arkivi – Archives of Philosophy* 54 (June 2021), 29–47.

Akyay, Necmeddin. “Türkiye’de Veba Salgınları ve Veba Hakkında”. *Mikrobiyoloji Bülteni* 8/2 (1947), 209–219.

Akyıldız, Yasin – Abay, Ali Rıza. “Vakıf Müessesesinin Gelişimi ve Mahiyeti: Tarihsel Bir Değerlendirme”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7/15 (Aralık 2017), 141–157.
<https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.372776>

Anderson, Jerry L. “The Origins and Efficacy of Private Enforcement of Animal Cruelty Law in Britain”. *Drake Journal of Agricultural Law* 17/2 (2012), 263–310.
<https://ssrn.com/abstract=2175618>

Armutak, Altan. “Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları”. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 34/1 (Kasım 2012), 39–55.

- Başagaç Gül, R. Tamay. “Türkiye’de İki Dünya Savaşı Arasında Veteriner Hekimliği Hizmetleri ve Hayvancılık Politikaları Üzerine Araştırmalar”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 15/15 (Temmuz 2004), 227–255. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000513
- Cansız, Demet. “II. Meşrutiyet Döneminde Hayvan Hakları (1908-1918)”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Aralık 2021), 187–215. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/utad/issue/67779/983873>
- Chakraborty, Sanjit. “Animal Rights- ‘One-of-Us-ness’: From the Greek Philosophy towards a Modern Stance”. *Philosophy International Journal* 1/2 (Eylül 2018), 1–8.
- Cumalıoğlu, Emre. “Medeni Hukukta Hayvan Hakları ve Hayvanlar Üzerindeki Hak”. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi* 19/Özel Sayı (19 Şubat 2017), 573–610.
- Çakır Sinmez, Çetin – Köse Arıcan, Mehmet – Yaşar, Ahmet. “Hadislerde Hayvanları Koruma ve Gönenci (Refahı) Üzerine Bir Değerlendirme”. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 12/2 (2015), 115–121.
- Çelik, Ali – Karakaş, Mehmet. “Semavi Dinlerin Perspektifiyle Hayvan Hakları Kuramı Mümkün Müdür?”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/4 (2023), 1509–1525. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1286637>
- Demirci, İslam. “Saçaklızâde Mehmed Efendi’nin (ö. 1145/1732) Risâle fî ibâhati katlil-kilâbi’l-muzırra adlı eserinin tahkikli neşri”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019), 217–240.
- Erk, Nihal. “Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920’ye Kadar Memleketimizdeki Durumu”. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 10/3–4 (Ocak 1963), 221–237.
- Ertem, Adnan. “Osmanlıdan Günümüze Vakıflar”. *Vakıflar Dergisi* 36 (2011), 25–65.

- Falay, Nihat. “Asya’da Eski Türklerin Ortaçağdaki Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Yaşamlar.” *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, No. 62 (Aralık 2017): 1–43.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer. “Hatıraların Işığında Balkan Savaşları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi* 56/2 (Ocak 2016), 200–213.
- Finn, Michael A. – Stark, James F. “Medical Science and the Cruelty to Animals Act 1876: A Re-examination of Anti-vivisectionism in Provincial Britain”. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 49 (Kasım 2014), 12–23. <https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2014.10.007>
- Gordilho, Heron José de Santana – Brito, Fernando de Azevedo Alves. “Universal Declaration of Animal Rights and Brazilian Law System”. *Revista Jurídica Luso-Brasileira* 5/4 (2019), 987–1009.
- İstek, Emrah. “Veba Salgınlarına Karşı Osmanlı Toplumundaki Davranışlar ve Tepkiler (17-19. Yy.)”. *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 333–364.
- Kanatlı, Mehmet. “Çağdaş Siyaset Felsefesinde Hayvan Hakları Tartışmaları Üzerine Bir Literatür İncelemesi.” *Akademik Hassasiyetler* 9/19 (Ağustos 2022).189-206.
- Kılıç, Emrullah. “Kıyıdan (Doğa) Uzaklaşan İnsana Karşı Jean-Jacques Rousseau’da Yeni İnsan ve Ahlak”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2021), 94–109.
- Kırımlıoğlu, Nurdan. “XVI. Yüzyılda Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Atların Korunması”. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* 7/2 (Ağustos 2017), 95–109.
- Kniess, Johannes. “Bentham on Animal Welfare”. *British Journal for the History of Philosophy* 26/2 (2018), 556–572.

Koçhisarlıoğlu, Cengiz – Erişgin, Özlem Söğütlü. “Hayvanın Hukukî Konumu”. *Yaşar Üniversitesi Elektronik Dergisi* 1/1 (Ocak 2013), 1691–1723.

Krawczyk, Victor J. – Hamilton-Bruce, Monica A. “The Origins of Compassion for Animals: Legal Privileging of Non-Wild Animals in Late Georgian Britain”. *Journal of International Wildlife Law and Policy* 18/4 (02 Ocak 2015), 322–336.
<https://doi.org/10.1080/13880292.2015.1096161>

Leth-Espensen, Marie. “Anti-Cruelty, Violence and the Law: Animal Protection in Early 19th-Century England.” *Argos – Historical & Archaeological Animal Studies* 1/1 (2020): 1–10.

Melikoğlu, Berfin. “Türkiye’de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi”. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi* 80/1 (2009), 37–44.

Menteş Gürler, Ayşe – Osmanağaoğlu, Şule. “Türkiye’de Hayvanları Koruma Kanununun Tarihsel Gelişimi”. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 15/3 (2009), 325–330.

Neumann, Jean-Marc. “The Universal Declaration of Animal Rights or the Creation of a New Equilibrium Between Species”. *Animal Law Review* 19/1 (Ocak 2012), 91–109. <https://lawcommons.lclark.edu/alr/vol19/iss1/5>

Öz, Tahsin. “Yurdumuzda Tesis (Vakıf)”. *Vakıflar Dergisi* 10 (2006), 133–135.

Özdemir, Ömer. “Osmanlı’da Bazı Vakıf Hizmetlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Aralık 2023), 553–572.

Özgün, Cihan. “Osmanlı Devleti’nin Son Zamanlarında Bir İlletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Dâü’l-Kelb (Kuduz Hastalığı)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 32/2 (Aralık 2017), 491–529.

- Öztürk, Nazif. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Anadolu’da Vakıf Geleneği”. *Din ve Hayat Dergisi* 30 (2017), 30–39.
- Prince, J. Dyneley. “The Code of Hammurabi”. *The American Journal of Theology* 8/3 (Temmuz 1904), 601–609.
- Roth, Martha T. “Laws of Hammurabi.” *Open Educational Resources for the Ancient Near East* 134 (2022): 1–33. <https://stars.library.ucf.edu/ancientneareast/134>
- Savaş, Türker, İsmail Yaman Yurtman, ve Cemil Tölü. “Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış – Nesnel Arayışlar.” *Hayvansal Üretim* 50/1 (2009): 54–61.
- Schick, İrvin Cemil. “İstanbul’da 1910’da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası”. *Toplumsal Tarih* 200 (2010), 22–33.
- Shmuely, Shira. “Law and the Laboratory: The British Vivisection Inspectorate in the 1890s”. *Law & Social Inquiry* 46/4 (2021), 1–31. <https://doi.org/10.1017/lsi.2020.49>
- Sungurbey, İsmet. “İslam Hukukunda Hayvanlar Yararına Vakıflar ve Vakıf Mevzuatımızdaki Önemli Bir Eksiklik”. *Vakıf Haftası Dergisi* 7 (1990), 23–27.
- Sümer, Mehmet. “Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet’in İstanbul’da Köpekler Risalesi.” *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5/4 (Aralık 2021): 2628–2652.
- Şengör, Erol. “Hayvan Refahı.” Kocatepe Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootečni ve Hayvan Besleme Bölümü, 1-3.
- Türkoğlu-Özdemir, Gökçe. “Roma Hukukunda Hayvanların Yol Açtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/2 (Aralık 2006), 69–96. <https://doi.org/10.15337/SUHFD.2017.162>.

Uyanık, Necmi. - Alanya, Vahdi. “CHP’den DP’ye Konya’da Belediye Başkanları ve Faaliyetleri (1946–1954)”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36 (2014) 163–198.

Yerlikaya, Halis – Yaşar, Aşkın. “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi”. *Veteriner Bilimleri Dergisi* 20/4 (2004), 39–46.

Yetkin, Gülhanım Bihter – Öksüz, Gamze. “Edebiyatın Sadık Kahramanları: Köpekler ve Mumu”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 6/47 (Aralık 2021), 4248–4258.

Yıldırım, Mine. “Sürgünden İtlafa, ‘Mahallinde Öldürmeden’ Ötanaziye: Hayırsızada Vâkâsının Ardından İstanbul’da Sokak Köpekleri”. *Reflektif Journal of Social Sciences* 5/3 (Ekim 2024), 879–919.

4.3 Tezler

Aşar, Haluk. *Canlı-Merkezcilik İnsan-Merkezcilik İkileminde Biyoetiği Yeniden Düşünmek*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=_CR9E0Gitj505PWBTkatDQ&no=RvrITQydv3c_UuPIG6ENw

Avcu, Merve. *Yeni Ekolojik Paradigma Ölçeği (NEP) İle İlgili Bir Sistemik Derleme Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2023.
<https://dspace.balikesir.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12462/13344>

Baltacı, Züleyha Türkeri. *Türk Kültüründe Köpek (İnanış, Uygulama ve Anlatılar)*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2015.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=bZo7bSFx6pXec-18tIVwZg&no=lzfMdukFZIKhJymAuRK3Xg>

Işık, Kübar. *Modernleşmenin Mantığı: Geç Osmanlı Döneminde Kamu Sağlığı, Kuduzla Mücadele ve Sokak Köpekleri*. Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır, 2022.

Kılıçbay, Mustafa. *Tenkid Dergisi Üzerine Bir İnceleme*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=5PQqTODr6ZQxAGSkQ9fx8w&no=BJYCnT53ztdbydAxqefq4g>

Naldemir, Leyla. *Yeni Gün (İstanbul Dönemi) 'de Yayımlanan Ahmet Rasim'e Ait Yazıların Çeviri Yazıya Aktarımı ve İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=6ltQptB-F-U7vYHnOOMoA&no=qiARCEvNilYo3dcJyLqq8A&utm_source=chatgpt.com

Taş, Dilan Gülcan. *Tenkid Dergisi: Transkripsiyon ve İnceleme*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7zpZYGr1mmRLlwo84kVnhg&no=joURhzN5J-MpFEzydGxrgg>

4.4. İnternet Kaynakları

AFSA Animal-Free Science Advocacy. *History of the Anti-Vivisection Movement*. Erişim 19 Mayıs 2025. <https://animalfreescienceadvocacy.org.au/resources/history-of-anti-vivisection-movement/>.

ALHC Animal Legal & Historical Center. "Detailed Discussion of the Offences of Cruelty to Domestic and Captive Animals." Erişim 23 Aralık 2024.
<https://www.animallaw.info/article/detailed-discussion-offences-cruelty-domestic-and-captive-animals-uk>

ASPCA American Society for the Prevention of Cruelty to Animals, “History of the ASPCA” Erişim 20 Aralık 2024. <https://www.aspca.org/about-us/history-of-the-aspca#:~:text=Founded%20in%20New%20York%20City,millions%20of%20lives%20and%20continuously>

DİB Diyanet İşleri Başkanlığı, “Yâsîn Suresi 71-76 Ayet Tefsiri” Erişim 6 Ocak 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Y%C3%A2s%C3%A2n-suresi/3776/71-76-ayet-tefsiri>

DİB Diyanet İşleri Başkanlığı, “En’âm Suresi, 6/38 Ayet Tefsiri.” Erişim 7 Haziran 2024.

EBE Ekrem Buğra Ekinci, “Merhamet Medeniyetinin Zarif Hâtıraları: Kuş Evleri” Erişim 2 Ekim 2024. <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=762>

GP, Gazinin Patileri. “Hayvan Hakları Tarihçesi”. Erişim 18 Mayıs 2025. <https://gazininpatileri.wordpress.com/2019/05/05/hayvan-haklari-tarihcesi/>

HCHD Hanover College History Department, “The Massachusetts Body of Liberties (1641)” Erişim 16 Aralık 2024. <https://history.hanover.edu/texts/masslib.html>

<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En%C3%A2m-suresi/827/38-ayet-tefsiri>.

KÇD, Kutsal Kitap Çevirisi Derneği. “Mezmurlar 50:10.” *Kutsal Kitap Online*. Erişim 26 Aralık 2024. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Mez.50>

KÇD, Kutsal Kitap Çevirisi Derneği. “Yaratılış 1:26.” *Kutsal Kitap Online*. Erişim 26 Aralık 2024. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar.1:26>

PV Pet Veteriner. “Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi”. Erişim 3 Haziran 2025. https://petveteriner.com.tr/kanunlar/hayvan_haklari.pdf

SLM, State Library of Massachusetts. “Massachusetts Body of Liberties.” Erişim 16 Aralık 2024. <https://www.mass.gov/info-details/massachusetts-body-of-liberties>

Statutes.org.uk. “1822 (3 George 4 c. 71) Cruel Treatment of Cattle Act.” Erişim 26 Aralık 2024. <https://statutes.org.uk/site/the-statutes/nineteenth-century/1822-3-george-4-c-71-cruel-treatment-of-cattle-act/>.

TD, Tarih Dergi. “Sokak Hayvanları İçin En Kötü Yüzyıl.” Erişim 6 Mart 2025. <https://tarihdergi.com/sokak-hayvanlari-icin-en-kotu-yuzyil/>

TDK Türk Dil Kurumu, “Hukuk” Erişim 7 Mayıs 2025. <https://sozluk.gov.tr/>

TDK Türk Dil Kurumu, “İnsanmerkezcilik” Erişim 6 Ocak 2025. <https://sozluk.gov.tr/>

TDV İA İslâm Ansiklopedisi “Türk” Erişim 30 Ekim 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/turk>

TDV İA İslâm Ansiklopedisi, "Saçaklızâde Mehmed Efendi" Erişim 4 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sacaklizade-mehmed-efendi>

TDV İA İslâm Ansiklopedisi, “Hayvan” Erişim 30 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayvan>

Teaching American History (TAH), “The Massachusetts Body of Liberties.” Erişim 16 Aralık 2024. <https://teachingamericanhistory.org/document/the-massachusetts-body-of-liberties/>

TN, The Nation. “April 10, 1866: The American Society for the Prevention of Cruelty to Animals Is Founded.” Erişim 24 Aralık 2024. <https://www.thenation.com/article/archive/april-10-1866-american-society-prevention-cruelty-animals-founded/>

UGA Université Grenoble Alpes, Université Grenoble Alpes. “Lex Aquilia.” Erişim 10 Aralık 2024. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>

YCTL Yeshiva College Torah Library, *Tza'ar Ba'alei Chaim: A Case Study in Halakha and Values*. Erişim 6 Ocak 2025. <https://library.yctorah.org/lindenbaum/tzaar-baalei-chaim-a-case-study-in-halakha-and-values/>

YDD Yeni Dünya Dergisi “Osmanlı'da Hayvan Sevgisi ve Hayvan Hakları” Erişim 1 Ocak 2025. <https://yenidunyadergisi.com/blog/osmanlida-hayvan-sevgisi-ve-hayvan-haklari-2>

YHB Yedikule Hayvan Barınağı, “Geçmişten Günümüze Avrupa Ülkeleri ve Türkiye’de Hayvan Hakları” Erişim 30 Ekim 2024. <https://www.yedikulehayvanbarinagi.com/prof-dr-tamer-dodurka/gecmisten-gunumuze-avrupa-ulkeleri-ve-turkiye-de-hayvan-haklari/1/156>

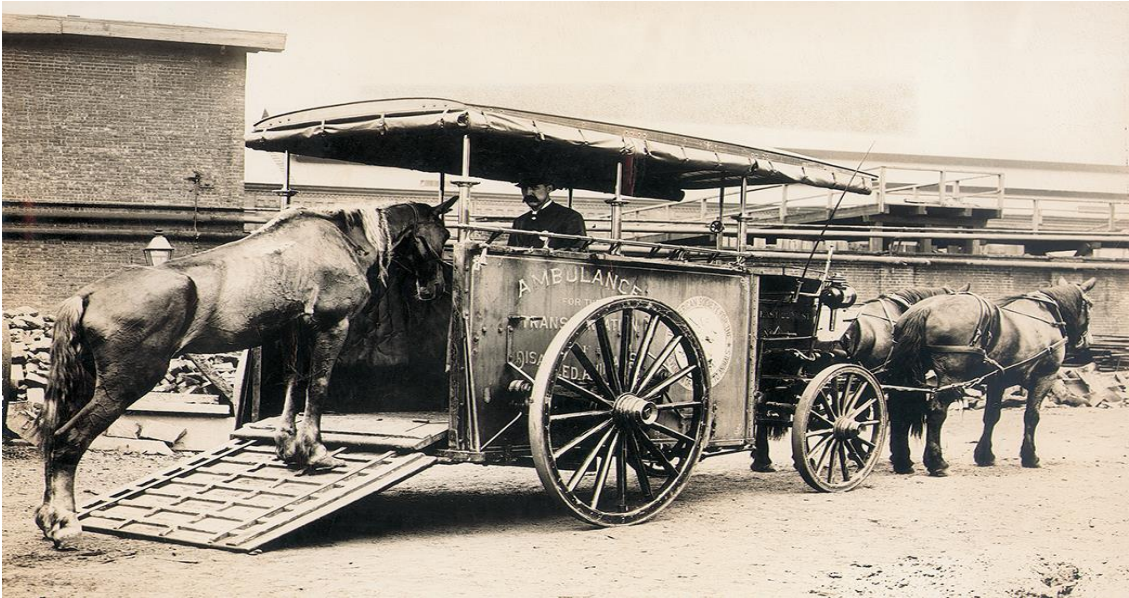
YLS Yale Law School (Avalon), “The Code of Hammurabi” Erişim 30 Aralık 2024. <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>

EKLER

Ek- 1. Richard Martinin Davaya katılması.⁴³⁶

Ek-2. 1867’de yaralı atlar için dünya çapında ilk ambulans hizmeti.⁴³⁷

⁴³⁶ Victor J. Krawczyk, Monica A. Hamilton-Bruce. The Origins of Compassion for Animals: Legal Privileging of Non-Wild Animals in Late Georgian Britain. *Journal of International Wildlife Law and Policy*, (02 Ocak 2015). 18(4), 335.

⁴³⁷ American Society for the Prevention of Cruelty to Animals (ASPCA), “History of the ASPCA” (Erişim 20 Aralık 2024)

Ek- 3. İstanbul Bedesteninde kedilere koyun ciğeri dağıtan bir Arnavut.⁴³⁸

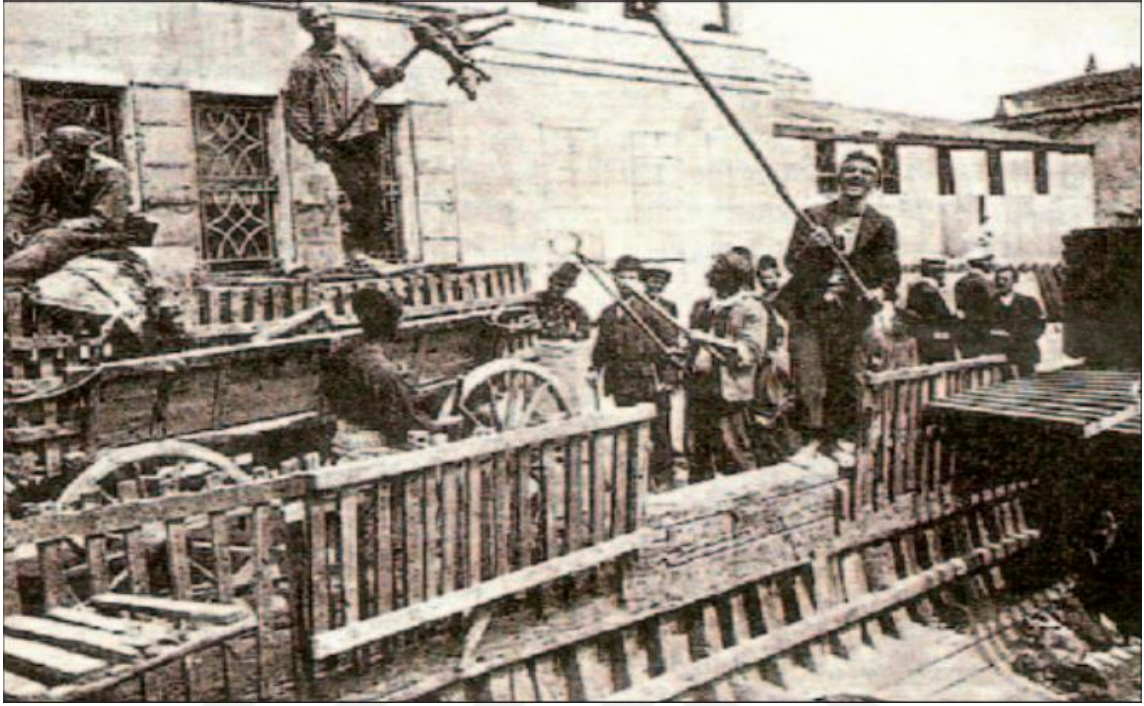
Ek- 4. İstanbul'da Sokak Köpeklerinin Beslenmesi.⁴³⁹

⁴³⁸ Suraiya Faroqhi (ed.), *Animals and People in the Ottoman Empire*, İstanbul: Eren, 2010.

⁴³⁹ Suraiya Faroqhi. *Animals and People in the Ottoman Empire*

Ek- 5. Hayırsız Ada'ya gönderilmek üzere mavnalara yerleştirilen köpekler.⁴⁴⁰

Ek- 6. Hayırsız Adada Köpekler.⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Melikoğlu "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi.", 43.

⁴⁴¹ Melikoğlu "Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi.", 43.

Ek-7. 1912 İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti’nin Yönetim Kurulu Listesi⁴⁴²

Görevi	Adı ve Unvanı
Başkan	Ayan Meclisi Üyesi Hüseyin Hilmi Paşa
İkinci Başkan	Şûrâ-yı Devlet Reisi Prens Said Halim Paşa
İkinci Başkan	Teşrîfât-ı Umûmiye Nâzırı İsmail Cenani Bey
Veznedar	Türkiye Millî Bankası Heyet-i İdaresi Reisi Sir H. Babington Smith
Sekreter	Ayan Meclisi Üyesi Besarya Efendi
Sekreter	Şûrâ-yı Devlet Azasından Yusuf Razi Bey
Üye	Müze-i Hümayun Müdürü Halil Bey (adı üç kez geçmektedir)
Üye	Ferik İzzet Fuat Paşa (adı iki kez geçmektedir)
Üye	Hariciye Nâzırı Asım Bey
Üye	Şehremâneti Meclisi Azasından İsmet Bey
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Şerif Ali Haydar Bey
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Abraham Paşa
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Damat Ferit Paşa
Üye	İstanbul Valisi İbrahim Bey
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Mavrokordato Efendi
Üye	Ayan Meclisi Üyesi İsmail Hakkı Bey
Üye	Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Ekrem Bey
Üye	Mir-livâ Mahmut Muhtar Paşa
Üye	Maârif Nâzırı Emrullah Efendi
Üye	Beyoğlu Mutasarrıfı Muhiddin Bey
Üye	Adliye Nezâreti Müşâvir-i Sâbıkı Kont Ostrogog
Üye	Ankara Mebusu Nusret Sadullah Bey

⁴⁴² Berfin Melikoğlu, “Türkiye’de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi”, 39.

Ek- 8. İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin Onursal Üyeleri.⁴⁴³

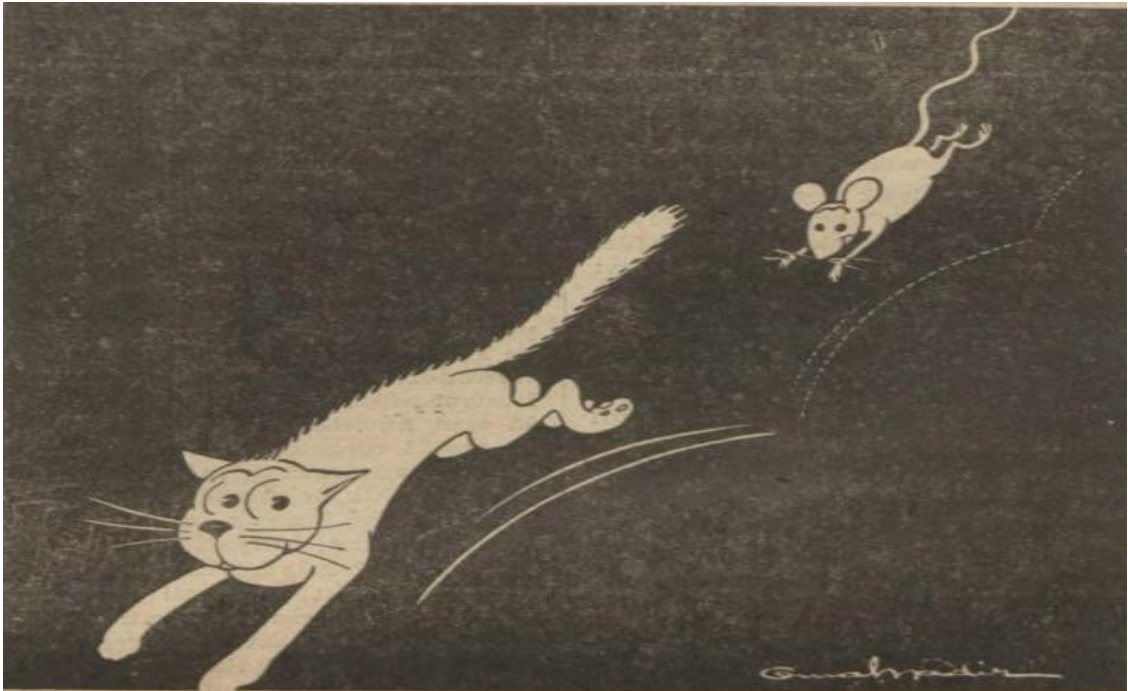
No	Onursal Üye
1	Şehzade Vahdeddin Efendi
2	Fransa Elçisi Mösyö Bompard ve eşi
3	Şehzade Selahaddin Efendi
4	Amerika Birleşik Devletleri Elçisi Mösyö Rockhill ve eşi
5	Şehzade Abdülmecid Efendi
6	İran Elçisi Mirza Mahmut Han ve Sadrazam Said Paşa
7	Rusya Elçisi Mösyö Giers ve eşi
8	Şeyhülislam Nesib Efendi
9	Baron Marschall von Bieberstein ve eşi
10	Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa
11	Yunanistan Elçisi Mösyö Gryparis ve eşi
12	Millet Meclisi Başkanı Halil Beyefendi
13	İsveç Elçisi Mösyö Anckarsvård ve eşi
14	Rum Ortodoks Cemaati Patriği Joachim Efendi
15	Sırbistan Elçisi Mösyö Nenadović ve eşi
16	Ermeni Cemaati Patriği Hovhannes Arşaruni
17	Hollanda Elçisi Mösyö Willebois ve eşi
18	Musevi Cemaati Hahambaşı Haim Naim Efendi
19	İspanya Elçisi Marquis de Prat ve eşi
20	Bulgar Cemaati Lideri Yusuf Efendi
21	Belçika Elçisi Baron Moncheur ve eşi
22	Avusturya-Macaristan Elçisi Marquis Pallavicini ve eşi
23	Romanya Elçisi Mösyö Misu ve eşi
24	İngiltere Elçisi Gerald Lowther ve eşi
25	Karadağ Elçi Vekili Mösyö Plamenatz ve eşi

⁴⁴³ Berfin Melikoğlu, “Türkiye’de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi”, 40.

Ek-9. 1910 İstanbul'daki Büyük Köpek İtlafını Anlatan Bir Karikatür.⁴⁴⁴

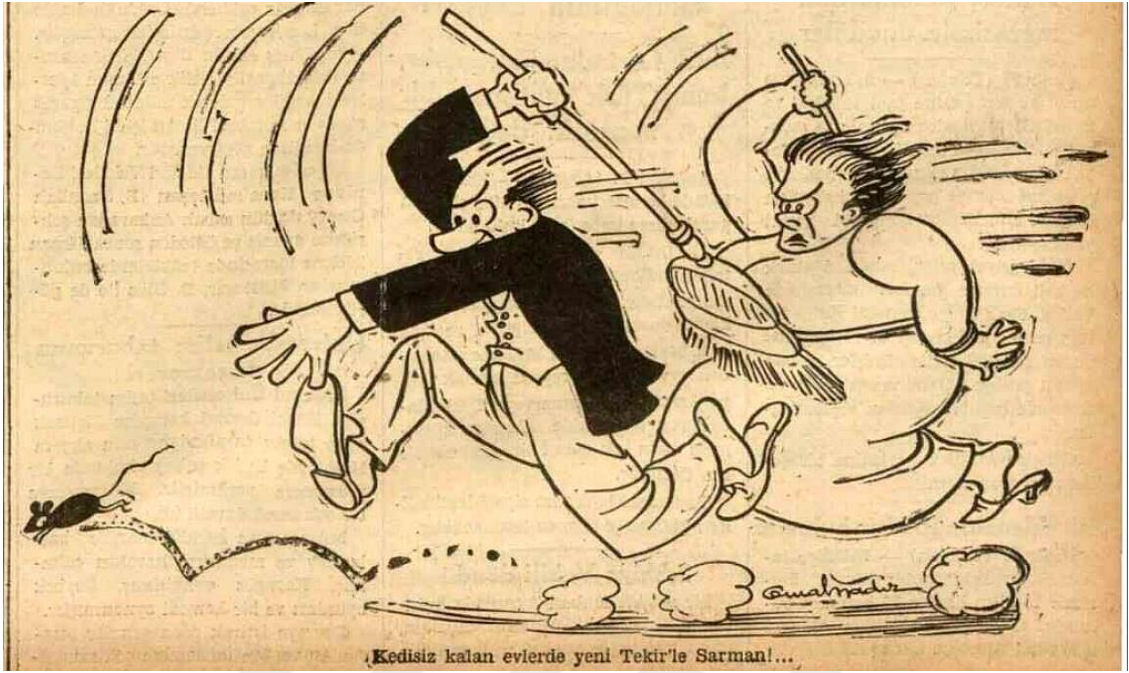
Ek- 10. Kedilerin azalmasının sonucuna dair bir karikatür.⁴⁴⁵

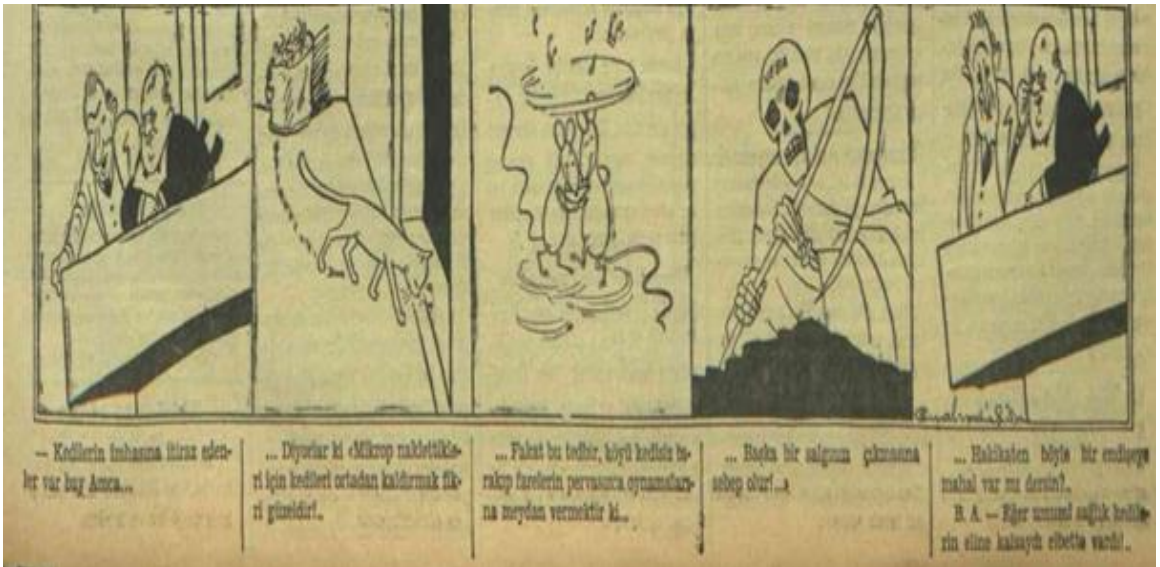
⁴⁴⁴ Kübar Işık, “Modernleşmenin Mantığı: Geç Osmanlı Döneminde Kamu Sağlığı, Kuduzla Mücadele ve Sokak Köpekleri (1876-1916)”, 109.

⁴⁴⁵ *Akşam*, (2 Eylül 1937), 1.

Ek- 11. Kediler azaldıktan sonra.⁴⁴⁶

Ek- 12. Kedi itlafının fareler üzerinde etkisi olmadığı üzerine bir karikatür.⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ *Akşam* (28 Temmuz 1937),1.

⁴⁴⁷ Karikatürdeki metin şöyledir:

- “Kedilerin imhasına itiraz edenler var bey Amca...
- Diyorlar ki: ‘Mikrop naklediciliği için kedileri ortadan kaldırmak fikri gülünçtür.’
- Fakat bu tedbir, körü körüne böyle fikirlerin peşine pervasızca oynanmasına meydan vermemek içindir ki...
- Başka bir salgının çıkmasına sebep olur!
- Hakikaten böyle bir endişeye mahal var mı dersiniz?
- B.A.: Eğer umumî sağlık kedilerin eline kalaydı elbette vardı...” *Akşam* (07 Temmuz 1937), 3.

ÖZGEÇMİŞ

